

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

MAILMAVAATE KUJUNEMISEST
KÕRGEMAS KOOLIS

I

Tartu 1970

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
Kommunistliku kasvatuse laboratoorium

MAAILMAVAATE KUJUNEMISEST
KÕRGEKAS KOO LIS

I

(Teaduslik-praktilise seminari "Kõrgema
kooli kasvatustöö ja pedagoogika probleeme"
materjalid. November 1970.)

*Filosoofia katedrile
esimene trükiproov
kommunistliku kasvatuse
laboratooriumilt*

TARTU 1970

November 1970

S a a t e k s

Tartu Riikliku Ülikooli organiseerimisel toimub novembris 1970 Käärikul teaduslik-praktiline seminar "Kõrgema kooli kasvatustöö ja pedagoogika probleeme".

Seminaril arutatavate materjalidena avaldatakse käesolevas kogumikus TRÜ kommunistliku kasvatuslaboratooriumi töötajate töid. Need käsitlevad maailmavaate kujunemise ja kasvatusprotsessi üldisi probleeme ning annavad ülevaate 1966. aastal läbiviidud keskkoolilõpetajate ankeetküsitluse mõnedest tulemustest. Materjalid abiturientide kutsevaliku ja edasise elu plaanide kohta võiksid pakkuda huvi tulevaste üliõpilaste isiksuse kujunemise seisukohalt.

Käesolev kogumik kujutab endast esimest sellesarnast, millele järgneb veel rida töid TRÜ kommunistliku kasvatuslaboratooriumi töötajailt, kes uurivad maailmavaate kujunemist kõrgemas koolis. Järgmises kogumikus on kavas avaldada konverentsil peetud ettekandeid ja 1969. aastal vabariigi kõrgemate koolide üliõpilaskandidaatide küsitlusel saadud andmete analüüsi esialgseid tulemusi.

I o s a

M A A I L M A V A A T E

K U J U N E M I N E

1. MAAILMAVAATE SISUST KASVATUSTÖÖS

Käesoleval ajal "omandab esmajärgulise tähtsuse kõigi nõukogude ühiskonna töötajate teadusliku maailmavaate kujundamine¹ marksismi-leninismi kui filosoofiliste, majandusteaduslike ja sotsiaalpoliitiliste vaadete tervikliku ja harmoonilise süsteemi alusel".² Loomulikult langeb selle ülesande täitmise raskus eelkõige meie ühiskonna spetsiaalselt kasvatamiseks loodud organitele. Kõrgema kooli kui lüli ees, kus noore isiksuse kujunemine toimub intensiivsemalt, seisab raske ülesanne.

Selle ülesande edukas täitmine kõrgema kooli kasvatus-
töö protsessis eeldab maailmavaate sisu määratlemist. Kasvatustöös leiab viimane tihti küllalt konkreetse tõlgenduse: on olemas teaduslik maailmavaade - marksism-leninism, mille õpetamisele tulebki pühendada tähelepanu. Niivõrd

¹ Vt. lähemalt antud probleemist: Noorte maailmavaate kasvatamisest, Tln., 1966; Молодёжь и интересы, стремления, идеалы, М., 1969; А. Г. Спиркин, Теория, преобразующая мир, М., 1969.

² NLKP programm, Tln., 1965, lk. 109.

kitsa maailmavaate käsitlesega ei saa nõustuda, konkreet-
selt kasvatustöös viib see aga kõrgema kooli ette püsti-
tatud ülesannete osalisele täitmisele. Laiemalt määrat-
leb maailmavaadet A.Spirkin oma selleteemalises artiklis
"Filosofia entsüklopeedias": "Maailmavaade, s.o. inimese
üldistatud vaadete süsteem maailma kohta tervikuna, üksi-
kute nähtuste ja inimese enda kohast maailmas, inimkonna
saatusest, inimese enda tegevuse mõttest arusaamine ja
emotsionaalne suhtumine sellesse, inimeste teaduslike, filo-
soofiliste, poliitiliste, õiguslike, kõlbliste, religioosse-
te, esteetiliste veendumuste ja ideaalide kogum".³

See vaadete süsteem ei formeeru üksnes teooria baasil
ega kindla teoreetilise kontseptsioonina. Taolisest eel-
dusest lähtudes võiks väita, et meie kaugetel esivanema-
tel ei olnudki maailmavaadet. See on ilmselt väär. Neil-
gi oli oma maailmavaade, mis kujunes naiivsete ettekujutus-
te ja arusaamade baasil ümbritsevast. Ka tänapäeval võib
rääkida maailmavaadetest, mis kujuneb stiihiliselt igapäe-
vase elu baasil. Taolisele s t i i h i l i s e l e maa-
ilmavaatele vastandataksegi teatud filosoofilisel kont-
septsioonil baseeruv t e o r e e t i l i s e l t p õ h-
jendatud maailmavaade.⁴

³ Vt. art.: Мировоззрение. Философская энциклопедия, т.3,
М., 1964, lk.454.

⁴ Vt. А.Грамши, Тюремные тетради. Избранные произведения
т.3, М., 1959, lk.11-73.

Mitte iga teoreetiliselt põhjendatud maailmavaade ei ole teaduslik. Kahtlemata on positivistil või pragmaatikal teoreetiliselt põhjendatud maailmavaade, kuid need filosoofilised õpetused ei anna siiski õiget pilti ümbritsevast maailmast, s.t. ei ole teaduslikud. Seega on teaduslikele maailmavaatele vastandatud mitte üksnes stiihiliselt kujunenud maailmavaade, vaid ka need, mis on küll teoreetiliselt põhjendatud, kuid peegeldavad tegelikkust vääralt. Teaduslik maailmavaade saab baseeruda vaid tegelikkuse õigel peegeldamisel. Mitut tõde ühe ja sama asja kohta ühes ja samas suhtes olla ei saa. T e a d u s l i k maailmavaade on niisugune vaade maailmale, mis peegeldab asju, nähtusi ja protsesse nii, nagu nad reaalselt eksisteerivad ilma väljamõeldisteta, eksimuste ja valeta. Niisugune maailmavaade on osaliselt väljendatud loodusteadustes, kus on fikseeritud antud eponhi teadmised loodusnähtuste kohta. Teadusliku maailmavaate teise komponendi moodustavad ühiskonnateadused, kus on fikseeritud kõik see, milleni on jõutud ühiskondlike protsesside ja suhete tunnetamisel. Eri-line koht on siin filosoofial, mis annab teoreetilise üldistuse antud ajastu maailmapildi kohta.

Maailmavaate ideoloogiliselt kõige tähtsamaks komponendiks on need filosoofilised vaated, mis käsitlevad ajaloo-protsessi, inimestevahelisi suhteid, s.t. ü h i s k o n d -

liku elu korraldust.⁵ Neid küsimusi käsitlevad vahetult NLKP ajalugu, dialektiline ja ajalooline materialism, teaduslik kommunism ja poliitiline ökonomia. Seepärast on õige, vastandades kodanluse ideoloogiale proletariaadi oma, nimetada marksism-leninism töölisklassi maailmavaateks.

Vaated ühiskondliku elu korraldusele klassiühiskonnas, veelgi kitsamalt - vaated klassivõitlusele moodustavad maailmavaate tuuma. Üksikisikul või teatud klassil võivad olla väga head teadmised loodusteaduste, isegi mõningate ühiskonnateaduste alal, kuid ometi võib nende tegevus olla ebaedukas. Nii on kodanlus, vaatamata kõrgesti kvalifitseeritud teadlaste kaadrile, võimetu peatama ajalooratast. Proletariaat, tegutsedes ajaloo protsessi tõeliselt peegeldavate teadmiste alusel, suudab NSV Liidu ja sotsialismileeri kui oma avangardi näol edukalt võidelda imperialismiga. See ei tähenda, et imperialismileer oleks üldse võimetu võitlema progressi vastu. Tänu kaasaja teaduse edusammudele võib ta saavutada mitte üksnes lokaalseid võite, vaid asetada ohtu kogu inimühiskonna eksisteerimise (tuumasõjaga). Niisugune situatsioon peegeldab olukorda, kus loodusteaduste saavutused on inimeste kätte

⁵ Vt. K.Marx, Eessõna teosele "Poliitilise ökonomia kriitikast". K.Marx ja F.Engels, Valitud teosed kahes köites, I kd., Tln., 1957, lk.280-283.

andnud vahendeid, mida nad kas ei suuda või ei taha teadlikult kasutada. Üks osa maailmavaatest - v a a t e d l o o d u s e l e - on sügavamad ja enam levinud teadmised ühiskondliku elu korralduse suhtes. Ühiskonnateaduste saavutused ning nende levik ei vasta loodusteaduste poolt praktiliseks tegevuseks loodud eeldustele. Aga just ühiskonnateaduste võidukäik on kaasajal otsustava tähtsusega ühiskondliku praktika progressis. Varustatuna sügavamate teadmistega ühiskondliku elu korraldamise kohta, suudavad erinevate maade kommunistid ja töötavad rahvahulgad, kasutades teadmisi looduse suhtes, veelgi edukamalt võidelda kodanluse ja imperialismileeri vastu.

Inimkond ei piirdu maailma teadusliku tunnetamisega, vaid hindab ümbritsevat tegelikkust ka teistest aspektidest. Nii-sugusteks tegelikkuse peegeldamise viisideks on näiteks esteetiline peegeldamine⁶ ja moraal.⁷ Moraalinormid ja väärtused on kahtlematult suure tähtsusega inimeste tegevuses. Ka taolised vaated kuuluvad inimese maailmavaatesse. See-ga maailmavaade tervikuna on teaduslikust maailmavaatest⁸

⁶ Vt. L. Stolovits, Ilu ja ühiskond, T., 1969.

⁷ Vt. L. M. Arhangel'ski, Marxistliku eetika kategooriad, Tln., 1964; И. Попелова, Этика, М., 1965.

⁸ Vt. П. В. Копнин, Философские идеи В. И. Ленина и логика, М., 1969.

laiem. Sinna kuuluvad vaated, normid jne., mille eesmärgiks ei ole tegelikkuse tõene peegeldamine. Eespool toodu ei tähenda seda, et kõik arusaamad ja vaated, mis moodustavad antud ajastu m a a i l m a p i l d i, kuuluvad klassi või üksikisiku maailmavaatesse. Kõik see, mis ei määra inimese tegutsemist ega suhtumist ümbritsevasse, ei kuulu tema maailmavaatesse.

Eriti tähtis on seejuures eristada maailmavaate erinevaid k a n d j a i d, kellest olenevalt muutub ka maailmapildi ja maailmavaate vahekorid. Ideoloogilisest võitlusest rääkides tavaliselt vastandame töölisklassi ja kodanluse maailmavaadet. Tihti ei eristata aga kasvatustöös k l a s s i maailmavaadet konkreetse ajalooliselt piiratud i n d i v i d i omast.⁹ Ometi ei ole klassi ja üksiku inimese maailmavaade kunagi identsed oma sisult, veel enam aga mahult. Antud ajastu maailmapildist peegeldub üksikisiku maailmavaates vaid murdosa. Isegi teatud kitsa eriala spetsialist ei suuda oma eriala teadmisi omandada täielikult, rääkimata kõigi loodus- ja ühiskonnateaduste saavutuste tundmaõppimisest.

Klassiühiskonnas omab üksikisiku maailmavaade klassiseloому. Subjektiivselt võib üksikisik seda alati mitte

⁹ Vt. A.Г.Спиркин, Мировоззрение, его структура, жизненный смысл и пути формирования. Молодёжь, её интересы, стремления, идеалы, М., 1969, lk. 186-224.

tunneta, kuid objektiivselt peegeldavad tema vaated suuremal või vähemal määral teatud klassi maailmavaadet. Primitiivne on seejuures kujutus, et klassiseisund otseselt määrab maailmavaate. Nii loobusid F. Engels ja paljud teised kodanluse hulka kuuluvad progressiivsed inimesed oma klassi eesmärkidest ja võtsid omaks proletariaadi progressiivsema maailmavaate. Samal ajal sai Fordist, Edisonist ja mõnedest teistest töölistest kodanluse eesmärkide väljapaistvad elluviijad. Klassipositsiooni määratlemine oleneb suurel määral klassivõitluse teravusest. Nii näiteks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tingimustes oli Pavel Kortšagini tee mitte erakordne, vaid üks selles situatsioonis kujuneva maailmavaate (võitlus õigluse, võrdsuse ja teiste sotsialismi ideaalide eest) realiseerimise teid. Niisugusel ajajärgul on inimese isiklik elu täielikult allutatud klassi eesmärkidele. Klassivõitluse rahulikemal perioodidel allutavad vaid osa inimesi isikliku elu täielikult klassi eesmärkide realiseerimisele, nagu seda tegid K. Marx, V. I. Lenin ja teised revolutsionärid.

Kaasajal tegelikkus ise ei võimalda kõigile vahetatut võitlust klassivaenlasega. Seda on võimalik teha vaid isikliku elu vastava korraldamise kaudu. Probleemid, mis puudutavad konkreetseid eesmärke ja elu planeerimist, kutsevalikut, abiellumist, perekonda, ei ole lahendatavad ainult lähtudes vaadetest ühiskondliku elu korraldusele.

Olenevalt aga sellest, kuidas üksikisik korraldab oma elu, kujuneb välja ka tema tegelik panus ühiskondlikku progressi. Ajalooliselt on just üksikisiku elu määranud keskpunkti, mille ümber formeerub indiviidi maailmavaade. Alles proletariaat nägi oma eesmärkide realiseerimise teed ühiskonna tervikliku ümberkorraldamise kaudu.¹⁰

Eelnev ajalooline pärand on antud suhtes küllalt suure elujõuga. Ka lapse maailmavaate kujunemise protsess tingib üksikisiku probleemide tähtsuse indiviidile. Endaga seotud küsimuste lahendamisel liigub lapse tegevus ja mõtte järjest suuremale nähtuste ringile. Taolisest lähenemisest võib välja kasvada vaadete süsteem, mis eraldab täielikult isikliku elu korralduse ühiskondliku elu omast. Kuid ühiskonnale on äärmiselt vajalik, et noored korraldaksid oma elu kommunismi põhimõtetest lähtudes. Taolised vaated isikliku elu korraldamise suhtes aga ei formeeru stiihiliselt, pigem vastupidi. Stiihiliselt formeeruvad vaated, mis asetavad keskpunkti üksikisiku huvid.

Seega võib eristada üksikisiku maailmavaates osi, mis käsitlevad ü h i s k o n d l i k u j a i s i k l i k u e l u k o r r a l d a m i s t n i n g s u h t u -

¹⁰ Vt. философские проблемы исторической науки, М., 1969, к. 186-224.

m i s t l o o d u s e s s e .

Kasvatustöös on vaja määratleda teatud proportsioonid maailmavaate erinevate komponentide kujundamisel (eriti arvestades üksikisiku teadvuse mahtu). Põhirõhk kasvatusüsteemi erinevates lülides, sealhulgas ka kõrgemas koolis, on asetatud ühiskondliku elu korraldust käsitlevate vaadete kujundamisele. Ühiskonnaõpetuse, NLKP ajaloo, dialektilise ja ajaloolise materialismi, teadusliku kommunismi, poliitilise ökonomia jt. distsipliinide kaudu antakse noorele teadmised, mis võimaldavad õigesti orienteeruda maailmasündmustes, hinnata töölisklassi maailmarevolutsioonilist osa ja sotsialismi kui maailmaajaloolist paratamatust, NSV Liidu ning sotsialismileeri osa võitluses inimkonna progressi eest. Neid teadmisi kinnistab massikommunikatsioonivahendite, loengulise propaganda ja poliitharidusvõrgu informatsioon maailmasündmustest. Neid vaateid formeerib ka informatsioon, mida noor saab kodumaa majanduselust, laiemalt aga ühiskondliku elu korraldusest tervikuna. Seega kasvatusprotsessi kujundatakse väga intensiivselt ühiskondliku elu korraldust puudutavaid vaateid, kusjuures liialt suur on rahvusvahelise elu sündmuse puudutava informatsiooni osatähtsus poliitilises kasvatustöös. Tähtsam mingi 2000 elanikuga saarekese probleemide tõstatamisest on nooruki tähelepanu suunamine enamikule meie maa, vabariigi, linna või kooli probleemidele. Temal tuleb ju reaalselt hakata neid probleeme lahendama.

Teadmised rahvusvaheliste sündmuste kohta aga täiendavad ainult tema maailmapilti. Ilmselt oleks vajalik maailmavaate kujundamisel senisest enam tähelepanu pöörata meie maa siseprobleemidele, eriti majandusküsimustele. Seda enam, et antud teadmised on noorele aluseks ka isikliku elu korraldamisel. Näiteks täpne ettekujutus antud piirkonna elukutsetest, töökohtadest ja saadavast ettevalmistusest muudavad noore valiku sisseastumisel kõrgemasse kooli märksa teadlikumaks.¹²

Maailmavaate teise komponendina, mida kujundab kõrgem kool, on v a a t e d l o o d u s e l e , ühiskonnale ja inimesele sõltuvalt erialast, mida üliõpilane omandab. Loodus- ja ühiskonnateaduste saavutused, mida läheb vaja tulevases kutsetöös, moodustavad nn. spetsialiseeritud teadvuse. Seetõttu näiteks arsti, füüsiku, filoloogiga vaated erinevad oluliselt. See aitab spetsialistil paremini toimida oma kutsetöös. Antud valdkonnas vastab tema maailmavaate tunduvalt enam teaduslikule maailmavaatele. Teatud erialaste teadmistega omandatakse ka kindel lähenemiseviis ümbritsevale, mille üheks väljenduseks on professionaalne moraal.¹³ Kõik see mõjutab oluliselt ka isikliku elu

¹² Selles suhtes on äärmiselt vajalikud elukutseid ja nende valiku probleemi tutvustavad raamatud. Vt. näiteks: A. Sukamägi, Kutsevaliku alused, Tartu, 1969.

¹³ Vt. Н.Э. Хайкин, Сущность и эволюция профессиональной морали, Ученые записки ТГУ, Труды по философии, X, Tartu, 1966, lk. 106-115.

korraldust.

Kolmanda komponendina noore maailmavaates formeerub arusaamade süsteem, mis määrab ära tema i s i k l i k u e l u k o r r a l d u s e . See on maailmavaate osa, mille alusel tal tuleb iga päev tegutseda. Ühiskonna ideaalist - kommunismist lähtudes isikliku elu korraldamine aga nii lihtne ei ole. See, mida tähendab kommunismi ehitamine, võidakse konkreetsetest vaadetest lähtudes lahendada küllalt erinevalt. Mõnele noorukile tundub, et füüsilise töö tegemine tõstab ta kommunismiehitajate esiritta, nii et ta ei püüdlegi enama poole. Mõni teine arvab vahest, et kommunismi ehitamisele saab kaasa aidata vaid kosmonaut, teadlane, insener. Tegelikult on mõlemal juhul resultaadiks passiivsus selle ürituse suhtes.

V.I.Lenin seadis eesmärgiks niisuguste inimeste kasvatamise, kes oleksid võimelised andma "oma tööjõu, oma energia ühise ürituse kasuks".¹⁴ Niisugune elu nõuab eelkõige e e s m ä r k i ja veendumust, et sihipärane elu on väärtuseks. Kodanlikus ühiskonnas ei ole elu sihipärasuse puudumine probleemiks, kui võrd leiva teenimine ei anna võimalust niisuguse küsimuse tekkimiseks.

¹⁴ V.I.Lenin, Noorsooühingute ülesanded. Teosed, 31. kd., Tln., 1955, lk. 265.

Tööpuudus sunnib ka loodri tööle. Teine on olukord meil, kus elusituatsioon otseselt ei sunni noort sihipäraselt elama. Niisugune sunnil põhinev tegutsemise sihipärasus on sotsialismile võõras. Nõukogude ühiskond pakub äärmiselt palju võimalusi noorele. On aga küllalt suur oht, et mõni noor ei sea enda ette tõsiseid eesmärke: ta lihtsalt elab päevast päeva tulevikule mõtlemata. Jälgides seda tohutut töökohtade ja kutsealade vahetamist, mis praktikas toimub, võib väita, et osal noortest ei kujune perspektiivsemat eesmärki. Tähendab, kasvatustöös tuleb püstitada ülesanne kujundada veendumusi sihipärase elu väärtusest.

Vaieldakse küll selle üle, kas matemaatikat, füüsikat, ajalugu või ühiskonnaõpetust õpetatakse keskkoolis hästi või halvasti, kuid elu eesmärgi ja mõtte,¹⁵ kutsevaliku, abielu jt. küsimusi ei valgusta süstemaatiliselt ükski distsipliin. Ka kooli komsomolitöö puudutab vähe neid küsimusi. Faktiliselt formeerub maailmavaate osa, mis määrab isikliku elu korralduse, eelkõige kodu ja sõprade ringi mõjutuse tulemusena. Kuid mitte alati ei formeeri kodu kui eelnenud põlvete arusaamade, käitumishormide ja käibetõdede kandja noores marksistlikul maailmavaatel baseeruvad väärtusi. Vabariigi keskkoolilõpetajate seas läbi-

¹⁵ Vt. П. Егидес, Смысл жизни - в чем он, М., 1963.

viidud uurimused näitavad, et suurel osal noortest ei ole kujunenud perspektiivsemaid elusihte. Nende plaanid piirduvad vaid abstraktse enesetäiendamisega (34,1 % keskkoolilõpetajaist), mitte aga kindla elukutse omandamisega. Siit siis õppimine diplomi nimel ja äärmiselt sage töökohade vahetamine.

Juhuslike sõprade ring¹⁶ võib kujundada arusaami, mis ei ole kooskõlas meie ideoloogiaga. Resultaadiks võivad olla isegi vaated, mis viivad kuritegevuseni. Nii erinesidki noored kurjategijad keskkoolilõpetajaist, oma eakaaslastest, ka selle poolest, et nägid töös ainult elatusvahendit. Põhieesmärgiks oli neil lõbus elu, täiesti vastuvõetav oli tegutsemine oma südametunnistuse vastu, kuna kaasinimeste aitamine ja kohusetunne oli neile võõras.¹⁷ Niisugused arusaamad on loogiliseks resultaadiks "vabakasvatusele", mis lõpliku viimistluse saab enamasti pärast edutu õppimise katkestamist koolis, esimestel töökohadel. Enamikus ettevõtetest puudub ju sotsiaalse arengu plaan ning suure tööjõu voolavuse tulemusena uueneb aasta jooksul üks kolmandik ettevõtte kollektiivist. Seetõttu võib koolipingist tulnud noore isiksuse kujunemine olla pisiasjaks, mida lihtsalt ei märgata.

¹⁶ Vt. lähemalt väikestest gruppidest: Социология сегодня, М., 1965, lk. 323-342.

¹⁷ Vt. L. Raska ja P. Rivis, Vabadusekaotust kandvate noorte isiksusest. "Nõukogude õigus", nr. 5, 1969, lk. 296-297.

Seega puudub praktiliselt ühtne lähenemine noore veendumuste kujundamisel, oma elu konkreetsete eesmärkide püstitamiseks ja põhiprobleemide (elukutsevalik, abiellumine jne.) lahendamiseks. Võrdluseks võib tuua USA koolisüsteemi, kus noore maailmavaate formeerimine nendes küsimustes toimub järgmiste õppeainete kaudu: antropoloogia, sotsioloogia, noorsooprobleemid, inimese arenemine ja kasvamine, isiklikud ja perekondlikud probleemid jt.¹⁸ Tundub hädavajalikuna meiegi koolisüsteemis sisse viia antud problemaatikat käsitlevad distsipliinid, mis kujundaksid noore maailmavaate neid komponente. Tõsisemat tähelepanu tuleks pöörata neile ühiskondlike organisatsioonide poolt teostatavas kasvatustöös.

Võitlus väärarusaamade ja käibetõdedega on siin väga raske, sest isikliku elu korraldamist reguleerivad mittemarksistlikud vaated on juurdunud rahva elulaadi ja ühiskondlikku psühholoogiasse. Vanasõnad, rahvalikud ütlused, traditsioonid, käibetõed muutuvad väga aeglaselt,

¹⁸ Vt. У.М.Френч, Среднее образование в США. Народное образование - США, lk.23-29;

Т.О.Крон, Высшее образование. Народное образование - США, lk.30-51;

Ф.Эйзенберг, Курс на новое. Народное образование в США, lk.2-6.

Ühtlasi tuleb juhtida tähelepanu sellele, et ameeriklased kasutavad mõistet "isiklik" tähenduses "ühiskondlikult mitte tähtis". Autor aga kasutab mõistet "isikliku elu korraldus" kogu indiviidi elutegevuse valdkonna tähistamiseks.

kuivõrd need on rahva teadvusesse juurdunud aastasadade jooksul. Toome näiteks kujutluse saatuse osast inimese elus. Ettekujutus, et igale inimesele on saatuse poolt kõik ette määratud, on marksistlikule maailmavaatele üks kõige vastuvõetamatumaist. Taoline arusaam, ollas suunatud vahetult inimese tegevuse juhtimisele, tingib inimese passiivsuse isikliku elu korraldamisel.

Lisaks sellele on ka välispropaganda pearõhk asetatud meie noorte vaadete mõjutamisele just isikliku elu korraldamise suhtes. Nähes oma võimetust võidelda marksismi-leninismi vastu ühiskondliku elu korralduse käsitlemises, suunab kodanlus oma jõupingutused üksikisiku probleemidele. Isikuvabadus, elu mõte ja eesmärk, perekond, vaba aeg - need on probleemid, kus püütakse end vastandada kommunistlikule ideoloogiale. Ühtlasi üksikisiku probleemid on traditsioonilised kodanliku filosoofia põhiküsimused (personalism, eksistentsialism, pragmatism jt.). Juba K. Marx ütles, et proletariaat peab taolisele küsimuse asetusele vastu seadma teadusliku lähene-mise, mis näitab kõigi üksikisiku probleemide sõltuvust ühiskondliku elu korraldusest. Õigustatult on seega kodanlike filosoofiliste ja sotsioloogiliste kontseptsioonide teaduslik kriitika suunatud eelkõige ühiskondliku elu nähtuste väärale käsitlemisele neis õpetustes. Samal ajal aga tuleb arvestada, et erinevad filosoofilised kontseptsioonid, käsitledes ühtesid ja samu nähtusi ning probleeme, lahendavad need erinevalt. Seega kodanlike

kontseptsioonide teoreetilist purustamist ei saa piirata mingi probleemide ringiga (ajalooprotsess, ühiskonna ülesehitamine), vaid on kehtiv nähtuste suhtes, mis moodustab filosoofia probleemistiku. Üksikisiku probleemid peavad leidma marksistlikku käsitlemist ka selleks, et vältida kodanliku ideoloogia mõju noortele. Üksikisiku probleemide nõrk marksistlik analüüs on põhjustanud sellealase kirjanduse vähesuse, mis omakorda põhjustab noorte huvi Nietzsche, Freudi jt. üksikisiku eluküsimusi spetsiaalselt käsitlevate kodanlike filosoofide tööde suhtes.

Võitlus kodanliku ideoloogia erinevate komponentide vastu peab olema diferentseeritud. Kasvatustöös peaks see toimuma eelkõige marksistlik-leninlike töökspidamiste levitamise kaudu. Ainult nii hoiame ära väära ideoloogia leviku. Sotsialismiideede propageerimisel on peaarõhk asetatud just sotsialismi eelistele, vastandades seal, kus kodanlus mingit tõsist kontseptsiooni ühiskondliku ideaalina ei suuda vastu asetada. Teine on olukord kõrgema kooli ideoloogilises kasvatustöös. On ilmne, et siin tuleb vastanadada tööliisklassi maailmavaadet mitte üksnes ühiskondliku elu põhiprintsiipides (eraomandile rajanev ekspluataatorlik ühiskond või ühiskondlikule omandile rajanev sotsialistlik ühiskondlik korraldus), vaid ka üksikisikut puudutavates küsimustes. Kommunistlike veendumuste kujundamine isikliku elu korralduse suhtes on raskem kodanluse ülesandest oma haritlaskonna kujundamisel.

Kommunistlikke veendumusi ei saa kasvatada lihtsalt vaenu sisendamisega kellegi vastu, nagu seda teeb antikommunism. Ülesanne on tunduvalt keerulisem, sest eesmärk on kaugem ega baseeru pragmaatilistele (enam raha, enam vaba aega jne.), olupoliitilistele eesmärkidele.

Inimeste käitumine iseenesest koos esemete küllusega kommunismiideaalile vastavaks ei muutu. Ilma vastavasisulise ideoloogilise kasvatustööta võib toimuda hoopis vastupidine protsess, mille tagajärjeks on väikekodanlik kommunism K.Marx'i iseloomustuse järgi.¹⁹

Materiaalsete hüvede küllus ei ole kommunistliku ühiskonna ülesehitamisel eesmärgiks omaette, vaid eelduseks igakülgsest arenenud isiksuse kujundamisele.²⁰

Eesmärgiks kasvatustöös on õige t e e j u h i - m a a - i l m a v a a t e k u j u n d a m i n e . Loomulikult on seejuures tähtis, et maailmapilt oleks tõene. Marksismi-leninismi arendamine ongi toimunud selles suunas, et proletariaadi maailmavaade peegeldaks adekvaatsemalt tegelikkust.

Tegelikkuse peegeldamine ei ole omaette eesmärgiks, vaid objektiivse peegelduse tulemusel saadud teadmised peavad moodustama töölisklassi ideoloogia. "Filosoofid

¹⁹ Vt. K.Marx, Экономическо-философские рукописи 1844 года. K.Marx и Ф.Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 585-598.

²⁰ Vt. K.Marx, Gotha programmi kriitika, Tln., 1957.

on maailma mitmeti seletanud, kuid asi seisab selles, et teda muuta"²¹ - see K. Marxi üleskutse ongi vastava tegevuse sihiks. Tähendab, peamiseks teatud klassi maailmavaadete juures ongi r e g u l a t i i v n e e. suunav funktsioon. Nii on olukord klassi maailmavaadega. Aga inimese maailmavaade? Siin ilmneb antud tõik veelgi selgemini. Teadmisi omandab inimene selleks, et osata oma tegevust sihipäraselt ja teadlikult juhtida. Need ideed, "mis vallutavad meie mõtte, allutavad endale meie veendumused ja millega mõistus seob meie südametunnistuse - need on ahelad, milledest ei ole võimalik vabaneda, puruks rebimata oma südant, need on deemonid, mida inimene võib võita vaid neile alludes".²² Kommunistlik maailmavaade ei tähenda mitte üksnes marksismi-leninismi tundmist, vaid ka tegutsemist sellele vastavalt. Kujukaks näiteks on siin V. I. Lenini elu. Üks võitluskampaania teise järel - poliitiliste rumaluste, alatuste, oportunisti jne. vastu. Nii alates 1893. a. Ja alatute vihkamine selle eest. Kuid ma ei vahetaks seda saatust alatutega "rahu" eest."²³

Taoline elu nõuab mitte üksnes tõest maailma tunneta-

²¹ Vt. K. Marx, Teesid Feuerbachi kohta. K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites, II kd., Tln., 1960, lk. 334.

²² K. Маркс, Коммунизм и Аугсбургская "Allgemeine Zeitung". K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. I, М., 1952, lk. 118.

²³ В. И. Ленин, И. Ф. Арманд. Полное собрание сочинений, т. 49, М., 1964, lk. 340.

mist, vaid ka sügavat usku nendesse ideedesse. Kuigi maailmavaate regulatiivne funktsioon ühiskondliku elu protsesside juhtimisel on ilmne, siis kasvatustöös vahel ei saada aru, et eesmärgiks ei ole lihtsalt teadmiste andmine orienteerumiseks elutegelikkuses, vaid kasvatatava vastava käitumise kujundamine. Kasvatustöö ei ole ainult tegelikkuse tunnetamine, vaid eelkõige ühiskonna juhtimise üks lüli. Tähendab, ideoloogiline kasvatustöö ei kanna üksnes propagandistlikku funktsiooni, vaid on ühiskondlike protsesside juhtimise üks instrument.

Üheks põhjuseks, mis mõnikord tingib kasvatustöös vaid teadmiste edasiandmist, on lihtsustatud arusaamine maailmavaate omandamisest. Ajalooliselt on niisugune lähenemine tuntud nn. valgustusfilosoofiana: "Kõik hädad ja pahed tulenevad lihtsalt sellest, et inimesed ei tea, kuidas oma suhteid õigesti korraldada. On tarvis anda ainult teadmised ja kõik muutub." Väga tabavalt on taolise lähenemise vastu välja astunud V. Belinski. "Loetud või kuulnud idee isegi aru saadud nagu vaja, kuid enda iseloomust läbi viimata, teie isiksuse märki saamata, on surnud kapital..."²⁴ Sotsiaalse informatsiooni omandamine nii indiviidi kui ka grupi teadvuses toimub erinevatel tasemetel ja struktuuris.

²⁴ В.Г.Белинский, Взгляд на русскую литературу. Собрание сочинений в трех томах, т.3, М., 1948, lk.798.

Marksism-leninism, proletariaadi maailmavaade, täieneb pidevalt uute teadmistega, sest teadmiste süsteem, mis moodustab teadusliku maailmavaate südamiku, ei eksisteeri mingi muutumatu dogmana. Teaduslik maailmavaade tervikuna on aga veelgi kiiremini muutuv. Proletariaadi teadvuses ei eksisteeri maailmavaade kaugeltki mitte üksnes teoreetilise süsteemina, vaid ka suhtumiste, hinnangute, väärtuste, emotsioonide jne. kogumina.²⁵ Maailmavaade realiseerub inimeste psüühikas keeruka sotsiaal-psühholoogiliste elementide kompleksina.²⁶ Järelikult väljendub proletariaadi ideoloogia ka antud klassi psühholoogias. Seejuures on proletaarlane, kelle teadvuses võib marksism-leninism väljenduda suhtumiste, hinnangute, väärtuste ja teadmiste süsteemina, tunduvalt kindlamalt töölisklassi positsioonidel kui dialektilise ja ajaloolise materialismi teoreetiliselt omandanud teadlane. Pahatihti ei suuda üliõpilased just sellest aru saada, kujutledes, et teadusliku maailmavaate omandamine muudab nende maailmavaate iseenesest eesrindlikuks. Taoline arusaam on ilmne lihtsus, mis ei arvesta maailmavaate funktsioneerimise mehhanismi ning selle osade mõju inimeste käitumisele. Töölisklassi maailmavaade

²⁵ Vt. A. Gorjatsova, Ühiskondliku teadvuse struktuur. Ajalooline materialism, Tln., 1970, lk. 150-181.

²⁶ Vt. lühiülevaadet sellest kompleksist: Д. Шепаньский, Элементарные понятия социологии, М., 1969, lk. 57-78; В. Г. Ананьев, Психологическая структура человека как субъекта. Человек и общество, вып. 2, ЛГУ, 1967; lk. 235-249.

aga eksisteerib reaalselt ühiskondlikus teadvuses nii kindla teoreetilise kontseptsioonina kui ka teistel tasemetel.

Samuti ka maailmavaade funktsioneerib isiksuse psüühika erinevatel tasemetel ja struktuurides. Seejuures psüühika muutuvaimateks komponentideks maailmavaate kandjatena on teadmised, hinnangud, arusaamad, pseudoteadmised. Need asetsevad kui nii võib öelda, isiksuse psüühilise struktuuri pealispinnal.²⁷ Seejuures erinevad teadmised näiteks pseudoteadmistest vaid gnoseoloogilises tähenduses: nad peegeldavad õigesti tegelikkust, kuna pseudoteadmised ei anna õiget pilti ümbritsevast. Maailmavaate tähtsam osa on aga väljendatud vajadustes, väärtustes, ideaalides, veendumustes jne. Need psüühilise struktuuri osad muutuvad aeglaselt, läbides kujunemisprotsessis mitmeid staadiume. Näitena võib tuua inimese jaoks elukutse tähenduse muutumise. Nooruk õpib mõistma, et kutsealane tegevus on inimestele eneseväljendamise sfääriks, kuid see kõik ei takista veel noorukil end väljendamast silmatorkava välimuse ja käitumise kaudu kaaskodanike suhtes. Kui elukutse muutub noore jaoks väärtuseks, siis mõjutab see ka tema teadlikke otsustusi ja kutsub esile vastava tegutsemise. Lõpptulemusena võib kujuneda väärtuseline orientatsioon elukutsele ja kutsealane tegevus omandab tsentraalse koha inimese tegevuses. Seega elukutse koht ja tähendus on maailmavaa-

²⁷ Vt. Lähemalt: Проблемы личности. М., т. I, 1970.

tes väga erinev olenevalt sellest, millises psüühilise struktuuri elemendis on tema kohta käiv informatsioon kinnistunud.

Kõigi nende maailmavaadet kandvate erinevate struktuuride (ühiskondliku teadvuse ja isiksuse psüühilise struktuuri elemendid) regulatiivset funktsiooni on väga nõrgalt uuritud. Käesolevas raamatus on püütud käsitleda vaid mõningaid vaimseid regulaatoreid. Nenditagu siinkohal üksnes seda, et maailmavaade ei kajastu mitte üksnes teadmistes, vaid ka teistes isiksuse struktuuri elementides.

Lõpuks peatume maailmavaate nendel probleemidel, mis on seotud isikliku elu korraldamisega. Maailmavaate kahte teist komponenti on käsitletud võrdlemisi põhjalikult ning puudub vajadus neid pikemalt käsitleda. Seda ka seetõttu, et kõrgema kooli funktsiooniks on noore maailmavaate lõplik formeerimine ning selliste spetsialistide ettevalmistamine, kes oma tegevusega peavad kindlustama kommunistliku ühiskonna ülesehitamise.

Tulevased spetsialistid peavad oskama isiklikku elu korraldada nii, et seda ühiskonna eesmärki realiseerida. Kasvatustsütsess kõrgemas koolis peab tagama aga taoliste spetsialistide ettevalmistamise. Siit tulenebki esimene kriteerium üliõpilase maailmavaate formeerimisel. Arvestades seda, et inimese elu on ajaliliselt piiratud (vita brevis - ütlesid juba vanad roomlased), aga ka tema tead-

vuse mahtu, tuleb väga tõsiselt kaaluda, kuhu suunata inimese maailmavaade. Kas anda inimese subjektiivses maailmas keskne koht küsimustele, mis on seotud ühiskondliku elu korraldusega maailmamastaabis või vahetult elutegelikkusest kerkiivatele probleemidele.

Piltlikult väljendades võib kiikri suunata maade ja merede taha või tulla toime ilma kiikrita ja tegutseda lähemas ümbruses. Suunamisest oleneb aga äärmiselt palju terve inimese elu, laiemalt aga ühiskonna arenemise kiirus. Kui enamikule jaapanlastest on elu mõtteks ja sihiks töö,²⁸ siis ka ühiskonna arengutempo on teistsugune kui kultuuris, kus töö ei oma sellist tähendust. Ühiskondliku elu korraldusest aga ei tulene automaatselt õige isikliku elu korraldus, vaid see eeldab vastavate vaadete formeerimist. Kõrgemas koolis ei toimu nende vaadete kujundamine otseselt õppeprotsessi kaudu, nagu seda tehakse teadusliku maailmavaate teiste komponentide suhtes (ühiskonnateadused ja erialased distsipliinid), ja seetõttu esineb just siin lünki maailmavaates. Nende vaadete teadlikul kujundamisel arvestatavaid põhimomente püütaksegi allpool analüüsida.

²⁸ Iseasi on mehhanism, mille kaudu seda Jaapanis saavutatakse. Feodaalsest ühiskonnast pärinevad inimese enesevaarikust ja vabadust piiravad printsiibid on loomulikult meile vastuvõetamatud. Vaata lähemalt antud mehhanismi kirjeldust: T. Fukutake, Man and Society in Japan, Tokyo, 1962, lk. 3-103.

Isikliku elu korraldamisel on põhiküsimuseks e l u
e e s m ä r k .²⁹ Loomulikult võib inimene oma elu nii
ära elada, et tal polegi teadlikku elueesmärki või siis
piirdub see vahetute pragmaatiliste ülesannetega. Sel ju-
hul meenutab inimese elu tüürimeheta laeva sõitu merel.
Üldreeglina on aga inimesel elueesmärk, mille poole ta
püüdleb. Selliselgi juhul võivad teda oodata karid, eriti
siis, kui eesmärk ei ole seotud ühiskonna sihtidega. Kuid
sihti järgides on kindlam liikuda läbi sündmuste rägasti-
ku. Perspektiivsemat elusihhti, nagu näitavad edaspidi esi-
tatavad andmed, olulisel osal kõrgemasse kooli astujatest
ei ole. Küllalt heaks näiteks on vahest üks vene filoloogia
osakonda astunud tütarlaps. Küsimusele, kelleks ta ta-
hab saada, nimetas tütarlaps žurnalisti elukutset. Pärast
lühikest vestlust selgus, et teda huvitab ka õpetaja kutse.
Küsimusele, kuhu ta õppima oleks läinud, kui konkurssi ei
oleks olnud, mainiti arstiteaduskonda. Tegelikult oleks ta
tahtnud aga saada muusikuks. Kui aga ei oleks tulnud ar-
vestada sisseastumiseksamitega, hakanuks ta hoopis Leningra-
dis filosoofiat õppima. On pikemata selge, et niisuguse
"laia huvideringi" puhul on raske sihipäraselt pühenduda
oma tulevase eriala omandamisele.

²⁹ Vt. eesmärgi kategooria kohta: M. Makarov, Eesmärk ja
vahendid, Tln., 1966.

Sihipäraselt saab elada kindla eesmärgi olemasolu korral. Samuti on viimane teadliku elu aluseks. Elueesmärgi formeerimine kõrgemas koolis tõstatab selle sisu küsimuse. Töölisklassi maailmavaatest lähtudes on kõige progressiivsemaks elueesmärgiks, mille kaudu oma klassipositsiooni väljendatakse, kutsealane³⁰ ja ühiskondlik tegevus. Just nende tegevuste kaudu on inimene kõige enam seotud oma klassi ja ühiskonnaga kui tervikuga praegusel klassivõitluse suhteliselt rahulikul perioodil. Kuna kõrgema kooli kaudu omandatakse kutsealad, mis pakuvad suuri võimalusi eneseteostamiseks, oleks normaalne, et kutsetöö kujuneb elueesmärgiks. Nii see enamiku kõrgema haridusega spetsialistide puhul ongi. Empiirilised uurimused aga näitavad, et osale noortest kutsealane tegevus ei kujune elueesmärgiks. See on tingitud objektiivsetest põhjustest. Teatud juhul ei paku kutsetöö inimesele võimalust eneseteostuks või vastupidi - inimene ei suuda seda antud kutsetöö kaudu saavutada. Sellisel juhul võib elueesmärk kujuneda väljaspool kutsetööd (näit. mõni eriharrastus, perekond, sport jne.). Kõigis neis tegevusvaldkondades võib iga inimene leida erinevaid väärtusi. Nii näiteks võib kutsetöö kaudu saada loominguõõmu, töökaaslaste tunnustust, kuul-

³⁰ Vt. töö osa inimese elus: K.K. Платонов, *Личность и труд*, М., 1965, lk. 315-361.

sust jne.

Eriti vajalik on aga kasvatada noortes püüdu sihipärasele tegevusele, seada eesmärgiks sihipärane tegevus ise. Just sellepärast me imetlemegi Martin Edenit. Taolise sihipärasuse saavutamiseks meie ühiskonnas on vajalik sotsialistlik edu kontseptsioon. Ideaal inimese näol, kes oma elu on kätkenud kindlasse eesmärki. Selles mõttes võib eespool toodud vene filoloogi maailmavaate vastandiks pidada ühe füüsika osakonda astuja oma. Tema küsimuseks oli: kas on võimalik kolme aastaga lõpetada füüsika osakond või esitada diplomitöö kandidaadi väitekirjana. Niisugust sihti, kui ta kas või mingil määral realiseerimist leiab, tuleb pidada ühiskondlikult vastuvõetavamaks kui sibiitumist igapäevasele sündmuste voolule. Kahjuks on praegu levinud käibetödesid, mis toimivad taolise sihikincluse tekkimise vastu. Tuupur, raamatukoi, karjerist - kõik need hinnangud on suunatud oma olemuselt sihipärase tegevuse vastu. Loomulikult on karjerist kui printsiibitu ülesronija mööda ametiredelit meie ühiskonnale vastuvõetamatu ja pole samastatav inimesega, kellele meeldib kutsetöö ja kes ühiskonnale kasutoova tegevuse eest tõuseb ametiredelil. Mainitud käibetödede vastast võitlust ideoloogilises kasvatustöös ei peeta meil praegu küllaldase teravusega, sest põhisuund antud töös on ühekülgsest suunatud eelkõige kodanlikus ühiskonnas valitsevate arusaamade (egoismi, võimuahnuse jne.) vastu.

Ei saa luua olukorda, kus ideaaliks kujuneb noor, kes millegi poole ei püüdle. Kahjuks soodustab praegune olukord kõrgemas koolis rahuliku äraelaja kujunemist, kuivõrd kitsamat erialast spetsialiseerumist ei toimu.

Elu eesmärk abstraktsel kujul - ideaalina - eksisteerib enamikul noortest, kuid selle realiseerimisega tulevad toime vaid vähesed. Unistused lauljanna, teadlase, sportlase karjäärist on noortele üsna tüüpilised. Paljudel taaga jääb unistuseks, kuivõrd ei osata valida õigeid vahendeid unistuse realiseerimiseks. Kasvatustöö üheks ülesandeks ongi noores vajalike oskuste kujundamine õigete vahendite valikul. Mõni kasvataja asetab aga pearõhu käitumisreeglite õpetamisele, mis võib isegi elueesmärgi kujundamise tagaplaanile jätta. Ennast ekshibitsioneerivate või kasimatute noorukite probleem ei peitu nende välistunnustes, vaid eesmärgi tühisuses, mis taotleb eneseväljendust ja tihti teiste tähelepanugi sellisel teel. Ka võitlus peab seega toimuma mitte noorte väliste tunnuste, vaid ühiskondlikult tühise eesmärgi vastu. Kasvatustöö peab erinema tavalisest väikekodanlikust moraliseerimisest, mis näeb üldkehtiva normi (pikk juus on noormehel sündsusetu, miniseelik ebamoraalne jne.) rikkumises midagi hirmsat. Väikekodanluse silmis oleksid ka E.Viiralt ja S.Jessenin mitte suurmehed, vaid joodikud. Ometi hindab maailm neid suurmeesteks, ja seda nende elutöö eest.

Noore moraalse palge hindamisel on viisakusest, heast läbisaamisest (tihti ka tühise, printsiibitu, alatu inimesega) tähtsam noore elusiht, tahe, südametunnistus, eneseväärikus.

Elueesmärgi realiseerimise vahenditest tuleb esile tõsta elu planeerimise oskust ja enesekasvatuse võimet.³¹ Just need oskused kindlustavad suurel määral elu eesmärgi realiseerimise, sealhulgas eduka õppetöö ja edasise kutsealase tegevuse. Siin on aga meie kultuuris kõige suuremad puudused. Ei ole selles osas olemas ajaloolisi traditsioone ning arusaamu, mis tagaksid igapäevase sihipärase tegevuse alles juurdunud ühiskondlikku psühholoogiasse. Oskus planeerida oma tegevust, lähtudes eesmärgist aastate, kuude, nädalate kaupa, on praegu veel küllalt haruldane üliõpilaste hulgas. Peale tavalise õppeprogrammi poolt määratud kava, eksisteerib vähestel üliõpilastel isiklik plaan. Just see tingib ka iseseisva õppetöö vormide vähese efektiivsuse. Aga spetsialist, kes väljaspool vahetuid tööülesandeid ei oska endale ülesandeid püstitada ja realiseerida, ei arene edasi ja hääbub sisuliselt kutsetöös. Kahjuks tabab niisugune saa-

31

Ю.А.Самарин, Самовоспитание школьников в системе коммунистического воспитания. Советская школа на новом пути, Л., 1960, lk.93-120.

tus nii mõndagi kõrgema kooli lõpetanut.

Professionaalse moraalil kujundamisel kõrgemas koolis peaks kindlasti kaasnema ka elu organiseerimise, sihipärasuse, distsiplineerituse ja planeerimise väärtuse sisendamine ühes vastavate oskuste omandamisega. Spetsialisti professionaalse moraalil teiseks elemendiks peaks kindlasti olema ka teadliku enesekasvatuse võime. Väga tähtis on veendumuse kujundamine, et ennast on võimalik teadlikult kasvatada. Kahjuks on eesti rahval üsnagi levinud arusaam, mis väljendub vanasõnas: küürakat ei paranda haudki. Niisugustes käibetödedes, stereotüüpides, tavades kehastatud printsiipide mõju noortele on ikka veel suur selle tõttu, et ka kõrgem kool annab vähe teadmisi inimese olemuse, isiksuse kujunemise, muutmise jms. kohta. Loomulikult on aga inimese olemuse, eriti isiksuse tundmine teadliku enesekasvatuse aluseks.

Omaette ülesandeks kõrgema kooli kasvatustöös on noore vaadete kujundamine tema ette kerkivate eluprobleemide lahendamiseks. Isikliku elu korraldamisel omavad selles eeskardinaalset iseloomu elukutses valik ja perekonna loomine. Kõrgemasse kooli astumisega ei lõpe elukutses valiku protsess. Peale selle tuleb arvestada, et suur osa noori on valiku teinud olukorrast tingitult iseendale sellest aru andmata. Nii mõnigi noor valib iseenesele ootamatult koos kõrgema haridusega ka elukutse. Kõrgemas koo-

lis peab noorel tekkima veendumus, et valik elukutse suhtes oli sama õige kui kõrgema haridusegi suhtes.

Noore maailmavaate kujundamisel omab suurt kaalu isikliku elu korraldamisega seotud veendumuste formeerimine. Ilmselt on tarvis kasvatustööd selles suunas tõhustada. Kuni viimase ajani isikliku elu korraldamisega seotud probleeme peaaegu teaduslikult ei uuritud. Samuti ei püüdnud küllaldast tähelepanu maailmavaate regulatiivse funktsiooni tundmaõppimisele. Püüti marksismi-leninismi arendada eelkõige selles suunas, et adekvaatsemalt peegeldada tegelikkust, jättes uurimata selle osa, mis tal on inimeste käitumise suunajana.

2. ISIKSUSE SOTSIALISEERUMISEST

Isiksuse ja tema maailmavaate kujunemisel on oma osa väga paljudel teguritel - sihipäraselt ja spontaanselt mõjuvatel, spetsiaalselt isiksuse "kasvatamiseks" loodud ja hoopis muud põhifunktsiooni täitvatel. On tegureid, mille mõju suund ja ulatus on n.-ö. silmaga nähtavad, ja tegureid, mille tähtsus selgub alles pikaajalisel süsteemilisel uurimisel. Isiksus kujuneb ja muutub aga kõigi nende tegurite koosmõju resultaadina.

Kõrgema haridusega spetsialisti isiksuse kujunemisel on üheks teguriks, ja ilmselt üheks olulisemaks, kõrgem kool. On selge, et isiksuse kujunemisel on küllaltki tähtsad etapid kõrgemasse kooli astumise momendiks juba läbitud. Samal ajal on kogu kõrgema kooli süsteemiga seotud vaid osa mõjutustest, mida isiksus sellel kujunemisetapil saab. Niisiis eeldab isiksuse formeerumisprotsessi sihipärane suunamine kõrgemas koolis ülevaadet kõikidest selles protsessis osalevatest faktoritest ja isiksuse kujunemist määravatest seaduspärasustest.

Kaasaja teadusele iseloomulike diferentseerumis - ja integreerumistendentside üheks ilminguks võib nähtavasti lugeda seda, et ühiskonnateadustes on kujunemas uurimisvaldkond, kus käsitletakse just isiksuse kujunemise protsessi ühiskonnas. Seda protsessi ongi hakatud tähistama s o t s i a l i s e e r u m i s e mõistega.

Selliste probleemidega nagu isiksus, tema olemus, isiksuse ja teda ümbritseva keskkonna vahekord, isiksuse kujunemine ja muutumine, nende protsesside põhisisu määravad tegurid jt. on filosoofid tegelnud, võiks öelda, selle teaduse esimestest sammudest peale. Erinevad ajastud ja filosoofilised õpetused on andnud neile küsimustele, millal lahendamisel on ilmselt nii teaduslik väärus kui praktiline tähtsus, erinevaid vastuseid.

Nimetatud probleemide tõeliselt teaduslikule lahendamisele panid aluse Marx ja Engels, luues oma õpetuse ühe komponendina isiksuse sotsiaalfilosoofilise kontseptsiooni, kuhu kuulub Marxi kuulus tees: inimese olemus on kõigi ühiskondlike suhete kogusumma.¹

Andes filosoofilised lähtekohad isiksuse kujunemise teaduslikule uurimisele, ei ole marksismi rajajad piirunud sellega. Oma töödes, nagu "Kommunistliku Partei ma-

¹ K. Marx, Teesid Feuerbachi kohta. K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites, II kd., Tln., 1960, lk. 333.

nifest", Marxi "Kapital" (koos ettevalmistavate materjalidega), Engelsi "Töölisklassi olukord Inglismaal", samuti nende 1848.a. revolutsioonile pühendatud teostes ja Engelsi uurimustes Saksamaa ajaloo kohta - kui nimetada ainult kõige huvipakkuvamaid -, on vaadeldud teatud isiksuse tüüpide kujunemise ja muutumise konkreetseid protsesse, eriti kapitalistliku tootmisviisi tingimustes. Marx ja Engels on mitmekülgselt käsitlenud ka uue, kommunistliku ühiskonna isiksuse kujunemise eeldusi, vahendeid ja protsessi.

Empiirilise sotsioloogia areng XIX sajandi lõpust toob kaasa üha suurema hulga andmeid ka isiksuse kujunemise protsesside kohta. Vastavaid probleeme uuritakse erinevate isiksusega tegelevate teaduslike distsipliinide esindajate poolt, arvukad uurimused kirjeldavad üsnagi üksikasjaliselt isiksuse formeerumise eri etappe, tema kulgemist erinevates sotsiaalsetes tingimustes primitiivsetest kultuuridest kaasaegse kapitalistliku ühiskonnani. Sellega seoses kasutataksegi üha laialdasemalt ka sotsialiseerumise mõistet.

Mõistele "isiksuse sotsialiseerumine" on antud sotsioloogias, sotsiaalpsühholoogias ja teistes teadustes erinev sisu. Praeguseks on välja kujunenud tendents vaadelda sotsialiseerumist kõige üldisemas plaanis kui isiksuse kujunemist tema ühiskondliku arengu käigus. Erinevates töödes antakse põhjalik ülevaade isiksuse kujunemise eri

mõmentidest ja esitatakse selle protsessi olulisi seaduspärasusi.

Me ei saa nõustuda isiksuse sotsialiseerumise kui teraviku käsitlemisega kodanlikus sotsioloogias, suure osaga tehtavast üldistustest, kuivõrd need tuginevad ebaõigetele maailmavaatelistele ja metodoloogilistele põhimõtetele. Viimaste teaduslik kriitika saab toimuda Marxi ja Engelsi poolt esitatud ja marksistlikus filosoofias edasiarendatud printsiipide alusel. Selline kriitika võimaldab muuhulgas leida selle õige ja hinnatava, mida kodanlik teadus on andnud isiksuse sotsialiseerumise probleemide teaduslikku uurimisse - nii kogutud uurimismaterjali, selle alusel tehtud üldistuste ja järelduste kui ka uurimistöö metoodika osas.²

Sotsialiseerumisprotsessi konkreetne uurimine, sealhulgas isiksuse kujunemise uurimine sotsialistlikus ühiskonnas ja marksistliku isiksuse sotsialiseerumise teooria väljatöötamine on alles algusjärgus. Kuni viimase ajani tegeldi sotsialiseerumise kui kompleksse probleemiga Nõukogude ühiskonnateadustes väga vähe. Samal ajal ei või nimetamata jätta seda, mida on tehtud otseselt isiksuse

² Vt. V. I. Lenini äärmiselt tähtsat mõtteavaldust kodanliku poliitökonoomia kohta: "mitte üht poliitilise ökonoomia professorit, kes võib anda kõige väärtuslikumaid töid faktiliste, spetsiaalsete uurimuste alal, ei tohi uskuda üheski sõnas, niipea kui on juttu poliitilise ökonoomia üldteooriast..."

V. I. Lenin, Materialism ja empiriokrititsism. Teosed, 14. kd., Tln., 1952, lk. 317-318.

sotsialiseerumisega seotud teoreetiliste ja praktiliste küsimuste uurimisel meie pedagoogikateaduses, samuti psühholoogias. Oma aspektist käsitlevad sotsialiseerumise probeleeme teadusliku kommunismi teooria uurijad. Kõik see koos kodanlikus teaduses isiksuse sotsialiseerumise uurimisel saadud ja marksistliku teooria seisukohtadelt kriitiliselt hinnatud resultaatidega ning meie maal üha laialdasemalt korraldatavate konkreetssotsioloogiliste uurimuste tulemustega võimaldab anda teatud ülevaate isiksuse sotsialiseerumisest. Vaatlemegi järgnevalt mõningaid momente sellest protsessist, mille käigus isiksus kujuneb.

Hakates rääkima isiksuse kujunemisest ühiskonnas, oleme sellega juba fikseerinud ühe sotsialiseerumisprotsessi olulisematest seaduspärasustest. Isiksuse kujunemine on oma olemuselt sotsiaalne, ühiskonnas toimuv protsess.

On olemas teatud bioloogilised eeldused, inimese kui bioloogilise liigi omadused, mis teevad sotsialiseerumise võimalikuks ja kujutavad endast n.-ö. "inimisiksuse potentsiaali". Selle ja isiksuse ühiskonnas toimuva arengu vahetkorda võiks iseloomustada kõige paremini Poola sotsioloogi Jan Szczepański sõnadega: "Isiksuse sotsioloogiline teooria ... käsitleb isiksuse ja ühiskonna suhte küsimust järgmiselt: isiksus on sünnimomendil organism bioloogiliste eeldustega, potentsiaalsete võimalustega, mis

võivad aktualiseeruda ja areneda ainult sotsialiseerumisprotsessis." ³

Isiksuse kujunemisel saab eristada teatud etappe, mida nimetatakse sotsialiseerumisprotsessi staadiumideks. Aluseks staadiumide määramisel on vanuse mõiste. Peale absoluutse vanuse, mida arvestatakse indiviidi eluaastates, võib rääkida veel bioloogilisest vanusest (selle all mõeldakse indiviidi füüsilise ja füsioloogilise arengu taset), psühholoogilisest vanusest (kuivõrd antud indiviid omab jooni, mis on tüüpilised vastavale absoluutsele vanusele) ja sotsiaalset vanusest (millist kohta ühiskonna suhete süsteemis omab vastav vanusegrupp). Tänapäeva ühiskonnas võime fikseerida neli põhilist sotsiaalset iga: lapsepõlv, noorus, täisiga, vanadus. ⁴ Need võtamegi aluseks sotsialiseerumisprotsessi põhistaadiumidena. Sellisest määramisest nähtub, et sotsialiseerumise staadiume ei saa piiritleda konkreetse indiviidi eluaastatega. Probleem on selles, milline on anud etapil isiksuse s e i - s u n d ü h i s k o n n a s , tema sotsiaalse arengu tase. Loomulikult pole sotsialiseerumisstaadiumide vahekorrad ja piirid absoluutsed: koos muutustega sotsiaalsetes suhe-

³ И.Шепаньский, Философская и социологическая концепция человека "Философские науки" № 5, 1969, lk. 120.

⁴ Selle kohta vt. lähemalt: В.Г.Ананьев, Человек как предмет познания. Ленинград, ЛГУ, 1968, рт.3; И.С.Кон, Социология личности, М., 1967, рт.2.

tes, mis kaasnevad muutustega ühiskondlikus tootmises, uueneb isiksuse kujunemise protsess pidevalt, muutuvad selle põhiliste staadiumide piirid kui ka sotsialiseerumisprotsessi eri etappide sisu.

Siit tuleneb ka vastus küsimusele isiksuse arengust. On selge, et isiksuse kujunemisprotsessi sisu ja selle vormid tervikuna on määratud valitsevate ühiskondlike suhete poolt. Kõige üldisemalt saamegi rääkida näiteks kapitalistliku või kommunistliku ühiskonna isiksuse kujunemisest.

Loomulikult ei saa aga iga üksiku inimindiivi arengu kõiki iseärasusi seletada ainult ühiskondlik-majandusliku formatsiooni otsese mõjuga. Isiksuse sotsialiseerumise uurimiseks on vaja uurida nende sotsiaalsete gruppide ja institutsioonide mõju, millega isiksus sotsialiseerumisprotsessis kokku puutub ja mis teda otseselt kujundab. Neid gruppe ja institutsioone nimetatakse sotsialiseerumise agentideks. On olemas agente, mille põhifunktsioonide hulka kuulub sotsialiseerimine. Sellised on näiteks perekond, ühiskondliku kasvatuse ja hariduse asutused (sealhulgas kõrgem kool). Kõrgema kooli kursusekollektiiv sotsialiseerimise agendina on aga teatud mõttes teistsuguse loomuga. Ta moodustatakse vastuvõtukomisjoni poolt kui lüli kõrgema kooli süsteemis, hakkab aga etendama tähtsat osa ka üliõpilase isiksuse

kujunemise protsessis.

Nagu eespoolgi märgitud, asub indiviid üheaegselt mitme sotsialiseerimise agendi mõju all. Siit tulenevad probleemid nende agentide vastastikustest suhetest, erinevate agentide mõju suundadest ja tagajärgedest. Neid küsimusi puudutame konkreetsemalt allpool, kui käsitleme sotsialiseerumisprotsessi tema põhistaadiumide kaupa. Siinkohal aga märgime, et mingi agendi mõju on seda tagajärjekam, mida täielikumalt on kõrvaldatud teistes suundades toimivate agentide mõju. Lähenedes isiksuse kujunemisele kui sotsialiseerumisele, tuleb ka kasvatusprotsessi suunamise ühe tähtsaima probleemina näha erinevate sotsialiseerimise agentide toime kontrollimist ja juhtimist teatud kindla eesmärgi - meie ühiskonna ideaalidele ja vajadustele vastava isiksuse kujundamise - poole. Selline tegevus eeldab kõigi sotsialiseerumisprotsessis osalevate agentide arvestamist.

Agendiga on seotud sotsialiseerumise mehhanismi mõiste. Viimase all mõistame tegevuse liiki, mille subjektiks on sotsialiseeruv indiviid ja mille kaudu toimub sotsiaalses keskkonnas kehastuva sotsiaalse informatsiooni, sotsiaalse kogemuse omandamine.

Sotsialiseerumise mehhanismide selline käsitus pole üldlevinud ja ainuvõimalik. Psühholoogid on õigustatult juhtinud tähelepanu vajadusele uurida põhjalikult indiviidi

psüühika kujunemist, eristades keskkonnaga kohandumisest sotsiaalse keskkonna elementides kehastuva ühiskondliku koreemuse omandamist tegevuses kui inimesele spetsiifiliselt omast protsessi.⁵ Samu probleeme saab vaadelda ka mitte otseselt isiksuse kujunemise aspektist, vaid pöörata tähelepanu maailmavaatele kui isiksuse käitumise reguleerijale ning maailmavaate kujunemise protsessi enda suunamisele (nagu seda on tehtud reas käesoleva kogumiku artiklites). Siis mõistetakse mehhanismide all neid ühiskonna elemente, mille kaudu antakse indiviidile edasi sotsiaalset informatsiooni, mille tulemusena ta formeerub.

Inimtegevuse liikide vaatlemine sotsialiseerumise mehhanismidena omab aga ka laiemat alust ja tähendust. Selle lähtekohaks on marksistlikus isiksuse sotsiaalfilosoofilises kontseptsioonis väljendatud seisukohad. Marksismi rajajad on inimese käsitlusel aktsentinud inimtegevust kui isiksuse ja tema arengu alust, rõhutades, et isiksuse tegevust tuleb mõista kui enese muutmist, elutingimuste muutmise ja isiksuse enda muutumise dialektilist ühtsust.⁶

Sellised printsiibid on olulised kasvatusprotsessi suuna-

⁵ A.Н.Леонтьев, Проблемы развития психики, М., 1965, lk.384jj.

⁶ Vt. Г.С.Ватищев, Противоречие как категория диалектической логики, М., 1963, lk.12; Г.А.Вагатурия, Первое великое открытие Маркса. формирование и развитие материалистического понимания истории. Маркс - историк, М., 1968, lk.141; М. Макаров, Практика осат тунnetuses. Materia ja teadvus, Tln., 1970, lk. 97 jj.

mise seisukohalt. Isiksus ei kujune väljaspool ühiskondlikke suhteid, pole sotsiaalsete suhete lihtne peegeldus, vaid nende eksisteerimise uus kvaliteet ja muutumise faktor. Niisiis on isiksus kasvatusprotsessis **a k t i i v - n e , t e g e v e l e m e n t .**

Millistest inimtegevuse liikidest kui isiksuse sotsialiseerumise mehhanismidest võime rääkida? On ilmne, et need muutuvad ka ise, erinedes nii inimühiskonna ajaloolise arengu kui ka isiksuse individuaalse arengu eri etappidel. Kõige üldisemate, põhilisemate mehhanismidena käsitletakse lapseas mängu, õpilaspõlves õppimist ja täiseas tööd kui isiksuse kujunemise tähtsaimat mehhanismi üldse.

Asume nüüd sotsialiseerumisprotsessi vaatlemisele põhistaadiumide kaupa. Suudame anda teatud ülevaate isiksuse sotsialiseerumisest vaid selle ühes aspektis: käsitleme põhiliselt selle **p r o t s e s s i k u l g e m i s t .**

Isiksuse sotsialiseerumise esimene staadium - **l a p s e - p õ l v** - kestab indiviidi sünnist füsioloogilise küpsuse saabumiseni. Just seda etappi on sageli peetud isiksuse kujunemisel põhiliseks, isegi määravaks. Viimane kehtib eriti freudistlikel traditsioonidel põhinevate sotsiaalpsühholoogia suundade kohta, mis käsitledes lapsepõlve esimesi aastaid määravaina, peavad hilisemat arengut vähemoluliseks täienduseks väljakujunenud isiksuse struktuurile. Kuigi arvukad uurimused näitavad, et isiksuse arengu ühe

etapi selline absolutiseerimine ei pea paika, ei saa mingil juhul alahinnata lapsepõlve kui sotsialiseerumise esimese staadiumi tähtsust ja erilist kohta kogu isiksuse kujunemisloos. Samal ajal tuleb nentida, et tänu ülalmärgitud asjaolule on kõige arvukamalt konkreetset materjali sotsialiseerumisprotsessi kohta just selle algstaadiumist.

Esimeseks ja tähtsaimaks agendiks lapseas, aga paljude uurijate arvates kogu sotsialiseerumisprotsessis üldse on perekond. Perekonnasotsioloogia sotsioloogiateaduse ühe haruna vaatleb sotsialiseerimist perekonna kui sotsiaalse institutsiooni ühe põhifunktsioonina. Perekonna suurt mõju ja tema poolt formeeritava suhtelist püsivust seletab paljus see asjaolu, et perekond on esimene agent, mis hakkab isiksust mõjustama just selle formeerumise algjärgus.

Tänapäeval, ühiskonna kiireneva arengu ja keerukamate sotsiaalsete suhete tingimustes on perekonnal kui ühiskondlikul nähtusel omad iseärasused. Muutunud on nii perekonna sisemine struktuur kui ka perekonna ja ta liikmete koht laiemates sotsiaalsetes süsteemides.⁷ Kõik see avaldab mõju perekonna sotsialiseerimisfunktsioonile.

Peamine osa perekonna sotsialiseerivas mõjus on muidugi vanematel. Kuid nende kavatsused ja reaalne tegevus sõltub

⁷ T. Parsons and R. F. Bales, Family, Socialisation and Interaction Process, London: Routledge & Kegan Paul, Ltd, 1965, lk. 333. Nõukogude sotsioloogid on asunud uurima muutusi perekonnas ja selle poolt sotsialiseerimisfunktsiooni täitmises sõltuvalt sotsialistlike suhete arengust. Vt. näiteks: Социология в СССР, т. I, М., 1965, lk. 461.

paljudest perekonnasisestest ja - välistest teguritest. Rõhutaksime järgmisi põhifaktoreid, mis iseloomustavad perekonna mõju lapse isiksuse kujunemisele:

1. Teadlikud kasvatuslikud mõjustused kõigi perekonnaliikmete, eelkõige vanemate poolt omavad loomulikult esmajärgulist tähtsust. Kuid nende kõrval rõhutatakse mitte-teadlike mõjustuste kompleksi tähtsust. Viimast iseloomustab eelkõige järgmine faktor.

2. Perekonna emotsionaalne atmosfäär. See kujuneb kõigi perekonnaliikmete omavahelistes suhetes ja avaldub suhtumises lapsedesse, alates kas või tema bioloogiliste vajaduste rahuldamise viisidest.⁸

3. Perekond kui laiem sotsiaalse keskkonna esindaja. Perekond pole mitte omaette seisev sotsialiseerimise agent, ta on osa ühiskonnast ja sel moel teatud mõttes ühiskonna esindaja. Perekonna liikmed esindavad eelkõige sotsiaalmajanduslikku struktuuri: nende kaudu avaldub perekonna asend ühiskondliku tööjaotuse süsteemis.⁹ Sama kehtib seoses ühiskonna etnilise struktuuriga. Perekonna asendist vahe-
tult johtuvaile iseärasustele lisandub veel see, et perekonna asend määrab ta liikmete kui ühiskonna klasside, gruppide, kihtide esindajate kasvatusliku tegevuse iseloomu ja si-

⁸ И.С.Кон, Социология личности, М., 1967, lk. 125-126.

⁹ Vt. R.Hill, Family Socialization for Work Roles. XVIII International Congress of Psychology. Symposium 38. The Personality and Labour, Moscow, 1966.

su.

4. Perekond kui vahendaja lapse ja sotsiaalse kesk-
konna vahel. Perekonna liikmed lülitavad kujuneva
isiksuse mitmesugustesse formaalsetesse gruppidesse ja
institutsioonidesse, motiveerivad ta osavõttu mitteformaal-
setest gruppidest, aitavad lapsel omandada ja kooskõ-
lastada väljastpoolt perekonda saadavat informatsiooni
varem perekonnas omandatuga.¹⁰

Sotsialiseerumine perekonnas on algusest peale seotud
teiste sotsialiseerimise agentidega. Käsitletaval staadiu-
mil tuleb perekonna kõrval tähelepanu alla võtta järgmi-
sed agentide rühmad:

1. sotsiaalsed grupid, millesse kujunev isiksus on lü-
litunud;

2. ühiskondliku kasvatus ja hariduse asutused.

Sotsiaalsetest gruppidest on isiksuse kujunemisele kõi-
ge suurem tähtsus nn. väikestel gruppidel. Viimaste all
mõistab sotsiaalpsühholoogia teatud inimeste hulka, kes
tegutsevad pikema aja vältel kooskõlastatult ühiste väär-
tuste alusel, olles sealjuures omavahel vahetult kontak-
tis ja eraldades end teadlikult ümbritsevast keskkonnast.¹¹

Sellisel määratletud väikeste gruppide hulka kuulub
ka perekond.

¹⁰ L. Broom, P. Selznick, Sociology Evanston (Ill.), White
Plains (N.Y.): Row, Peterson & Co, lk. 388.

¹¹ Социология в СССР, т. I, М., 1966, lk. 496-497.

Väikeste gruppide kui sotsialiseerumise agentide probleem on sotsialiseerumise teoorias üks olulisemaid, kuid nähtavasti ka komplitseeritumaid. Isiksuse kujunemist tänapäeva ühiskondlikes tingimustes iseloomustab see, et lapseas kasvab väikeste gruppide osatähtsus, millesse kujunev isiksus kuulub. Just väikesed grupid on need, mille kaudu isiksus laiendab oma sotsiaalseid kontakte, lülitub tema jaoks uutesse ühiskonna elu sfääridesse.

Sellega on seletatav nende küsimuste uurijate suur tähelepanu perekonna ja väikeste gruppide, eelkõige lapse mängukaaslaste kui sotsialiseerimise agentide poolt saadavate mõjustuste vahekorrale. Kaasajal, nagu märgitud, on kujunenud olukord, kus ühelt poolt kasvab väikeste gruppide osatähtsus sotsialiseerumisprotsessis ja teiselt poolt koos muutustega perekonna struktuuris ja asendis muutub ka perekonna enda osa isiksuse sotsialiseerumises. Vanematel pole võimalik pidevalt kontrollida oma laste ja nende mängukaaslaste tegevust ja seega ka seda, mida annab lapse isiksusele osalemine oma eakaaslaste kollektiivides. Väikestelt gruppideelt saadavate mõjustuste suund võib erineda sellest, mida on taotlenud vanemad. Kuid probleem on ka laiem: väärtuste ja käitumishormide süsteemi kujunemine väikestes gruppides allub suhteliselt raskesti ühiskonna kontrollile, mistõttu on võimalik selliste gruppide formeerumine, mille liikmete poolt grupi tegevuses omandatavad

väärtused ja normid - sotsialiseerumisprotsessi sisu üldse - on vastuolus üldkehtivate normide ja väärtustega. Konkreetsemalt on seda probleemi uuritud seoses noorsoo kuritegelike kampadega kriminoloogias ja pedagoogikas.

Väikeste gruppide mõju isiksuse kujunemisele ongi paremini uuritud just lapse- ja noorukiea suhtes. On selge, et nende mõju ei saa aga piirata mingi ühe etapiga isiksuse formeerumisel, vaid nende osa tuleb näha sotsialiseerumisprotsessis tervikuna. Samade probleemidega puutume kokku näiteks töökollektiivi osa käsitluses isiksuse kujunemisel.

Kõrvuti väikeste gruppidega on tänapäeval isiksuse formeerumisel üha suurem kaal mitmesugustel spetsiaalsetel ühiskondliku kasvatusel ja haridusega tegelevatel asutustel.

Probleem ühiskondliku ja perekonnas toimuva kasvatusel vahekorrald on pidevalt seisnud kasvatusel ja teooria ees. Märkisime eespool, et perekond on suhteliselt konservatiivne ühiskondlikele muutustele. Nii on mõistev, miks suured sotsialistid-utopistid, lähtudes enda poolt välja töötatud sotsialistliku isiksuse ideaalist, kritiseerisid teravalt kaasaegset perekondlikku kasvatust kui kahjulikku, individualistliku maailmavaatega isiksusi produtseerivat ja vastandasid sellele uusi suurejoonelisi ühiskondliku kasvatusel süsteeme.

Marksismi rajajad näitasid niisuguste ühiskondliku kasvatusel asutustel vajalikkust, kus eesmärgipärasel oleksid

teatud eeldused veel rea sotsialiseerimise agentide tegevuseks. Neist tuleb märkida eelkõige uusi väikesi grupe, millesse õpilane lülitub. Sellised grupid kujunevad igas klassikollektiivis. Kooliskäimine loob eeldusi ka erinevas vanuses lastest koosnevate väikeste gruppide moodustumiseks.

Kool kui sotsialiseerimise agent ja sellega seotud probleemid on omased nii lapsepõlvele kui ka järgmisele sotsialiseerumise staadiumile - noorusele.

Noorusel - eluetapil bioloogilisest sotsiaalse küpsuse seni on oma iseärasused, mis eristavad teda kõigist teisest sotsialiseerimise staadiumidest. Tema eri osad kulgevad erinevates sotsiaalsetes tingimustes: noorus algab iseseisvaks eluks ettevalmistamisega, lõpeb lülitumisega ühiskonna elu kõigisse sfääridesse. Erinevatel ajalooepohhidel ja eri kultuurides on see isiksuse arengu etapp omandanud üsnagi erinevat tähendust. Tänapäeval on sotsialiseerumisprotsess sel staadiumil muutunud keerukamaks, mis johtub nooruse eripärast kaasa ja ühiskondlikes tingimustes.

Eelkõige tuleb täheldada nooruse kui eluetapi pikemist, mida tingib:

a) füüsilise ja füsioloogilise arengu kiirenemine, seega bioloogilise küpsuse varasem saabumine;¹⁵

b) sotsiaalse küpsuse hilisem saabumine, mis põhiliselt on tingitud keerukamast ühiskondlikust elust, mistõttu kulub rohkem aega teadmiste, normide, arusaamade, kogemuste jne. omandamisele, et osaleda sotsiaalselt küpse inimesena kõigis ühiskondlike suhete valdkondades.

Peale nooruse kui eluetapi pikenemise on täheldatav ka tema koha ja ühiskondlike funktsioonide muutumine.¹⁶

Üldiselt võib öelda, et noorus on üha enam saamas ühiskonnas loodavaid materiaalseid ja vaimseid hüvesid tarbivaks kihiks, kel puuduvad otsesed ja pidevad kohustused nende hüvede tootmise alal. On selge, et noorus on siis materiaalselt, aga ka vaimselt suuresti sõltuv vanemast põlvkonnast.

Vastuolu ühelt poolt füüsilise küpsuse ning sellega kaasneva tegutsemissoovi ja - vajaduse, teiselt poolt sotsiaalse ebaküpsuse ja sõltuvuse vahel on allikaks mitmesugustele noorsoo seas kujunevatele pingetele: sotsiaalete, füüsilistele, seksuaalsetele. Need pinged vallanduvad tihtipeale sellises käitumises, mille motiivid ja põhjused võivad olla raskesti mõistetavad vanemale generatsioonile

¹⁵ Vt. T.В.Карсаевская, О соотношении социального и биологического в индивидуальном развитии человека. Человек и общество, вып. I, Л., ЛГУ, 1966.

¹⁶ И.С.Кон, Социология личности, кн. I41-166.

või mis on koguni vastuolus ühiskonnas kehtivate normide ja väärtuste süsteemiga.

Tuleb märkida, et noorus areneb kaasajal enam kui kunagi varem väljaspool kodu ja üldse vanema põlvkonna kontrolli ja suunamist. Õppimine, töö, vaba aeg - kõigis neis sfäärides puutub kujunev isiksus üha enam kokku oma eakaaslastega. Tänapäeva ühiskonna sotsiaalsele struktuurile ongi iseloomulik ainult noorsoo jaoks ettenähtud või põhiliselt noori hõlmavate organisatsioonide ja institutsioonide väljakujunemine poliitiliste noorsoo-organisatsioonide, huvialaringide ja -klubide, noorsoo-ajakirjanduse jms. näol. Noorsoo teatud eraldumist, sidemete nõrgenemist teiste generatsioonidega soodustab noorsoo arvukus.

Kõik toodud asjaolud komplitseerivad isiksuse formeerumisprotsessi sellel eluetapil ning keerustavad ka selle protsessi juhtimist. On ju kaasaja maailmas toimuv terav ideoloogiline võitlus kahe maailmasüsteemi vahel üha enam suunatud noorsoole. Kapitalistliku maailma propaganda püüded anda löök sotsialistlikule süsteemile meie noorsoo mõjutamise kaudu on täiesti mõistetav, kui võtta arvesse, et noorsugu on elanikkonna arvukaim ja ühtlasi kõige kergemini mõjutatav kiht. Viimane asjaolu tuleneb noore arengu vastuolulisusest ja alles kujunemisjärgus olevast maailmavaatest, mistõttu seda on suhteliselt kergem mõjutada kui juba väljakujunenud, suuremat sotsiaalset praktikat omava isiksuse maailmavaadet.

Sotsialiseerumisprotsessi käsitletaval staadiumil ilmneb ehk kõige selgemini ühe kaasaja ühiskonnale spetsiifiliselt omase sotsialiseerimise agendi tegevuse eripära ja tähtsus. Jutt on massikommunikatsioonist.

Massikommunikatsiooni osa selle sotsiaalse situatsiooni väljakujundamisel, milles isiksuse arenemine tänapäeval toimub, on silmaga nähtav. Samal ajal on sotsialiseerimine massikommunikatsiooni põhilisi funktsioone.¹⁷ Kuid massikommunikatsiooni teooria, eriti neis aspektides, mis vahetult puudutavad selle funktsiooni täitmist, pole veel küllaldataiselt läbi töötatud.¹⁸

Arvamustes massikommunikatsiooni osast isiksuse kujunemisel, ja eriti suunatud kasvatusprotsessis, võib sageli leida kaht äärmust: selle osa alahindamist või ülehindamist. Isiksuse arengu uute joonte jälgimine, mis ilmnevad kõige selgemini just nooruse kui eluetapi kulgemise eripäras, kindlitab, et massikommunikatsiooni osa alahindamine kasvataja poolt tähendab sageli eemalejäämist isiksuse arengu tegelikust protsessist. Seda tuleb eriti rõhutada seoses televisiooni kiire levikuga. Ilmselt mõjub massikommunikatsioon

¹⁷ Massikommunikatsiooni sotsiaalsetest ja sotsiaalpsühholoogilistest funktsioonidest ning nende täitmisest vt.: Материалы встречи социологов. Методологические проблемы исследования массовой коммуникации, Кяярику - 1966, Тарту, ТГУ, 1967.

¹⁸ Ch. R. Wright, Mass Communication: A Sociological Perspective. N.Y., 1966, lk. 96.

kujunevale isiksusele tunduvalt varem ja mitmekülgselt, kui seda sageli ette kujutatakse.

Nooruse üheks põhijooneks on teadmiste omandamine ja ettevalmistamine ühiskonna elu kõigisse sfääridesse lülitumiseks. Massikommunikatsiooni osa on selles ilmselt väga oluline. Tegemist pole mitte üksnes teadmiste saamisega massikommunikatsiooni vahendusel, vaid ka sellest mõjustatud muutustega kogu isiksuse struktuuris. Kasvatajal pole kerge reguleerida sotsialiseerumisprotsessis massikommunikatsiooni mõju konkreetsele isiksusele, mis alati ei tarvitse olla kooskõlas kasvataja taotlustega. Sama kehtib ilmselt ajalehenumbri, raadio- või telesaate "tegijate" taotluste suhtes. Sõltub ju iga konkreetse saate kui ka kogu massikommunikatsiooni mõju oluliselt lugeja, kuulaja, vaataja eelnevaist hoiakuist, teadmistest, saadava mõjustuse vahekorrast teiste sotsialiseerimise agentide mõjuga.

Rõhutades massikommunikatsiooni kui kaasaja ühiskonnas olulise sotsialiseerimise agendi osa, ei või aga laskuda teise äärmusse ja näha massikommunikatsioonis mingit kõikvõimast sotsiaalset institutsiooni. On selge, et massikommunikatsiooni osa ühiskonnas, temapoolse mõjustuse sisu ja ulatus pole midagi täiesti autonoomset.¹⁹ Avaldatakse ar-

¹⁹ Selle kohta vt. länemalt J.A.Šerkovini sõnavõttu eespoolviidatud kogumikus "Материалы встречи социологов.", kus käsitletakse massikommunikatsiooni mõju isiksusele piiravaid "barjääre".

vamust, et olukorras, kus informatsiooni vahetamisel ja inimestevahelises suhtlemises etendab üha tähtsamat osa massikommunikatsioon - see toob aga kaasa inimestevaheliste kontaktide vahendatuse pinnapealsuse²⁰, kasvab just individuaalsete, vahetute kommunikatsioonide osa isiksuse struktuuri põhielementide formeerumisel.²¹

Siiani oleme käsitlenud sotsialiseerumisprotsessi niioelda ühes joones, kõigi sotsialiseeritavate indiviidide jaoks samalaadselt kulgevana. Keskkooli lõpetamisega kujuneb aga uus olukord. Noorte edasine elutee jaguneb üldiselt kaheks: üks osa koolilõpetajaid siirdub tööle, teine - kõrgematesse koolidesse. Tehtav otsus - asuda tööle või jätkata õppimist - määrab ära ka sotsialiseerumisprotsessi edasise kulu.

Kõigepealt iseloomustame lühidalt isiksuse sotsialiseerumist tema tööalases tegevuses - täiskasvanu elu põhilises valdkonnas.

Sotsialiseerumise tähtsaim mehhanism käsitletaval staadiumil on t ö ö . Millega on seletatav selle eriline tähtsus?

Lähtudes marksismi rajajate seisukohtadest isiksuse olemuse kohta, kirjutab nõukogude filosoof L. Mitrohhin: "Tööd ei

²⁰ Р. Рихта, Научно-техническая революция и развитие человека / статья вторая/. "Вопросы философии", №2, 1970, к. 60.

²¹ Seda kinnitab näiteks üliõpilaste hinnangute analüüs sellele, milline mõju on nende arvamuste kujunemisele mitmesuguste probleemide kohta ühelt poolt massikommunikatsioonil ning teiselt poolt kursusekaaslastel, õppejõududel, vanematel jne. Vastavad andmed avaldatakse meie kogumikes edaspidi.

saa loomulikult taandada ainult välisteks operatsioonideks. Inimtüü spetsiifika, märkis Marx, seisneb selles, et inimene kujutab eelnevalt ette töö resultaati, püüdleb teadlikult selle poole. Kuivõrd tööst võtab osa kogu inimene oma emotsioonide, tahte ja mõistusega, avaldab ta paratamatult tohutut mõju inimesiksuse formeerumisele."²²

Esile võib tõsta K. Platonovi juhendamisel läbiviitud uurimist, kus huvitavalt ja asjatundlikult on käsitletud töötaja teadvuse formeerumise konkreetseid protsesse. Tulemused on avaldatud raamatuna "Isiksus ja töö".²³

Käsitledes isiksuse ideoloogilise mõjustamise võimalusi ja vahendeid tööprotsessis, rõhutavad autorid järgmisi komponente:

- töölise tootmistegevuse materiaalsed tingimused;
- ideoloogiline töö, mida teevad ühiskondlikud organisatsioonid;
- töökollektiivi mõju;
- töötraditsioonid, mis loovad erilise kultuurilise ja mORAalse atmosfääri.

Peale nende eesmärgipäraste mõjurite tuleb töös näha ka isiksusele stiihiliselt mõjuvaid faktoreid. Ühtede faktori-

²²

Л. Н. Митрохин, Проблема человека в марксистском освещении. "Вопросы философии" № 8, 1963, I к. I б.

²³

Личность и труд. Под ред. К. К. Платонова, М., 1965; Vt. ka Человек и его работа /под ред. А. Г. Здравомыслова, В. П. Рожина, В. А. Ядова/, М., 1967; Молодёжь и труд, М., 1970, Раздел 3; Начало рабочего пути, jt. uurimusi.

te mõju on vahetu, otseselt töö iseloomust, tingimustest ja isiksuse senise arengu iseärasustest sõltuv.

Töö mõju võib olla vahendatud. Tähtsaimaks vahendavaks faktoriks loetakse kollektiivi. Rida meil läbiviidud uurimusi kinnitab järeldust, et kollektiivi mõju isiksuse kujunemisele on suurem, kui see peale vahetu töö haarab veel teisigi elualasid: edasiõppimist, töövälise aja veetmist jne.

Teine põhiline probleemide ring sotsialiseerumise käsitlemisel täisea staadiumis on seotud vaba ajaga.

Just viimastel aastatel on Nõukogude sotsioloogid hakanud põhjalikumalt uurima vaba aja probleeme, sealhulgas isiksuse kujunemist vaba aja tegevuste kaudu. Üheks sellise teadusliku huvi kasvu põhjustest vaba aja kasutamise vastu on vajadus lahendada mitmed praktilised küsimused, mis on kerkinud seoses elanikkonna elujärje paranemisega ja avaramate vaba aja veetmise võimalustega, eriti aga vaba aja enda pikenemisega üleminekul 5-päevasele töönalale. Ka TRÜ sotsioloogide poolt läbiviidud vastavad uurimused osutavad, et see üleminek (koos samaaegse materiaalsete võimaluste kasvuga majandusreformi tulemusena) toimus olukorras, kus nii objektiivsete eelduste - ettevõtete poolt loodavad võimalused vaba aja sihipäraseks kasutamiseks töötaja edasise arengu huvides - kui ka subjektiivse faktori - töötajate orientatsioonid vaba aja sisukale kasutamisele - areng jäi tihtipeale maha vaba aja järsust kasvust. See võis viia vaba aja ebasooivi-

tava kasutamiseni. Vaba aja üksikud elemendid on arenenud veel mitteküllaldaselt, fikseeritud on erinevused elanikkonna eri kihtide tegelikes võimalustes vaba aega kasutada.²⁴

Isiksuse sotsialiseerumise aspektist on töö ja vaba aeg tihedasti seotud. Vaba aja kasutamise reguleerimine sotsialiseerimisprotsessi jaoks ning selles protsessis isiksusel kujunevate väärtuste ja normide kaudu on tähtis sotsiaalne probleem. Kuid see, milline on vaba aja kasutamise üldine iseloom, sõltub kokkuvõttes inimese põhitgevuse - töö - sisust, töö mõjust inimesele. Töötaja isiksuse sihipärane kujundamine nõuab sotsialiseerimisprotsessi sellist reguleerimist, mis haarab töö ja töövälise tegevuse põhiliigid.

Kui sotsialiseerimisprotsess pärast nooruki tööleasumist kulgeb eelnenud staadiumidest erinevates tingimustes, erinevate agentide ja mehhanismide kaudu, siis sotsialiseerumine kõrgema kooli süsteemis on formaalselt paljus sama, mis keskkooliski, erinedes ometi oma sisu ja isiksuse formeerumise sotsiaalse situatsiooni poolest.

Põhiliselt kõrgemas koolis kujuneb välja maailmavaate

²⁴ Vt. ühe huvitavama konkreetse uurimusena Б.А.Грушин, Свободное время. Актуальные проблемы, М., 1967.

oluline komponent - nn. spetsialiseeritud teadvus. Toimub ka maailmavaate varemomandatud komponentide kinnistamine ja uute areng.

Kõnealusel etapil on isiksus paljude erineva suunitluse ja tähtsusega sotsialiseerimise agentide mõjusfääris.

Kõrgem kool kui sotsiaalne institutsioon omab keerukat struktuuri, mille erinevad elemendid avaldavad üliõpilasele mõju eri viisil. Suuremat tähtsust omavatest tuleb mainida eelkõige õppetöö süsteemi: õppimine kui üliõpilase põhi-tegevus, pedagoogiline ja teaduslik kaader, kursusekollektiiv jne. K u r s u s e k o l l e k t i i v omab üliõpilase isiksuse kujunemisel ja eriti üliõpilase kui tulevase spetsialisti kasvatusprotsessis kesksel kohta. Kursus luuakse kui formaalne grupp, kus paljudest asjaoludest oleneb see, milliseks siin kujuneb iga üliõpilase asend, tema suhted kursusekollektiivi teiste liikmetega, formaalselt ühtse kollektiivi sees kujunevad mitteformaalsed vahekorrad, kursusel valitsev mentaliteet jms. - ühesõnaga need faktorid, mis kogusummas määravad kursuse mõju ulatuse ja ja suuna üliõpilase isiksusele. Selle mõju tähtsust arvestades tuleb kursusekollektiivi arengu juhtimist, mis hõlmaks ka kursuse mõju igale üliõpilasele, lugeda kõrgema kooli kasvatusprotsessi üheks olulisemaks probleemiks.

Vähemtähtis ja -keerukas pole õppejõudu -
de - poolse mõjustuse juhtimine. Oleks
ekslük näha õppetöös, ükskõik kui sügavale eriala prob-
leemidesse ka ei tungitaks, üksnes erialaste teadmiste
ja oskuste andmist. Teatud õppeülesannet täites tegutseb
õppejõud alati üliõpilase isiksuse kujundajana. Kuivõrd
üliõpilane on õppejõuga kokkupuutes eelkõige eriala oman-
damise kui kõrgema kooli tegevuse põhisfääris, on õppe-
jõu osa maailmavaate paljude komponentide ja mitte ainult
spetsialiseeritud teadvuse formeerumisel väga suur.

Õppetöö kõrval on kõrgema kooli süsteemi tähtsaks lü-
liks üliõpilaste elu-olu korraldus. Analoogiliselt esi-
mesega on üliõpilane ka siin seotud ühelt poolt kõrgema
kooli kui institutsiooni teatud lülidega, teiselt poolt
gruppidega, millest eraldi märkimist väärrib (kuivõrd üli-
õpilaste enamus elab ikka ühiselamus) t o a k o l l e k -
t i i v ü h i s e l a m u s .

Suure rühma moodustavad sotsialiseerumise agendid, mis
tegutsevad kõrgema kooli elu teistes valdkondades. Neis
osalemine ei sõltu otseselt kõrgemast koolist, kuid kõrgema
kooli elust on need siiski lahutamatud. Siia kuuluvad üli-
õpilaskonnas tegutsevad ü h i s k o n d l i k u d o r -
g a n i s a t s i o n i d , millest suurimat mõju omab
kahtlemata komsomol. On ju komsomolitöö kõrgemas koolis
poliitilise tegevuse praktika ning seda reguleerivate maa-

ilmavaate komponentide arenemise ja kinnistumise põhivorm.

Ühe sotsialiseerimise agentide rühma moodustavad veel teaduslike ja muude huvide rahuldamiseks ning vaba aja veetmiseks loodud organisatsioonilised vormid ja nende põhjal kujunevad grupid. Täites oma põhifunktsiooni kõrgema kooli süsteemis, on neil kõigil teatud mõju ka üliõpilase isiksusele.

Peale loetletud sotsialiseerijate, mis baseeruvad formaalsetel institutsioonidel, loob kõrgemas koolis õppimine eeldused mitmesuguste mitteformaalsete kontaktide tekkeks, mille pinnal kujunevad grupid, mis samuti tuleb lugeda sotsialiseerimise agentide hulka.

Senikäsitletud mõjurid osalevad tulevase spetsialisti isiksuse sotsialiseerumises seetõttu, et ta on lülitatud kõrgema kooli süsteemi. Muidugi ei välista üliõpilaseks saamine kõiki neid mõjureid, millele kujunev isiksus alus enne üliõpilaspõlve. Kuigi üldreeglina saab määravaks uus sotsiaalne situatsioon, säilivad endise arengukeskkonna mõjud. Tähtsamaks vahendavaks faktoriks selle ja uude arengukeskkonda astunud isiksuse vahel jääb perekond.

Igal aastal on vastsete üliõpilaste seas neidki, kellel on juba loodud oma perekond. Kõrgemas õppimise aastail kasvab abiellunute arv märgatavalt. Üliõpilasabielud on tähelepanu vajav demograafiline, majanduslik ja sotsiaal-

ne probleem, mille aktuaalsus seoses õppeaja pikenedamisega real erialadel veelgi kasvab. Perekond, milles tulevane spetsialist täidab abikaasa ja lapsevanema kohustusi, kujutab endast ka olulist sotsialiseerimise agenti isiksuse arengu käsitleta val staadiumil.

Kõrgemas koolis toimuva sotsialiseerumisprotsessi oluliseks aspektiks on erinevast arengukeskkonnast tulnud, erinevalt kujunenud noorte isiksuse transformatsioon, mille tulemusena omandatakse üliõpilaskonnale omaseid jooni.

Üliõpilase isiksuse väljakujunemisel võime eristada järgmisi põhimomente:

1. lülitumine kõrgema kooli süsteemi kui uude sotsiaalsesse keskkonda - sotsiaalne adaptatsioon;
2. kõrgema kooli õppetöö printsiipide ja vormide omandamine;
3. orienteerumine kõrgemas koolis toimuva sotsialiseerumisprotsessi põhisuunale - spetsialisti isiksuse kujunemisele.²⁵

Sotsialiseerumisprotsessi see külg, milles kujunevad üliõpilase isiksusele omased jooned, pole vastandatav kõrgemas koolis toimuvale spetsialisti isiksuse kujunemisele

²⁵ Vrd. A. Н. Семашко, Некоторые социально-психологические особенности студенчества как социальной группы. Социальные проблемы труда и образования, вып. 3 /материалов научной конференции/, Рига, Латвийский государственный университет, 1969, lk. 61.

kui tervikule. Sellest, kuidas vastne üliõpilane lülitub kõrgema kooli ellu, milliseks kujuneb siin tema tegevuse peamine suundumus, sõltub ju otseselt tema kui spetsialisti kujunemine. Samal ajal omab üliõpilaskond küllaltki tähtsat kohta ühiskonna struktuuris, tema poliitilises elus jne. Seda kõike silmas pidades on väga vajalik see töö, mida pedagoogilise kollektiivi ja ühiskondlike organisatsioonide poolt tehakse I kursuse üliõpilaste järjekindlal lülitamisel kõrgema kooli õppe- ja kasvatustööks. Tundub aga, et kõrvuti teadmiste andmisega kõrgema kooli struktuurist, õppetöö ja elu-olu korraldusest jms. tuleks senisest rohkem rõhku panna just õige suhtumise, õigete hoiakute kujundamisele kõige kõrgema kooliga seotud suhtes. Sotsialiseerumistööd kõrgemas koolis on peale märgitud sihipärase mõjustuse haaratud veel teisi tegureid ja, nagu kogemused näitavad, just üliõpilaselu algetapi kriitilises olukorras on võimalik ebaõigete hoiakute kujunemine, mida hilisemaks kasvatustöös on väga raske ümber kujundada.

Kõrgema haridusega spetsialisti, nõukogude intelligent-
si esindaja isiksuse kujunemise põhimehhanismid kõrgemas koolis on õppimine ja praktiline töö. Maailmavaate kujunemise üheks olulisemaks iseärasuseks kõrgema kooli tingimustes on see, et tema tähtsad komponendid omandatakse õppimise kaudu, eelkõige ühiskonnateadusi õppides. Seda

sotsialiseerimisprotsessi eripära tuleb kõrgema kooli kasvatustöös tingimata arvestada.

Praktilisel tegevusel üliõpilase kui tulevase spetsialisti isiksuse sotsialiseerumise mehhanismina on kolm põhiliiki:

1. erialane töö (praktikumid, menetluspraktika jms.);
2. tegevus oma elu korraldamisel, ühiskondlik töö (üliõpilaste omavalitsus, ühiskondlike organisatsioonide tegevusest osavõtt);
3. muud praktilise tegevuse alad (näiteks töö üliõpilaste ehitusmalevas, mis seostub õpitava erialaga vaid vähestel üliõpilastel).

Seoses muutustega kõrgemate koolide vastuvõtueeskirjades ja üliõpilaskontingendi formeerimises on viimastel aastatel kõrgema haridusega spetsialistide kaadri kujunemise skeem "keskkool → tootmine → kõrgem kool → tootmine" üsna suurel määral asendunud "keskkool → kõrgem kool → tootmine" variandiga. See tähendab, et põhiosa kõrgemasse kooli astujaist moodustavad noored, kellel on vähe elukogemusi, eriti ideoloogilis-poliitilisel alal, samuti kogemused suhtlemisel töökollektiivis. Nende lünkade täitmine tulevase spetsialisti maailmavaates on kõrgemate koolide ette kerkinud ülesandeist vastutusrikkamaid. See tõstab tunduvalt praktilise töö tähtsust noore spetsialisti erialasel ettevalmistamisel ja eriti tema maailmavaate kujundami-

sel.²⁶ Peab ju kõrgema kooli kasvatussüsteemiga saavutatama, et kujuneksid ja kinnistuksid spetsialisti maailmavaate need komponendid, mis reguleerivad ta tegevust ühiskonna elu kõikides sfäärides.

²⁶ Vt. B. Рубин, Д. Колесников, Студент глазами социолога, Ростов, Ростовский государственный университет, 1968, lk. 21-22, 32 jj.

3. KASVATUSPROTSESSI SUUNAMISEST

Kasvatustsiprotsessi võib vaadelda kitsamas ja laiemas mõttes. Tavaliselt vaadeldakse kasvatusküsimusi pedagoogilisest aspektist, s.t. kitsamas mõttes - kasvatatava ja kasvataja vaheliste suhetena. Alljärgnevalt püüame neid küsimusi vaadelda ühiskonna kui terviku funktsioneerimise seisukohalt, s.t. laiemas mõttes.

Sotsialiseerumistsiprotsessi tervikuna iseloomustatakse kui olemasoleva sotsiaalse informatsiooni omandamist, mille käigus kujuneb isiksus.¹ Selle tsiprotsessi juhtimine on võrdlemisi raske. Kodanlus, deklareerides formaalse vabaduse oma ühiskonna ideaaliks, püüab ühiskonnapoolset sihipärast tegevust isiksuse kujundamisel üldse eitada.² Isiksus arenevat iseseisvalt, valides ise informatsi-

¹ Vt. ülevaadet sotsialiseerumise erinevatest käsitlustest: H.В. Андреевкова, Проблема социализации личности, Социальные исследования, вып. 3, 1970, lk. 38-52.

² Vt. A.Л. Де Арксменди, Педагогика и марксизм, М., 1965, lk. 56-80; 139-158.

ooni, mida ta übritsevast keskkonnast saab.³ Faktiliselt püütakse absolutiseerida stiihiline areng, kus isiksuse kujunemine allub juhusele. Vabadus samastatakse stiihiaga antud valdkonnas ühiskondlike protsesside reguleerimisel. On täiesti ilmne, et kodanlus ise ei järgi enda poolt püstitatud loosungit.⁴ Rääkimata koolisüsteemist kui niisugusest, võime kapitalistlikus ühiskonnas välja tuua terve regulaatorite grupi, mis otseselt seab oma eesmärgiks isiksuse kujundamise ja temaga manipuleerimise. Näiteks võib tuua kas või manipuleerimise avaliku arvamuse küsitluste tulemustega. Paljude taoliste küsitluste läbiviimine USA-s on allutatud eesmärgile likvideerida opositsioon või kodanlusele kahjulikud tõekspidamised, toetudes tuntud psühholoogilisele mehhanismile - enamuse arvamus on õige.

Seega võib isiksuse sotsialiseerumisprotsessis täheldada valitseva klassi suunatud tegevust, mille eesmärgiks on sotsialiseerida kindlat sisu. Kodanlus püüab aga oma sihipärast tegevust isiksuse kujundamisel var-

³ Vt. D.Krech, R.S.Crutchfield, E.J.Ballachey, Individual in Society, N.Y. - S.Francisco - Toronto - London, Tokyo, 1962, lk. 337-340.

⁴ Kodnaluse sihipärast tegevust uurivat sotsioloogia haru on hästi kirjeldanud S.M.Lipset: S.M.Lipset, Political Man, N.Y., 1960; С.М.Липсет, Политическая социология. Социология сегодня, М., 1965, lk. 119-149.

jata.⁵

Proletariaat heidab kõrvale demagoogia ja deklareerib otsestelt oma püüdu saavutada kindlasuunaline isiksuse kujunemine. Seega suur osa sotsialiseerumisprotsessis on kasvatusprotsessil. Sotsialismi eesmärgiks on ületada ühiskonna allumine stiihiliselt toimivatele seaduspärasustele ja luua jõud, mis oleksid võimelised endale allutama ühiskonna funktsioneerimise ja arengu, kaasa arvatud ka isiksuse kujunemisprotsess. Seejuures erineb sotsialistlikus ühiskonnas teostatav sihipärane kasvatuspoliitika põhimõtteliselt kodanluse poolt kasutatavast sotsiaalsest manipulatsioonist⁶ mitte niivõrd oma vahendite, kui võrd eesmärkide poolest. Manipuleerija seab eesmärgiks allutada oma tahtele teatud inimeste ring, kelle käitumist on vaja kontrollida. Sotsialismi tingimustes on sihipärase kasvatuspoliitika eesmärgiks luua isiksus, kes on võimeline õigesti aru saama ümbritsevast maailmast ja sotsialismi ideaalidest lähtudes ise oma käitumist juhtima.

⁵ Vt. Э.М.Коржева, Проблема молодёжи в буржуазной социологии. Социальные исследования, вып.2, М., 1968, lk.219-230; В.И.Замощкин, Кризис буржуазного индивидуализма и личности, М., 1966, lk.142-183. Vt. sotsiaalse manipulatsiooni eesmärgil Chicago "Western Electric" kompanii tellimisel teostatud tüüpilist sotsioloogilist uurimust: F. Roethlisberger, W. Dickson, Management and the Worker, Cambridge, Massachusetts, 1941, lk. 380 jj.

⁶ Vt. Н.И.Лавин, Проблема неформальной группы в "индивидуальной социологии". Социальные исследования, вып.2, М., 1968, lk.175-186; А.И.Пригожин, Развитие теории организации в индустриальной социологии. Социальные исследования, вып.3, М., 1970, lk.66-100.

Hiljuti vabariigi ajakirjanduses toimunud diskussiooni käigus pidas rida autoreid kasvatusprotsessi tundmaõppimist sotsiaalselt ohtlikuks, kuivõrd tekib võimalus kuritarvitada omandatud teadmisi ja oskusi. Küllalt kurbi näiteid selle kohta on nii ajaloost kui ka tänapäevast. Loomulikult olid fašistide käsutuses Saksamaal mitte üksnes reaalteaduste, vaid ka ühiskonnateaduste saavutused. Hiina keisrid ja mandariinid ei osanud unistadagi raadio, televisiooni, ajakirjanduse poolt pakutavatest võimalustest, mis on kasutada praegustel Hiina valitsejatel. Seetõttu on osaliselt õigustatud kartus, et isiksuse sihipärasel kujundamisel võidakse uusi vahendeid kasutada konformistide, väljast juhitavate⁷ kuulekate indiviidide kujundamiseks ja sotsiaalseks nivelleerimiseks. Taoliste eesmärki-
de vastu on suunatud progressiivsete USA, Inglismaa, Prantsusmaa jt. sotsioloogide tööd⁸ ning nende maade noortegi avalik protsest.

Teistsugune on olukord sotsialistlikus ühiskonnas, kus eesmärgiks on seatud kasutada kõiki teaduse saavutusi, kaasa arvatud ka need, mis võimaldavad sihipäraselt ja

⁷ Vt. D.Riesman, *The Lonely Crowd*, N.Y., 1950; *Faces in the Crowd*, New Haven, 1952.

⁸ Vt. E.Fromm, *Escape From Freedom*, N.Y., 1965; R.K.Merton, R.A.Nisbet, *Contemporary Social Problems*, New Haven, 1966.

suuremas ulatuses kujundada isiksust, inimese heaks. Loomulikult see eesmärk ise ei välista veel eksimusi ega isegi kuritahtlust isiksuse kujundamisel. Võib tuua näiteid, kus inimesed, kasutades oma teadmisi avaliku arvamuse valdkonnast isiklikes huvides, loovad teiste inimeste suhtes ebaterve õhkkonna. Õpetajal on oma teadmiste kuritarvitamine õpilase suhtes eriti lihtne. Kuid taolised võimalused ei tohiks tingida väljaastumist ühiskondlike suhete teadliku regulatsiooni vastu. Vastupidi - peaksime jõudma kasvatusprotsessi sellisele tundmisele, mille puhul on välistatud võimalus eksimusteks.

Tõsiseks probleemiks on seega kasvatusprotsessi täiusdamine teaduse edusammude alusel. Püüd juurutada iga hinna eest kasvatustöös kontrollimata meetodeid või neid, mille rakendamine käesoleval ajal ei ole veel võimalik, võib viia isiksuse standartiseerimisele, nivelleerimisele ja väärastunud isiksuse kujunemisele.⁹ Taolise resultaadini ei vii üksnes kasarmurežiim, vaid ka vaba kasvatus, sest ega siis lõtv, mandunud, iseteadev nooruk ei ole arenenud isiksus. Ta on üks tüüpilisemaid parasiteeruvaid elemente inimühiskonna arenguloos.

Tavaliselt vaadeldakse kasvatusprotsessi tervikuna vaid indiviidide tasemel. Selline lähenemine on täiesti õigus-

⁹ Vt. И.С.Кож, Социология личности, М., 1967, lk. 101-140.

tatud pedagoogikateaduse seisukohalt. Kasvatusprotsessi analüüsid ei saa aga kogu probleemi taandada kasvataja ja kasvatatava vahelistele suhetele. Kasvatusprotsess on üks sotsialiseerumisprotsessi elemente, laiemalt aga kujutab endast üht osa ühiskondlike suhete regulatsiooni-mehhanismis.¹⁰ See aga nõuab antud protsessi vaatlemist seoses ülejäänud sotsiaalse tegelikkusega.¹¹

Kasvatusprotsessi funktsioon seisneb eelkõige töölisklassi poolt soovitava isiksuse kujundamises. Kasvatuse kaudu kiirendatakse muutuste protsessi sotsialistlikus ühiskonnas, et saavutada ühiskonnaideaalidele vastavama isiksuse arenemine. Sel teel püütakse jõuda selleni, et inimesed käitusid kommunismi ideaalidest ja normidest lähtudes. Seega on kasvatusprotsess üks mehhanism ühiskondlike suhete reguleerimisel. Nende suhete teadlik reguleerimine nõuab kindlasti kasvatusprotsessi sihipäraselt planeerimist sotsiaalsest tegelikkusest lähtudes, s.t. sotsioloogilist lähenemist antud küsimusele. Selline probleemiasetus sunnib esitama uuesti küsimusi, mis enamasti

¹⁰ Vt. Д.А.Левада, Некоторые проблемы системного анализа общества в научном наследии К.Маркса. Маркс и социология. "Информационный бюллетень", № 3 /Советской Социологической Ассоциации/, М., 1968, lk.75-84.

¹¹ Niisugusest aspektist läheneb koolisüsteemile hari-dussotsioloogia. Selles küsimuses vt. Н.Гросс, Социология образования. Социология сегодня, М., 1965, lk.167-183.

tunduvad lihtsaina.

K e s k a s v a t a b ? Olenevalt inimese seisundist, kas siis ema - isa, õpetaja, õppejõud jne. - on vastus. Just selline arusaam ongi aluseks eneseväärikust riivavale tundele: keegi kasvatab mind. Kasvatatava trotsi kasvataja vastu on kogenud arvatavasti iga õpetaja ja õppejõud. Ometi ei saa kasvatajana alati vaadelda konkreetset isikut. Ühiskonnas tervikuna eksisteerivad suhted, mis määravad kasvatusprotsessi sisu ja vormid. Kogu seda mehhanismi, mille abil inimesi kasvatatakse, suunab töölisklass. Just tema määrab ära eesmärgid ja suunad, mida kasvatusprotsessis järgitakse. Loomulikult teostab valitsev klass kasvatusprotsessi suunamist organiseeritult oma poliitilise organisatsiooni N L K P k a u d u . Parteiorganisatsioon kasutab ühiskondlike protsesside reguleerimisel riigiaparaati, mille teatud lülid on spetsiaalselt loodud kasvatustöö teostamiseks. Samuti suunab ta ka ühiskondlike organisatsioonide tegevust. Seega tagatakse organisatsiooniliselt proletariaadi poliitika kasvatusprotsessi suunamisel. Lasteasutused ja koolisüsteem on need, mille abil riiklikult suunatakse kasvatusprotsessi. Üheks lüliks selles mehhanismis on ka kõrgem kool. Kõik need lülid on impersonaalsed, kuid just nende mõju on otsustav. Riiklikult määratakse kindlaks kõrgema kooli funktsioonid ja õppe-kasvatustöö sisu kõigi kõrgemate koolide jaoks. Konkreetse kõrgema kooli

raames konkretiseerib kasvatuspoliitikat juba rektoraat. Oma pädevuse piires individualiseerib antud organ üldriiklikku kasvatuspoliitikat, lähtudes konkreetsetest situatsioonidest. Edasi toimub kasvatustöö individualiseerimine juba dekanatide, kateedrite ja kursusejuhendajate poolt. Konkreetsete isikute vahelisteks suheteks muutub protsess seal, kus kasvatatav puutub kokku juba kindla isikuga - kursusehooldaja või õppejõuga. See aga ei tähenda, et antud konkreetne isik on alati kasvatusprotsessi eesmärkidest või isegi meetoditest teadlik. Mitte iga õppejõud ei mõtle läbi õpetatava aine kasvatuslikku efekti ja subjektiivselt võib ta üldse mitte asetada endale eesmärgiks kasvatada üliõpilast. Täites oma ülesandeid viib ta ikkagi ellu riiklikult määratletud kasvatuspoliitikat. Loomulikult on tema pedagoogiline tegevus vähemefektiivne kui õppejõu oma, kes selgelt tunnetab partei seatud eesmäärke.

Erinevatel kasvatusprotsessi juhtimise tasemetel on oma subjektid. Näiteks rektoraat, parteikomitee, ametiühingukomitee ja komsomolikomitee juhivad kasvatustööd kõrgemas koolis tervikuna; dekanat, parteibüroo, ametiühingubüroo, komsomolibüroo juhivad seda protsessi teaduskonna piires. Need organid teostavad reeglina üliõpilaskonna kasvatamist vahendatult, tegelemata otseselt mõne konkreetse

üliõpilase kasvatamisega.¹²

Päris triviaalne ei ole ka vastus küsimusele -k e -
d a k a s v a t a t a k s e .

Üldtunnustatud on vajadus kasvatada lapsi, kui on aga tegemist juba noorukiga,¹³ siis algavad ka lahkuminekul seisukohtades. Radikaalsemana tunduvad kaks seisukohta: a) nooruk on juba täiskasvanu ja seetõttu tuleb tema kasvatamine lõpetada ning nõuda iga eksimuse eest täit vastutust; b) noorukile tuleb anda võimalus iseseisvalt otsustada ja tegutseda, et ta ise eksimuste kaudu jõuaks tõeni. Taolistele radikaalidele on ühine nooruki suunatud kasvatamise osaline eitamine. See ei pea ilmselt paika nende noorte suhtes, kes ei ole omandanud meie ühiskonna ideaale ja käitumisnorme. Ühiskond kannab vastutust ka nende noorte eest ja siin on ilmne vajadus kõrvaldada isiksuse väärarengud. Kõne alla võib tulla suunatud kasvatuse lõpetamine vaid nende noorte suhtes, kes on omandanud sotsialismiideaalidele vastavad elueesmärgid ning on võimelised teadlikuks enesekasvatuseks. Niisugune lahenemus põhineb arusaamal, nagu välistaks teadlik enesekasvatus suunatud kasvatuse.

¹² Nende organite omavaheline tööjaotus on omaette probleem, mida siinkohal ei puudutata.

¹³ Vt. "nooruse" kui mõiste määratlust: В.Н.Ворня, методологические принципы определения понятия "молодёжь." Человек и общество, вып. 6, ЛГУ, 1970, lk. 23-34.

Õige kasvatus püüdlebki kasvatatava järjest suuremale osavõtule antud protsessist kuni teadliku enesekasvatuse- ni. Kasvatusprotsessi käigus pole teatud etapil määravaks mitte isiksuse kujunemise protsessi väline juhtimine, vaid selle teostamine nooruki enda poolt. Piir, kust algab teadlik enesekasvatus, on väga kõikov ja noortel suures- ti erinev. Nagu näitavad sotsioloogilised uurimused ja praktiline pedagoogiline töö kõrgemas koolis, ei teosta keskkoolilõpetaja veel teadlikku enesekasvatust. Seetõ- tu ei ole näiteks ka suur osa üliõpilasi ilma vajaliku suunamiseta võimelised saavutama seatud eesmärki - kõrge- mat haridust (praeguseski olukorras, kus kõrgemas koolis kasutatakse keskkooli kasvatusmeetodeid, s.t. igapäevast kontrolli õppetöö üle, ei lõpeta üle neljandiku vastuvõetu- test kõrgemat kooli).

Järelikult pidada kasvatustööd selles eas tarbetuks on ilmselt õigustamatu, sest noore ette kerkib pidevalt küsi- musi, mida ta ette ei näe või lahendada ei osaka. Kui ei taheta nende lahendamist lasta kulgeda stiihiliselt (eksi- da võib ju igauks, kuid on piirid, milles eksimise kaudu tõeni jõudmine omab mõtet), siis tuleb püüda suunata ka ene- sekasvatust.¹⁴

14

Е.А.Самарин, Самовоспитание характера, Л., 1958;
А.Я.Арет, Очерки по теории самовоспитания, Фрунзе, 1961.

Kas kasvatustööl on aga üldse mingeid piire? Vanasõna ütleb ju - inimene õpib surmani. Sellele küsimusele vastamiseks on vaja analüüsida inimese elus reaalselt üleskerkivaid probleeme. Kui need elu erinevatel perioodidel oluliselt ei erine, siis põhimõtteliselt ei ole ka hädavajalik suunata inimeste võimet neid probleeme asjatundlikult lahendada. Võiks piirduda ainult noorte ja nende kasvatamisega, kes käituvad ühiskonnaohtlikult.

Tegelikult püstitab elu iga päev inimese ette erinevaid probleeme. Kahekümneaastasele on probleemideks elukutsevalik ja abiellumine. Juba nende probleemide lahendamine nõuab ühiskonnapoolset sihipärast tegevust, noorte asjatundlikkuse tõstmiseks, mis tagaks nende küsimuste õige otsustamise. Veelgi raskem on noortel tunnetada mõningaid inimese elu jaoks suurt tähendust omavaid väärtusi. Vaevalt, et kohvikus istuv tütarlaps endale aru annab, millise tähendusega tema tervisele oleks nende kohvikutundide asemel mõni suusapäev nädalas. Neljakümneaastaselt, kui elu on selgeks teinud tervise väärtuse igapäev, ei jää enam muud üle kui oma organismi "remontimine".

Võib tunduda, et viie-kuuekümnepäev aastasel inimesel on kõik eluprobleemid lahendatud ja kasvatuses ei ole nagu sobiv rääkidagi. Pensionieaga kaasneb jõudeelu, mida töörohke elu konkreetsetl ette moelda ei lubanudki. Hakkab kummitama probleem loovate jõudude üldisest kokku-

kuivamisest. Kui ühiskond teadlikult ei püüa suunata nende probleemide lahendamist, siis võib täis elujõudu olev inimene raugastuda aasta-paariga. Mõnele võib lohustust pakkuda usk. Ometi ei eksisteeri ühiskond üksnes noortele, ka vanematel inimestel on omad probleemid, mida üksinda ei suudeta edukalt lahendada. Need on vaid üksikud näited, et osutada, kui tõsine on vajadus vaagida kasvatustöö ulatuse küsimust.¹⁵

Seejuures ei tohiks põhiprobleemiks olla eneseväarikuse küsimus: k e e g i k a s v a t a b m i n d . Taoline arusaam tuleneb lihtsustatud personifitseeritud ettekujutusest kasvatuses. Koolisüsteem ei ole ju seotud konkreetse isikuga, samuti poliitharidusvõrk jne. Teiseks tõsisemaks küsimuseks seoses kasvatatavaga on tema määratlemine kasvatustöö erinevatel tasemetel. Kasvatajal on vajalik opereerida alati konkreetse objektiga, mitte aga mingi abstraktsiooniga, mis konkretiseerub kasvatustöö madalamal tasandil, kus vahakord taandub üksikinimestele. Kui võrd käsitleme kasvatustööd kõrgemas koolis, siis toome näited siit. Kasvatatavaiks konkreetse kõrgema kooli raamides on üliõpilased. Kõrgema

¹⁵ Vt. Kasvatuse ulatuse küsimust lähemalt: E. Я. Саморин, Вопросы психологии воспитания взрослых. "Вопросы психологии", № 3, 1962, lk. 127-131.

kooli rektoraadile, parteikomiteele jne. on aga kasvatustöö teostamiseks niisugune määratlus ilmselt ebapiisav. Sihipäraseks kasvatustööks on vajalik suurema või väiksema täpsusega piiritleda antud kõrgemas koolis õppivate noorte põhijooned (mitte üksnes see, mis eristab antud kõrgema kooli üliõpilasi ülejäänud üliõpilaskonnast, vaid ka see, mis on ühine neile kõigile). Niisuguse määratluse aluseks võib olla igapäevane kokkupuude või siis täpsem mõõtmine, mille abil saadud andmed peegeldavad tegelikkust adekvaatsemalt. Üldistuse tulemusena saadud tunnused iseloomustavad antud kõrgema kooli üliõpilasi või siis teatud suuremaid üliõpilasgruppe. Just taolisest üldistusest lähtubki rektoraat, parteikomitee, komsomolikomitee ja ametiühing konkreetse kõrgema kooli kasvatuspoliitika kujundamisel. Edasi tuleb juba opereerida keskmise üliõpilase või nende iseloomulike gruppidega teaduskondade tasemel. Kasvatustöö individualiseerimine toimub edasi osakondade ja kursuste tasemel kuni konkreetse üliõpilaseni.

Allpool toodavad empiirilised andmed näitavad, et igal tasemel on kõrgemas koolis tegemist suurte erinevustega kasvatatavate juures. Kasvatustöö üldse - lähtumine vaid üldistest eesmärkidest - ei saa olla edukas, sest ta ei arvesta konkreetse objekti omapära. Seega, kasvatusprotsessi igal tasemel on tegemist erineva kasvatatavaga, kel-

lel on erisusi, mida kasvatusvahendite valikul ja kasvatuspoliitika määratlemisel tuleb arvestada. Pedagoogilise tegevuse efektiivsus ei sõltu üksnes objekti tundmisest vaid ka kasvatus eesmärgist. Pahatihti vaadeldakse selle eesmärgina igakülgselt arenenud isiksust nagu asja iseeneses, s.t. seostamata ühiskonna vajadustega. Seetõttu on ka päris loomulik paljude noorte püüd abstraktsele enesetäiendamisele. Õppimises nähakse ainuüksi eesmärgi, aga mitte vahendit. Inimese areng toimub eneseväljendamiseks, aktiivseks praktiliseks tegevuseks ümbritsevas tegelikkuses. Kasvatustsotsessi eesmärgiks on inimese kujundamine, kes oleks võimeline loominguks eneseväljendamiseks nii kutsetöös, ühiskondlikus tegevuses kui ka isikliku elu korraldamisel. Kasvatuse resultaadiks peaks olema isiksus, kes, lähtudes sotsiaalsmi ideaalidest, on võimeline iseseisvalt oma käitumist juhtima.

Niisuguse isiksuse kujundamisel on üheks põhiprobleemiks kasvatatava vabaduse probleem. Tavaliselt taandatakse see küsimus vaba tahte probleemile: kas inimesel on võimalus talitada oma äranägemise järgi või mitte. Niisugune probleemiasetus on traditsiooniline idealistlikes

kontseptsioonides.¹⁶ Lähtudes sellest on kodanlikus ühiskonnas loodud võrdlemisi suured formaalsed vabadused, eriti tegevuseks, mis vähendab inimeste ühiskondlik-poliitilist aktiivsust.¹⁷ Sisuliselt kindlustab see kodanluse võimu, sest suur osa potentsiaalsetest rahulolematutest valab oma pahameele (protesti, viha) välja kehtivale sotsiaalsele korrale suhteliselt ohutus valdkonnas.¹⁸ Mõne riigi kodanlusel on läinud korda niivõrd stabiliseerida poliitilist režiimi, et enamik poliitilisi jõude võib deklareerida oma eriarvamusi: nii võib Londonis Hyde Parkis südame tühjaks rääkida iga poliitilise rühmituse esindaja. Taoline formaalne vabadus on kodanlikus ühiskonnas eesmärgiks omaette, sest see aitab luua vabaduse ja demokraatia illusiooni. Seetõttu idealiseeritakse ka vaba kasvatust.

Probleem seisneb selles, kas taoline "vabadus" on meil vajalik. On täiesti loomulik, et eneseeksponeerijad Tallinna Viru, Tartu 21. Juuni või Pärnu Kalevi tänavalt ei kujuta endast ohtu nõukogude korrale. Kui hipid, rangerid jt. on kodanlikus ühiskonnas vajalikud vabaduse illusiooni loomiseks, siis Nõukogude ühiskon-

¹⁶ Vt. näiteks: E.S. Brightman, Person and Reality, N.Y., 1958; I.P. Sartre, Being and Nothingness, N.Y., London, 1957.

¹⁷ Vt. lähemalt: К. Ламонт, Свобода должна быть свободой на деле, М., 1958; Д. М. Ш. Картер, Будущее свободы, М., 1963.

¹⁸ Selle resultaadiks on küll kuritegelikud subkultuurid, kuid need ei ohusta kodanluse võimu. Selle kohta vt. Социология преступности, М., 1966, lk. 265-366.

nas taolised grupid vajalikud ei ole, mistõttu nende te-
gutsemine on ilmselt üleliigne. Sotsialistlikus ühiskonnas
kindlustab iga töö inimese primaarsete vajaduste rahulda-
mise ja praktiliselt on kadunud regulaator, mis kõigis
eelnend ühiskondades on taganud noore ühiskonnale vastu-
võetava käitumise. Elu ise sundis noort päevast päeva lei-
ba teenima enamaks võimalust jätmata. Kaasaja kodanlikus
ühiskonnas toimib mitte üksnes tööpuuduse mehhanism, mis
kindlustab noorte kasvamist soovitavas suunas, vaid ka
ühiskondliku produkti äärmiselt ebavõrdne jaotamine. Noo-
rele saab võrdlemisi varakult selgeks, et tema tööalasest
püüdlikusest oleneb suurel määral see hüvitus, mida ta
antud ühiskonnas saab.¹⁹ Hoopis teine on olukord sotsia-
listlikus ühiskonnas, kus eksploateerimisel rajanev eba-
võrdne jaotus puudub. Elu ei sunni noort praegu oma eksis-
tentsi eest võitlema ega põhjusta selle kui elu põhiprob-
leemi kerkimist ka perspektiivis noore ette. Samuti puu-
dub kodanlikule ühiskonnale iseloomulik ebavõrdsus töö
tasustamisel. Taolisele situatsioonile lisandub püüd kind-
lustada oma lapsed majanduslikult. Seega puudub meie ühis-
konnas sunnimehhanism, mis eksploatatorlikes ühiskonda-
des põhiliselt vastunäidustab sellele kahjuliku käitumi-

¹⁹ Vt. K. Янагида, Философия свободы, М., 1958, кн. 9-50, 173-200;
С. Нирмиг, Свобода обещания и угроза, М., 1966, кн. 137-173.

se. Lisaks sellele on suurenenud märgatavalt noore käsu- tuses olev vaba aeg, mille sisu ta võib suures osas kas-utada oma äranägemise järgi. Keegi ei keela terve õhtu Viru tänava nurgal vahtida, vabal ajal viina juua või mõne muu taolise tegevusega oma aega sisustada.

Seega on noore vabadusaste märgatavalt suurenenud. Ühiskondlik-poliitiline situatsioon võimaldab talle suu- res ulatuses vaba tahte alusel tegutsemist. Tähendab, ka väärtused isiksuse struktuuris leiavad realiseerimist vastava käitumise kaudu. Viimane asetab meid tõsiste kas- vastusprobleemide ette. Ilmne on, et väljaarenemata või väärtalt arenenud isiksusele ja noorele iseseisva käitumi- se võimaluse andmine tingib suuri kõrvalekaldeid tema käitumises. Suure valikuvabaduse tingimustes leiavad aga ka negatiivsed käitumisvariandid järgimist, eriti kui nad ei nõua erilist tahtepingutust. Piiramatu võimalus vahe- tada töökohti, tarbida alkoholi, mõnitada kaaskodanikke jne. loovad situatsiooni, kus niisugune käitumine on le- vinud, s.t. normaalne. Kõik jutud alkoholi kahjulikkusest, töömehe uhkusest ja oma asutuse aust ei leia reaalsel kin- nitust vastava käitumise leviku tõttu. Antud nähtuste vastu võitlemise üheks vormiks on kindlasti taolise käi- tumise piiramine ühiskonnas. Tuleb luua situatsioon, mis välistab niisuguse käitumise võimaluse, siis ei saa ka viimasel olla mõju kujunevale isiksusele.

Kõige suuremaks probleemiks on seejuures formaalsele vabadusele, vastava nooruki tahtevabaduse.²⁰ saavutamise (võime iseseisvalt määrata oma käitumist ning tegutseda oma otsuste alusel). Kuidas saavutada seda, et noorvaliks ühiskondlikult kasulikud käitumisvariandid ja kasutaks antud vabadust otstarbekalt.

Selleks on vajalik noore valiku vabaduse järkjärguline suurendamine, kusjuures aluseks on noore võime asjatundlikult otsuseid teha.²¹ Järelikult on õiguspärane, kui 14-aastane nooruk, kes arvab endal haridust küllaldaselt olevat, leiab oma tahte järgi tegutsedes vastuseisu koolis ja kodus. Eluvaldkondades, kus noor suudab asju otsustada ja käituda õigesti, saab lubada ka valikuvabadust. Loomulik on selle otsustuse ja tegutsemisvaldkonna pidev laienemine, kui võrd eesmärgiks on juene kasvatuse ja omavalitsuse²² saavutamine. Põhjendamatu on üliõpilaste omavalitsuse vastandamine kõrgema kooli pedagoogilise kollektiivi poolt teostatavale kasvatusele. On loomulik, et kõrgema kooli juhtkond püüab saavutada üliõpilaste omavalitsuse

²⁰ Vt. Э.Фаркаш, Свобода личности и проблемы морали /автореферат/, М., 1962.

²¹ Vt. А.Г.Мысливченко, О внутренней свободе человека. Проблема человека в современной философии, М., 1969, lk. 248-268.

²² Vt. lähemalt: Н.К.Крупская, О школьном самоуправлении. Собр. соч., т. I, 5, М., 1957-1959; А.С.Макаренко, Воспитание в советской школе, М., 1966.

laienemist ja süvenemist, kuivõrd see on üks kommunistliku kasvatuse põhiprintsiipe, mis aitab kasvatada vastutust, distsipliinitunnet, kollektivismi ja iseseisvat isiksust. Õigustamatu on seejuures pretensioon, et pedagoogiline kollektiiv loobuks omavalitsuse puhul kasvatusprotsessi suunamisest. Omavalitsus saab funktsioneerida vaid nendes valdkondades ja niisugusel tasemel, kus üliõpilaskonna asjatundlikkus ja töövõime on olemasolevate küsimuste lahendamiseks vajalikul tasemel. Võtame või aastaid diskuteeritava küsimuse - loengute vabakuulamise. Selle küsimuse võib anda kursuse komsomoligrupi, osakonna büroo otsustada, kui seda tehakse vajaliku vastutustundega. Samuti võib vabakuulamise õiguse, s.t. võimaluse iseseisvalt otsustada loengute külastamist anda noorele, kellel on ainult viied või neljad. Kõik sõltub sellest, kuidas ta kasutab antud õigust. Kui aga auditooriumid tühjaks jäävad, siis on ilmne, et noored ei suuda antud küsimust omavalitsuse korras otsustada.

Metafüüsiline lähenemine omavalitsusele tingib veel ühe konfliktse situatsiooni kasvatusprotsessis. Nimelt absolutiseeritakse omavalitsuse süsteem ja kujutatakse ette, et kord antud õigused ja omavalitsuse aste üliõpilaskollektiivis säilivad iseenesest. Kui seda ei juhtu, siis nii mõnigi kasvataja hakkab omavalitsust kui kasvatuspriintiipi ründama. Ühe või teise küsimuse otsus-

tamine administratsiooni poolt pannakse aga omakorda üliõpilaste õiguste kärpimise arvele. Tegelikult on normaalne kui erinev üliõpilaskontingent ja kasvatajate kollektiiv rakendavad omavalitsuse printsiipi kasvatustöös erinevalt. Üliõpilaskontingent aga vaheldub kiiresti, mistõttu kasvatajad peavad üliõpilaste omavalitsust pidevalt igal tasemel suunama ja kujundama. Seejuures ei piisa mõnele üliõpilasorganile, näiteks komsomolikomiteele, teatud õiguste andmisest, vaid tähtsam on antud küsimuste asjatundliku otsustamise nõudmine, üliõpilasorgani vastustus küsimuse lahendamise eest.

Omavalitsusele lähedaseks probleemiks on ka enesekasvatus. Üldreeglina kasvatatavad ei tunnetata omavalitsuse kui kasvatusvahendi eesmärki. Enesekasvatuse juures on kardinaalseks küsimuseks aga just kasvatatava eesmärgi küsimus. Teised kasvatus- ja enesekasvatusega seotud probleemid on analoogilised omavalitsuse juures esinevatega. Kasvatus, mis rajaneb teadlikule enesekasvatusele (kasvatatav ise on eesmärkidest teadlik), on võimalik vaid marksistlik-leninliku maailmavaatega inimese juures. See-ga osutub kasvatustöös primaarseks vastava maailmavaate kujundamine ja enesekasvatuse aluse muutmine. Ohtlik on, kui inimene teostab enesekasvatust ühiskonnale vastuvõtmatud eesmärkidest lähtudes. Võimalik on aga püstitada küllalt absurdseid eesmärke. Üldtuntud on jesuiitide

poolt rakendatud enesekasvatus isolatsioonis, mis põhineb võrdlemisi lihtsal printsiibil: on olemas taevas ja põrgu, ning ma tahan jumala teenimise kaudu pääseda taevasse. Teatud ajavahemikus kaalus munk iga oma sammu, lähtudes sellest printsiibist. Pärast ettenähtud kasvataskuure välistas munk igasuguse mõju, mis võinuks teda eksitada. Ka meie ühiskonnas võib enesekasvatus teatud juhtudel olla ühiskondliku suunaga; noor kujundab endast tarbija või võtab kõrvalseisja positsiooni, kujunedes nihilistiks. Niisugustel juhtudel ei saa kasvataja toetuda enesekasvatusele, vaid peab selle vastu võitlema. Maailmavaatega otseselt mitteseotud küsimustes võib kasvataja loomulikult ka siin toetuda enesekasvatusele. Näiteks noore füüsilisel või esteetilisel kasvatamisel võib ka eespool toodud juhtudel täielikult toetuda enesekasvatusele. Enesekasvatuse ja kasvatuse vahekord, eriti aga enesekasvatuse valdkond ja ulatus, oleneb alati konkreetsest olukorrast.

Kasvatatava ja kasvataja vahekord on vaid üks osa probleemist, kuidas kasvatada, teine osa - mille kaudu kasvatada.²³

²³ Vt. lähemalt: A.C. Макаренко, Воспитание в советской школе, М., 1966; Kommunistliku kasvatuse alused, Tln., 1968.

Kasvatustöö vaatlemise resultaadiks isikute tasemel on verbaalse mõjutuse absolutiseerimine. Vahetu kasvataja - isa, ema, õpetaja - põhiliseks vahendiks noore - poeg, tütar, õpilane - isiksuse kujundamisel on ju sõna. Kasvatuse taolisest käsitlusest johtub ilmselt ka ideelis-poliitilise kasvatustöö samastamine propaganda. Tagajärjeks on teatud kasvatusvahendite absolutiseerimine ning isiksuse kujunemise protsessi ühekülgne mõistmine. Tegelikult on ka isiksuse kujunemisel, nagu ühiskonna arenguski, määravaks ühiskondlik olemine:

"minu enda olemine on ühiskondlik tegevus, seepärast ka see, mis ma teen enda isikust, teen ma ühiskonna jaoks, tunnetades ennast kui ühiskondlikku olendit."²⁴ Reaalne ühiskondlik-poliitiline situatsioon²⁵ annab inimesele etaloonid, mille järgi ta end kujundab. Just seepärast toimuvad suurte sotsiaalsete vapustuste ajal kardinaalsed murrangud inimeste arusaamades. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon teostas murrangu

²⁴ Vt. Дialeктика современного общественного развития, М., 1966; А.В. Дроздов, Человек и общественные отношения, Л., 1966; Л.П. Буева, Социальная среда и сознание личности, М., 1968.

²⁵ Ühiskondlik-poliitiline situatsioon haarab endasse ka ühiskondliku teadvuse erinevad tasemed, millega kodanlus eriti osavalt manipuleerib. Vt. väga head ülevaadet nn. "massikultuurist": К. Лигульский, Пути развития массовой культуры. "Информационный бюллетень", № 24 /Советской Социологической Ассоциации/, М., 1969.

miljonite inimeste maailmavaates, kujundades endistest täolistest hiilgavaid riigimehi, väejuhte jne. ja vastupidi - endistest riigimeestest, väejuhtidest jt., autojuhte, vürtspoodnikke.

Ühiskonna arengu rahulikel perioodidel on raskem tunnetada ühiskondlik-poliitilise situatsiooni määravat osa isiksusel kujunemisel. Ometi on sotsiaalne tegelikkus määrav ka sellistes tingimustes,²⁶ nagu võis näha ka vabaduse probleemi eelnevast analüüsist. Mitte deklareeritav formaalne vabadus, vaid tegelik ühiskondlik-poliitiline situatsioon määrab inimese suurema vabaduse sotsialistlikus ühiskonnas.²⁷

Kuid mis on sellel kõigal tegemist kasvatusprotsessiga? Parimal juhul peab kasvataja arvestama, et ühiskondlik-poliitiline situatsioon on sotsialiseerumisprotsessi määrav tegur. Taoline küsimuse asetuse on tüüpiline kasvatusprotsessi personifitseerimise tagajärg ja sisaldab endas objektivistliku kõrvaltvaataja positsiooni (kõik oleneb suurematest asjadest, mida mina siin teha saan; las aja-loorstet veerevad, ja mina elan oma elu). Inimesed teevad ise oma ajalugu - see tõsiasi kehtib ka

²⁶ Vt. A. M. Кудякин, Технический прогресс и изменение производственных функций человека. Социальные исследования, вып. 2, М., 1968, lk. 231-265.

²⁷ Vt. lähemalt väga head analüüsi teaduslik-tehnilise revolutsiooni mõju eripärast sotsialistlikus ühiskonnas: P. Рихта, Научно-техническая революция и развитие человека. "Вопросы философии", № 1, 1970, lk. 68-79; № 2, 1970, lk. 56-66.

siin.²⁸ Tõepoolest, kõrgema kooli õppejõul on raske (peaaegu võimatu) kujundada üldriiklikku ühiskondlik-poliitilist situatsiooni, sest see on kaasajal võrdlemisi raskesti juhitav isegi tööliklassi kesksete organite poolt. Kuid kõrgemas koolis, teaduskonnas, kursusel on õppejõud üks "ajaloo vahetu tegija" ja ühiskondlik-poliitilise situatsiooni kujundaja. Just selle situatsiooni kujundamise kaudu suudab kasvataja eelkõige jõuda efektiivsete resultaatide ni. Vaadelgem mõningaid probleeme, mis kerkivad kasvataja ette seoses praeguse ühiskondlik-poliitilise situatsiooniga.

Isiksuse kujunemise spetsiifika, võrreldes kodanliku ühiskonnaga, leidis mõningast käsitlemist seoses vabaduse probleemiga. Primaarsete vajaduste rahuldamise probleemi kadumine, vaba aja suurenemine, konkurentsi ja sunnivahendite puudumine loob situatsiooni, kus eneseületamine ja püüd end ühiskonna jaoks maksimaalselt realiseerida baseerub vaid inimese teadlikult vastavasuunalisel tegevusel. Sihipäraselt eneseväljendust tuleb püüda noorte juures kasvatada seega teistsuguste mehhanismidega²⁹ kui kodanlikus ühiskonnas. On aga ilmne, et verbaalse mõju-

²⁸ Väga hästi näitab objektiivse otstarbekohasuse ja sihipärasuse vahet ühiskonnas M. Makarov - vt. M. Makarov, Objektiivne otstarbekohasus ja sihipärasus ühiskonnas. Ajalooline materialism, Tln., 1970, lk. 100-130.

²⁹ Antud analüüs haarab vaid mõnda ühiskondlik-poliitilise situatsiooni negatiivset aspekti, mitte ei ole aga selle terviklik analüüs.

tusega seda ühiskonna arengu praegusel tasemel ei saavuta. Vajalik tundub olevat piirata käitumisvariante, mida noored järgivad. Huligaanitsemine, joomine, "eneseteostuse" erinevad viisid (lõvilakk, "Jawaga" kihutamine, kõikvõimalikud moekarjed rõivastumises või lihtsalt hõigete ja originaalsete poosidega enesele tähelepanu tõmbamine), sotsiaalne nihilism, tarbijamentaliteet, enesemetlemine, boheemluse erinevad viisid - see kaugeltki mitteammendav käitumisvariantide loetelu on ühiskondlik-poliitilise situatsiooni osa. Kui normaalseks peetakse alkoholiuimas peosaalis, suits ees, lauluorutamist ning väljakutsuvat hoiakut teiste suhtes, nappi riietust või seda asendavat indiaani sõjamaalingut, siis on normaalne, et kasvav põlvkond järgib kõike seda. See on ju norm, sotsiaalne tegelikkus.³⁰ Manitsev jutlus tütarlapsele ei aita, sest ilma vastava käitumiseta ei saa ju aktiivselt lõbustustest osa võtta. Aga iga noor vajab kaaslaste tähelepanu.

Seega, võimaldades teatud käitumist lülitame ta paratamatult tegelikkusse ning soodustame selle taastootmist ja mõju noorte maailmavaate kujunemisele. Kas taoline

³⁰ Vt. Lähemalt: С. Лем, Модель культуры. "Вопросы философии", № 8, 1969, lk. 49-62; Общество и молодежь, М., 1968.

käitumine ja selle mõju kasvavale põlvkonnale on aga vajalik? Paratamatust see ühiskondliku-poliitilise situatsiooni element ei kujuta.

Tunduvalt suuremal määral on kõrgemate koolide pedagoogilise kollektiivi poolt mõjutatav situatsioon, milles kujuneb üliõpilase isiksus. Raske on muidugi likvideerida kõrgema kooli spetsiifikast tulenevaid iseärasusi. Eemalolek vahetust materiaalsest tootmisest tingib paratamatult ka selle osatähtsuse alahindamist ja ideede ülehindamist. Lisades siia asjaolu, et üliõpilane omandab suurel määral just seda, kuidas tegelikkus peaks olema, ongi käes üks raskemaid kõrgema kooli kasvatusprobleeme; ideaalse tuleviku maailma alusel tegelikkuse hindamisest tuleneda võiva võimaliku skeptitsismi, nihilismi, pseudoradikalismi ja üleolekutunde ärahoidmine.

Tegeliku maailma ümberkujundamise raskuse mittemõistmine, abstraktsete printsiipide paikapidamatust sotsiaalses tegelikkuses võib leida väljenduse praktikute alahindamises või nihilismis, kus süüdistatakse ühiskonda, sest see ei vasta noore inimese ideaalsele maailmapildile. Kuigi kõrgema hariduse erandlikkuse kadumine vähendab üliõpilaskonnas elitaarse positsiooni tekkimise võimaluse, toob ta kaasa ka teatud pidurite kadumise.

Üheks vahendiks taoliste arusaamade tekkimise vastu kõrgemas koolis on situatsiooni loomine, mis tagaks

sotsiaalse tegelikkuse muutmise raskustega vahetu kokkupuute. Üliõpilaste endi poolt nende elukorraldust puudutavate küsimuste lahendamine ja õppetöö abstraktse iseloomu (enesetäiendamine diplomi omandamiseni) likvideerimine. Olukord, kus tegelik töökoht (enamikul erialadel ka elukutse) saadakse teada vahetult enne lõpetamist, ei stimuleeri kõrgema hariduse tegeliku funktsiooni - kutsetöoks ettevalmistamise tunnetamist ega ka sihipärast tööd kutseala tegelikkuse tundmaõppimisel. Õppetöö individualiseerimine, selle seostamine tulevase kutsealase tööga (kutseala, töökoha eelnev teadmine - suunab üliõpilase tegevuse abstraktselt enesetäiendamiselt eneseväljendamisele kutseala). Siit ka reaalse elutegelikkuse sihipärasem tundmaõppimine ja tunnetus.

Kõrgema kooli sisese ühiskondlik-poliitilise elu, õppetöö, teadusliku töö, kultuurielu, elu-olu jne. kaudu kasvatamine on kõrgema kooli kasvatustöö efektiivseimaks vahendiks, kusjuures viimaseks lüliks selles osas on kursuse õhkkonna loomine. Toome ühe küllalt tüüpilise näite. Tavaliselt on I kursusele vastuvõetute hulgas mõned eakamad. Mitte alati ei ole nad eeskujuks noorematele kaaslastele. Nende eest tulenev autoriteet tingib aga suure mõju kursusekaaslastele, nende käitumine ja arusaamad kujundavad oluliselt kursuse tegelikkust. Üleolev suhtumine õppetöösse

(tõösse üldse), vaimne ja füüsiline mandumine, joomin-
gud jne. - kõik see moodustab kursuse tegelikkuse, mis
kaugeltki ei mõju positiivselt noortele üliõpilastele.
Vastupidi, niisugune mõju võib kursusekollektiivis ise-
gi määravaks kujuneda. Tihti räägitakse kursuse mentali-
teedist. See mentaliteet on tegelikkus, mis võib vastan-
dada end kasvatajate mõjule. Kasvatustöös edu saavutami-
seks on tihti vajalik ümber kujundada vastuvõtmatu men-
taliteet.

Noore individuaalse olemise teiseks osaks ühiskondlik-
poliitilise situatsiooni kõrval on tema e n e s e
p r a k t i k a.³¹

Õppeprotsessi korraldamisel kõrgemas koolis arvesta-
takse aktiivsete õppetöö vormide eelist oma tööle loomin-
guliselt läheneva spetsialisti vormimisel. Maailmavaate
kujundamisel kasvatustöös selle avaramas mõttes, alahin-
natakse paraku noore enese praktilise tegevuse osatäht-
sust. Ometi on isikliku praktika osa isiksuse kujundami-
sel äärmiselt tähtis. Ühiskondlik-poliitiline situatsioon
loob võimalused teatud praktikaks ja vormib selle abil
isiksust. Teatud sotsiaalne informatsioon kehastab isik-

³¹ Vt. Г.С. Ватищев, Общественно-историческая, деятельная сущность человека. "Вопросы философии", № 3, 1967, lk. 20-29;
Г.С. Ватищев, Деятельностная сущность человека как философский принцип. Проблема человека в современной философии, М., 1967, lk. 73-144.

suses aga eelkõige viimase praktilise tegevuse kaudu. Suunates ühiskondlik-poliitilist situatsiooni, on kasvatusprotsessi seisukohalt oluline analüüsida just noorte praktilise tegevuse sisu, et määratleda kasvatusse efektiivsust.³² Kõrgema kooli pedagoogika seisukohalt võib välja tuua üliõpilase praktikas kolm olulisemat momenti:

1) praktilise tegevuse suund enesesse või endast välja. Kõrgem kool on kasvatusmehhanismi lüliks, mis peab andma noore tegevusele aktiivse suunitluse enesest välja. Haridussüsteemi alumised lülid, nagu sotsialiseerumisprotsess tervikuna, suunavad noore aktiivsuse sotsiaalse informatsiooni hankimisele välismaailmast. See informatsioon akumuleerub noore isiksuse struktuuris. Eesmärgiks on seejuures isiksuse kujunemine, kes oleks võimeline enast ümbritsevas maailmas aktiivselt teostama. Noore tegevusesuunitluses peab toimuma murrang kõrgemas koolis õppimise käigus. Peamiseks saab eneserealiseerimine nii erialal, ühiskondlikus tegevuses kui ka isikliku elu korraldamisel.

2) vaimse või materiaalse tegevuse domineerimine üliõpilaste praktikas. Eduka kasvatustöö teostamist kõrgemas

³² Vt. praktilise tegevuse sisu osa kasvatusprotsessis: Молодѣжъ и труд, М., 1970.

koolis raskendab tunduvalt materiaalse tegevuse vähene osatähtsus. Kõrgema kooli lõpetajad asuvad enamasti aga tööle materiaalse tootmise sfääri. Samuti tuleks kõigil kõrgema haridusega spetsialistidel asuda muutma olemasolevat sotsiaalset tegelikkust. Üheks võimaluseks materiaalse tegevuse tähtsuse tõstmisel üliõpilaste tegevuses on vaieldamatult üliõpilaste ehitusmalev. Kokkupuude vahe-
hetu tootmistegevusega võimaldab sügavamalt aru saada elu tegelikkuse dialektikast. Kindlasti aitab sellele kaasa kõrgema kooli ettevalmistuse ja tulevase kutsealase tegevuse ühendamine, mis oli aluseks kõrgema hariduse reformile Saksa DV-s.³³ Õppetöö käigus toimub reaalne tootmistegevus kutsealal, mis võimaldab parandada spetsialisti ettevalmistust. Sama tähtis on aga ka ühiskondliku elu teoreetilise analüüsi kõrval üliõpilaste reaalne praktiline tegevus selle elu korraldamisel. Siin on üheks teeks kõrgemas koolis komsomoliorganisatsiooni omavalitsuse laiendamine. Kuigi isikliku elu korraldamisel jääb üliõpilastel puudu eelkõige teadmistest, on ka selles osas üliõpilaste maailmavaate kujundamisel määrav prakti-

³³ Vt. käsikirjaline materjal kommunistliku kasvatuselaboratooriumis: *Students and the Third University Reform in the German Democratic Republic*. By Alfred Heinze. 2nd European Seminar on Educational Sociology, September 1969 - Klagenfurt (Carinthia), Austria.

line tegevus. Oma elu tegelik planeerimine ja juhtimine, mitte aga lihtsalt tunniplaani järgimine on selleks aluseks, mis kujundab tulevase spetsialisti oskuse ja võime asjatundlikult juhtida oma isiklikku elu.

3) subjektiivse praktika terviklikkuse probleem. Inimühiskonna praktiline tegevus kujutab endast ühtset tervikut, mida kaugeltki ei saa öelda üksiku inimese tegevuse kohta. Mitte alati pole noore praktika terviklik, s.t. ei sisalda endast eesmärgi püstitamist, olukorra analüüsi, vahendite valikut, tegevuse programmi, ideaalse tegevuskava realiseerimist ning resultaate analüüsi. Õppeprotsessis, veel enam aga oma igapäevases tegevuses teostab üliõpilane vaid osa neist operatsioonidest. See aga tingib tema isiksuse struktuuris, veel enam aga maailmapildis tõsisid puudujääke. Eespool oli näiteks juttu tegelikkuse ja selle ideaali vastuolulisuse mittemõistmisest üliõpilaste keskel. See johtub otseselt üliõpilase praktika ühekülgisusest. Vaimse tegevuse absolutiseerimine tingib reaalse tegelikkuse muutmise, raskuste alahindamise. Ühekülgse praktilise tegevuse resultaatiks on isiksuse ühekülgne areng, eelkõige otsustamisvõime, organiseerimis- ja tegutsemisoskuse puudulik areng.

Eeltoodud kolm momenti üliõpilaste eneste praktilises tegevuses kerkivad üles nii kursuse, teaduskonna, konkreetse kõrgema kooli kui ka kõrgema hariduse süsteemi kas-

vatustöö suunamisel.

Kasvatustöö teostamine verbaalse mõjutuse kaudu on muidugi kergem, kuid ühtlasi ka vähem efektiivne. Propaganda osa ja võimalusi kasvatusprotsessi suunamisel on meil väga palju käsitletud,³⁴ nii et vajadust sellel siin peatuda ei ole. Vahest nii palju, et ei või üle hinnata propaganda, üldse verbaalse mõjutuse gnoseoloogilist funktsiooni regulatiivse kõrval. Kasvatuse eesmärgiks ei ole ainult tõene maailmapilt, vaid teatud maailmavaade, mitte passiivsele tegevusele kaemuslikult läheneja, vaid aktiivse ümberkujundaja kasvatamine. Võtame näitena filosoofia õpetamise. Teadmiste andmise ning filosoofiasse loova suhtumise kujundamise seisukohalt on õpetamisel äärmiselt tähtis luua tase, mis tekitab diskussioone. Samal ajal on teadusliku maailmavaate kujundamiseks vajalik selgeks teha põhiprintsiibid ja tõesed, mis moodustavad viimase aluse. Ilmselt peab filosoofia õpetamisel kasvatustöö seisukohalt esikohal olema põhiprintsiipide ja -tõdede edasiandmine, kuivõrd eesmärgiks on õige maailmavaate ja sellel baseeruva käitumise saavutamine.³⁵ Alles pärast nende oman-

³⁴ Vt. Социология и идеологическая деятельность, М., 1967; А.М.Румянцев, Проблемы современной науки об обществе, М., 1969.

³⁵ Vt. В.Д.Келле, Ленинизм и социальные функции общественной науки. Ленин и социология. "Информационный Всплелень", № 42 /Советской Социологической Ассоциации/, М., 1968, lk.66-86.

damist üliõpilase poolt on võimalik asuda probleemide sügavamale analüüsimisele.

Lähtumine tegelikust olukorrast tingib ka kasvatusprotsessis ühe või teise konkreetse meetodi rakendamise. Peatume pikemalt meetodil, mis puudutab kasvatusprotsessi tervikuna - see on sund. Küllalt sageli vastandatakse veenmine, enesekasvatus, omavalitsus, isikuvabadus jne. sunnile ja ideaali nähakse olukorras, kus kasvatusprotsessist oleks välja lülitatud igasugune sund. Sisuliselt absolutiseeritakse sel juhul teatud kasvatusvahendeid ja vaadeldakse neid iseseisvaina, sõltumatutena kasvatuses eesmärkidest ja reaalsest olukorrast. Kahjuks aga ei ole me veel saavutanud sellist arengutaset, et igal inimesel kujuneksid veendumused, mis tagaksid tema ühiskondlikult vastuvõetava käitumise. Iga ühiskonna käsutuses on ikka vaid olemasolevad vahendid ja võimalused neid rakendada. Seetõttu tuleb neil juhtudel, kui inimesel ei ole sotsialismi põhimõtted kujunenud veendumusteks, rakendada vajaduse korral ka päris karme kasvatusvahendeid, kaasa arvatud isikuvabaduse piiramine.³⁶ Mõne inimese suhtes on riik sunnitud rakendama vanglakaristust, veelgi suurema

³⁶

В.В.Орехов, Л.И.Спирidonov, Днoсть и вопросы предупреждения. Человек и общество, вып. 5, Л., 1969, к. 130-139.

ulatusega on teiste sunnivahendite rakendamine. Palju asju tuleb ka ära keelata. Seetõttu taoline "humanism", mis kutsub hülgama vägivalda, ei arvesta aega ja ruumi, kus toimub inimese kujunemine, tema elu. Elu tuleb aga seada elutegelikkuse alusel, nii ilusad kui "ideaalsed" printsiibid ka oleksid. Kommunismi eesmärkide realiseerimiseks, milleks on kahtlemata ka sunni kõrvaldamine kasvatusprotsessist, on vaja ületada olemasolev ühiskondliku arengu tase, et tagada isiksuse kujunemine vastavas suunas. Seda tuleb teha, kasutades üksikisiku suhtes, kes käitub ühiskonnaohtlikult, ka vägivalda ning sundi. Iseasi on piir, millest alates hakata igal konkreetsel juhul sundi rakendama.

Mis puutub põhimõtteliselt sunni ka karistuse efektiivsuse eitamisele, siis need vahendid kutsuvad esile mitte ainult hirmul põhinevat autoriteeti, vaid ka positiivseid muutusi isiksuse struktuuris. Ei ole tarvis näiteks tuua Ahto Levi taolist endist kurjategijat. Ilmselt päris paljud võivad leida näiteid oma noorusel, kus pealesunnitud lahendus või karistus on mõjutanud isiksuse arengut õiges suunas.

Seega kujutab kasvatusprotsess üht osa ühiskondlike protsesside reguleerimise mehhanismist.³⁷ Kasvatusprot-

³⁷ Vt. Ф.В.Константинов, Социология и политика. Социология в СССР, т. I, М., 1965, lk. 85-103.

sessi edukas teostamine on võimalik, nagu see on iseloomulik kõikide ühiskondlike protsesside reguleerimisele vaid teadliku planeerimise kaudu. Kasvatuse protsessi planeerimine sotsiaalse planeerimise³⁸ ühe osana nõuab teaduslikku lähenemist, mis konkreetse kõrgema kooli piires eeldab:

1. kommunismi ideaali lahtimõtestamist isiksuse arengus.

Teaduslik lähenemine nõuab sotsiaalse tegelikkuse analüüsi ja selle baasil ka eesmärgi kujundamist, mis on sotsiaalse arengu projektsiooniks.³⁹ Lähtudes sellest projektsioonist, võime teadlikult kiirendada nende eesmärkide saavutamist. Rahvamajanduse ja ühiskonna poolt nõutava spetsialisti mudel on aluseks kõrgema haridusega spetsialisti ettevalmistamisel. Mida konkreetsem ja täpsem on see mudel, seda selgemalt on fikseeritud ka kasvatustöö eesmärgid konkreetsetes kõrgemas koolis.

Vastus küsimusele, missugune peab olema õpetaja, insetner, majandusteadlane - mitte üksnes erihariduselt, vaid oma professionaalselt moraalist, ühiskondlik-po-

³⁸ Vt. Социология и планирование. Социологические исследования. Вопросы методологии и методики, Новосибирск, 1966, lk. 421-458.

³⁹ Vt. И. М. Попова, И. Я. Матковская, Некоторые проблемы соотношения общественного идеала и социологической теории в свете ленинского наследия. Ленин и социология "Информационный Бюллетень", № 42 /Советской Социологической Ассоциации/, М., 1968, lk. 112-135.

liitiliselt aktiivsusest ja isikliku elu korraldusest, on sihipärase kasvatuse aluseks.

2. eesmärgi abstraktsest püstitamisest üksi ei piisa. Konkreetse eesmärgi püstitamiseks on vaja omada ettekujust ka tegelikult rahvamajanduses töötavast spetsialistist ja tema kujunemise etappidest. Selleks on vaja tunda keskkoolilõpetajat, üliõpilaskandidaati, üliõpilast ja kõrgema kooli lõpetanut. Mida täpsemalt tunneme noore spetsialisti kujunemise erinevaid staadiume, seda selgemalt saame määratleda ka mõjureid, mis võimaldavad kasvatusprotsessi efektiivsemaks muuta. Konkreetsem ettekujust kasvatatavast võimaldab püstitada reaalsemaid eesmärke ja analüüsida põhjust, mis on soodustanud spetsialisti kujunemist selliseks, millisenä ta rahvamajanduses töötab. Just selles osas on ENSV Kõrgema ja Kesk-erihariduse Ministeerium asunud olemasolevat informatsiooni täiendama. Läbiviidavad sisseastujate küsitlused annavad üliõpilaskontingendist adekvaatsema pildi.

3. kasvatatava tundmine võimaldab mitte ainult eksperimentaalselt üht või teist kasvatuseetodit kasutada, vaid analüüsida terviklikult sotsiaalset tegelikkust ja tema mõju üliõpilase isiksuse kujunemisele.⁴⁰ Kasvatus-

⁴⁰ Vt. sotsioloogilist lähenemist: Г.В.Осипов, Социология как наука. Социальные исследования, вып.2, М., 1968, стр.27-78.

protsessi üldisema impersonaalse suunamise raskus seisnebki just ühiskondlik-poliitilise situatsiooni analüüsi keerulisuses. See analüüs saab toimuda enam-vähem edukalt isiksuse ühe või teise külje kujunemise suhtes. Millest tuleneb vähene organiseerimisoskus, nõrk tervis jne. - kõike seda on võimalik analüüsi teel määratleda. Raskem on aga sünteesida erinevaid isiksuse külgi ühtseks harmoonilise isiksuse mudeliks, mis oleks kasvatustöö aluseks,⁴¹ seejuures aga võimaldaks analüüsida sotsiaalse tegelikkuse mõju sellele terviklikule isiksusele. Ometi nõuab tulevik just taolise analüüsi teostamist.

4. ülaltoodu alusel on kasvatajatel võimalik planeerida oma tegevust, koordineerides oma funktsioone kasvatusprotsessis Igal konkreetsetel organil või kasvatajal on seejuures äärmiselt tähtis määratleda oma koht üldisemas süsteemis ja sellest lähtudes koostada ka tegevuskava. Tegevuskava koostamise aluseks võib olla ligikaudne pilt kasvatus eesmärgist - antud erialal kasvatatavast spetsialistist (kõrgemasse kooli astujast ja üliõpilasest) ja ka sotsiaalsest tegelikkusest, mis kujundab kasvatava isiksust. Ainult niisugusest sihipärasest lähenemi-

⁴¹ Vt. A.A.Бодалев, О проектировании развития личности учащегося воспитателями. Человек и общество, вып.5, Л., 1969, кн. 139-143.

sest saab välja kasvada kasvatusprotsessi planeerimine, mis sisuliselt kujutab sotsiaalset prognoosimist⁴² kõrgemas koolis. Taoline lähenemine ei saa olla mingi formaalse plaani või otsuse resultaat, vaid pedagoogilise kollektiivi kvalitatiivse kasvu tulemus. Kasvatusprotsessi suunamine sotsiaalse plaani⁴³ alusel nõuab aga sotsiaalse tegelikkuse teaduslikku analüüsi. Koos praktilise tegevusega kasvab ka pedagoogiline kollektiiv ja tema poolt teostatava kasvatustöö kvaliteet.

⁴² Vt. lähemalt sotsiaalset prognoosimist:
И.В.Вестушев-Дала, Окно в будущее, М., 1970.

⁴³ Vt. А.Г.Аганбегян, Социологические исследования и планирование. Социологические исследования, Новосибирск, 1966, кн. 42I-445.

4. ELUKUTSE VALIK JA SELLE TÄHTSUS NOORUKILE

Noorte elukutse valiku suunamine on kõrgema kooli kasvatustöö ülesandeid, mis puudutab nii noore maailma-vaate kujundamist kui ka tulevase spetsialisti ettevalmistamist.

Allpool käsitleme lühidalt kutsevaliku olemust. Iga-sugune valik eeldab valiku objektide . Tavaliselt arvatakse, et kutsevaliku objektiks on elukutse ja protsessiks nimetatakse seda valikut vaid seetõttu, et osa inimesi vahetavad, s.t. valivad uuesti elukutset. Tegelikult on see pisut keerulisem, sest valiku objektiks pole üksnes elukutsed. Viimaste valimine toimub vahendatult - protsessina.¹ Põhimõtteliselt on selles protsessis võimalik eristada viit etappi, kus esinevad erinevad valiku objektid.

Esimene valikusituatsioon tekib harilikult kaheksanda

¹ Seda protsessi õpib tundma sotsioloogia eriharu: selle kohta vt. Социальные проблемы труда и производства, М.и Варшава, 1969, lk. 18-113; Э.Хьюз, Исследование занятий, Социология сегодня, М., 1965; E.Ginzberg, S.W.Ginzberg, S.Axelrad, I.L.Herma, Occupational Choice, N.Y., London, 1966.

klassi lõpetamisel või koolikohustuse eest väljajõudmisel. Valida tuleb töölemineku, teatud eriettevalmistussüsteemi (kutsekool, tehnikum, kursused jne.) või üldhariduse jätkamise vahel. Enamik noortest jätkab keskhariduse kui meie ühiskonna liikmele vajaliku miinimumhariduse omandamist.

Iga ühiskond peab enda säilitamise huvides andma oma liikmeile teatud haridustaseme. Enamikus maailma maades on see arengutase küllalt madal. Maailmas on üle 700 miljoni kirjaoskamatu (1968.a. UNESCO andmed). 206 miljonist Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika lapsest käib koolis vaid 110 miljonit. Arenenud maade olukord on sellele tohutuks kontrastiks. Haridus ei anna mitte ainult teadmisi, vaid sisaldab endas antud ühiskonna liikmetele normiks olevat sotsiaalset arengut, mis on vajalik ühiskonna elu mõistmiseks, ühiskondlikust tegevusest osavõtuks, kutsetööks.

Kuigi edaspidi valik pärast kaheksanda klassi lõpetamist praegusel kujul kaob, jääb ta põhimõtteliselt alles. Tulevikus tuleb valida üldise keskhariduse või spetsialiseeritud keskhariduse vahel. Osa kutsekoole on juba muutunud keskharidust andvateks õppeasutusteks. Siia liisandub spetsialiseerumine, mis juba praegu on alanud eriklasside loomise näol.

Valikuprotsessi võivad mõjustada juba väga noorelt

tehtud valikud. Näiteks matemaatika eriklassi lõpetanud noor peab ennast õigustatult antud alal paremini ettevalmistatuks (tegelikult aga võivad tal olla tunduvalt suuremad eeldused humanitaaraladel, aga keskpärased **matemaatikaalased** anded on neist tunduvalt enam välja arenatud ja torkavad silma nii talle endale kui ka teistele). Seega kuulub juba eriklassi astumine elukutsevaliku protsessi ja on võimalikuks valikuobjektiks. Antud valiku oodatust elukutsevaliku protsessis tuleb õigesti hinnata (noore areng kulgeb kindlas suunas) ja järgmisel etapil, uute valikuobjektide puhul, arvesse võtta.

Valiku ees seistakse taas pärast üldhariduse omandamist. Kutsevalik konkretiseerub, kui see ei ole toimunud juba varem. Kui enamik kaasaja elukutseid nõuab spetsiaalset ettevalmistust, siis valikuobjektiks on eriettevalmistussüsteem. Selleks, et saada autojuhiks või meeditsiiniõeks, tuleb lõpetada vastav kool. Eriettevalmistussüsteemiga ühes valitakse tegelikult ka eriala või isegi elukutse. Kindlasti aga välistatakse selle valikuga enamik erialasid ja elukutseid.

Kolmandaks etapiks on eriala valik. Eriala on laiem tegevussfäär, mis hõlmab terve rea elukutseid. Võtame näiteks juristi eriala. Asudes ülikoolis õigusteadust õppima piiritleb noor esialgu ainult eriala. Ta võib omandada uuriija, prokuröri, advokaadi, kohtuniku, miilit-
sa, nõukogude aparaadi töötaja, autoinspektori, juris-

konsuldi, notari, reporteri, teadlase elukutse. Harilikult toimubki eriettevalmistussüsteemi (teatud kool, kursus) valimisel esialgu vaid eriala valimine.

Neljandaks etapiks on juba elukutse valimine. Toodud näite puhul õigusteaduskonnast hakkavad üliõpilased oma elukutset kitsamalt piiritlema kolmandal kursusel. Need, kes valivad kriminaaltsükli, soovivad omandada nn. traditsioonilisi juristi elukutseid (uuriija, kohtuniku, advokaadi, prokuröri, miilitsatöötaja kutse), millega sageli piirdubki ettekujutus juristi erialast. Need, kes valivad tsiviiltsükli, omandavad juriskonsuldi, notari, arbitraažitöötaja, kohtuniku, prokuratuuritöötaja elukutse. Riigiõiguse ja majandustsükli valinud aga asuvad hiljem tööle riigiaparaadis. Loomulikult on võimalik ka kitsam spetsialiseerumine või traditsioonilisest juristi erialast hoopis erinevate kutsete (reporteri, ajakirjaniku jt.) omandamine.

Viiendaks etapiks on juba konkreetse töökoha valimine, mis tavaliselt järgneb eriettevalmistussüsteemi lõpetamisele. Enamik eriettevalmistussüsteemide lõpetajaist suunatakse töökohale, kus tuleb töötada teatud aeg. Selle aja möödudes võib töökohta valida oma soovi järgi. Elukutse piirides on töökohti küllalt palju ja mõnikord nad erinevad üksteisest oluliselt. Eriala piirides on töökohtade valik veelgi suurem. Nii võib ehitusinsener

töötada maal või linnas, maa peal või maa all.

Seega võib eristada nelja liiki valikuobjekte: ettevõtte valimist süsteeme, erialasid, elukutseid ja töökohti. Kõik need objektid võivad kuuluda valimisele ka siis, kui juba algkoolis on otsustatud mingi kindla elukutse kasuks. Võtame näiteks ehitusinseneri kutse. Pärast 8 klassi lõpetamist on võimalik õppima asuda kutsekoolis, seejärel või selle kõrval omandada keskharidus, astuda TPI-sse ja saada ehitusinseneriks. Kiiremini saab ehitusinseneriks küll päevast keskkooli valides, mis võimaldab kohe TPI-sse õppima asuda. On ka võimalik astuda algul Ehitusmehhaanika tehnikumi ja siis TPI-sse. Need on vaid mõned variandid antud elukutse omandamiseks. Alati ei tarvitse läbida kõiki valikuetappe. Kutsevaliku probleem võib piirduda vaid töökohta valimisega. Näiteks võib asuda tööle transporttöölisena, abitöölisena või mõnele teisele tööle, mis ei nõua spetsiaalset ettevalmistust. Töökoht on aga igal juhul valiku objektiks.

Valik ei tähenda veel antud kutse omandamist ja valikuprotsessi lõppu. Kõrgemasse kooli pääsemine ei tee veel kedagi ajaloolaseks või keemikuks. Erihariduse omandamise käigus toimub veel täiendav selektsioon. Mõnel erialal ei vasta ligi kolmandik noori esitatavatele nõuetele ja langeb seetõttu kõrgemast koolist välja. Lisaks sel-

lele vahetatakse ka eriala. Loomulikult on töökoha ja kutse vahetamine nooruses seaduspärasem kui vanas eas. Vahel aga leiab inimene alles täiseas kutse, mis võimaldab tal end täielikult avaldada. Ligi neljakümneaastaselt lõpetas Pariisi pangaametnik P.Gauguin oma eduka kutsealase tegevuse ja hakkas maalima. Maalikunstnikuna on ta maailma ajalukku läinud. Üle neljakümneaastane H.Spencer lõpetas insenerikarjääri ja tõusis ilma spetsiaalse erihariduseta möödunud sajandi keskel üheks maailma juhtivaks filosoofiks. Teadlased tunnevad teda positivismi ühe rajajana. Üldiselt nõuab aga meie aeg küllalt varajast spetsialiseerumist. Veel uue aja algul võis Michelangelo olla skulptor, maalikunstnik, arhitekt ja poeet, Leonardo da Vinci aga maalikunstnik, matemaatik ja insener. Niisugune mitmekülgsus oli võimalik siis, kui teadmised maailmast olid veel suhteliselt väikesed. Praegu, kus teadmised on mitmekordistunud - isegi nende salvestamine toimub eri märkide süsteemi abil² - ei ole see enam võimalik. Üksnes vastavale teadusele omase aparatuuri (keele, mõtteviisi jne.) omandamine on ülesanne, milleks kulub aastaid.

Kasvatustöö kõrgemas koolis peab seega kindlustama noore valikut ja süvendama huvi eriala vastu. Ühtlasi

² Vt. A.Kondratov, Häälikud ja märgid, Tln., 1968, lk. 67-91, 106-140.

peaks noorel kujunema huvi kindla elukutse vastu. Protsess peaks jõudma staadiumisse, kus edasine valik on seotud juba töökoha valikuga. Seda tingib elusituatsioon ise, mis enam ei võimalda valida taolises ulatuses kui kõrgemasse kooli astumisel.

Tegelikkus korrigeerib raudse järjekindlusega noorte plaane ja tahtmisi, luues järjest uusi k o r d u m a - t u i d situatsioone, mis võimaldavad vaid teatud valikuid.³ Noorena ei tunnetata iga valikusituatsiooni kordumatust - iga valik, mis on praegu võimalik, ei ole seda kaugeltki tulevikus. Õppides koolis näib kõik alles ees olevat. Aga ometi just siin, otsustades spordikooli, matemaatika või võõrkeele kasuks, teostab noor juba tähtsaid valikuid. Vaevalt, et elu kunagi loob niisuguseid võimalusi võõrkeelte omandamiseks, kui seda on keskkool; hiljem ei olda selleks enam võimalisedki. Eluea pikkuse määrab tihti seesama spordikool. Kõik need näiliselt vähetähtsad valikud määravad lõppkokkuvõttes inimese elutee ja - töö. Ilma eelneva treeninguta kahekümneaastaselt heaks elukutseliseks jalgpalluriks või muusikuks saada on lootusetu. Võimaluste hulk, mille ees seisab keskkoolilõpetaja, ei kordu enam elus kunagi.

³ Vt. B.A. Чагин, Субъективный фактор, М., 1968, lk. 54-88.

Veel enam, iga valik on ka p ö ö r d u m a t u . Üppi-
des näiteks arstiks või juristiks, on vähe tõenäone, et
kunagi pärast kõrgema kooli lõpetamist võidaks tegelda
keele - või majandusteadlasena. Iga valik välistab tea-
tud osa võimalustest. Algul on noore ees avar väli, mis
sedamööda, kuidas kulgeb valikuprotsess, muutub oruks,
mida ümbritsevad mäed ja lõpuks liigutakse mööda kit-
sast kanjonit, kus valik piirdub mägijõe ühe või teise
kaldaga. Valikuprotsessi pöördumatus ja iga valiku kor-
dumatus tõstab iga sammu kaalu selles protsessis ning
teeb kutsevalikust elu põhiküsimuse, mille kõrvale võib
asetada vaid elukaaslase valiku. Nii on see olukorras,
kui ühiskonda ei vapusta suured muutused, kui sotsiaal-
ne tegelikkus muudab kõik valikud oma klassipositsioo-
ni määratlemise kõrval tühiseks ja mõttetuks. Nii ei
seisnud meie vanaisade ja isade ees 1940. aastal mit-
te elukutse valimine, vaid klassipositsiooni piiritle-
mine. Kuigi kutsevaliku teostamine ei tundu nii vastu-
tusrikkana ja elu ei too kontrastselt välja tema täht-
sust, on resultaat sama, mis isadel.

Õige valik toob kaasa elu, mille üle võime olla uh-
ked. Vea hinnaks on aga tühjalt elatud aastad. Võima-
lus jätta endast jälg kaasinimeste mällu on igal ini-
mesel. On inimesi, kes on läinud ajalukku kui kõige
ebainimliku kehastus. On inimesi, kes on oma tööd tei-

nud märkamatuks, kuid kelle töö kogu suurus on suutnud hinnata alles järeltulevad põlvkonnad. Nii näiteks elas 18. sajandi algul Prantsusmaal külavaimulik Meslier, kes kogu oma elumõtte koondas testamenti. Katoliku kiriku järgi tuli testament ette lugeda kogukonna kirikus. Lõpetanud töö, suri vaimulik, kusjuures ta polnud enam nädal aega toitu vastu võtnud. Kirikuisad keeldusid testamenti ette lugemast, põhjendades seda sellega, et Meslier olevat ennast surnuks näljutanud. Enesetapja testamenti aga polevat vaja ette lugeda. See otsus oli aga täiesti loomulik, sest tegemist oli kirglikult usuvastase teosega, mille külavaimulik oli põhitöö kõrval kirja pannud. Praegu aga tunneme Meslier'd ⁴ utoopilise sotsialismi ühe rajajana.

Inimkonna ajalukku kirjutatakse vaid üksikute nimed, sest vähesed suudavad suuri võite saavutada. Harilikult teeb aga inimene oma tööd lähemate töökaaslaste, tuttavate keskel, kes siis on ka selle mõõtjad ja hindajad. Sotsialistlikus ühiskonnas on inimese hindamise aluseks tema poolt tehtud töö.

See aga ei tähenda veel, et igale inimesele oleks töö mõtteks endast jälje jätmise või et töö oleks elu sisuks. Nagu näitab tabel, on 1966.a. ENSV keskkoolilõpetajate arusaamised selles suhtes küllalt erinevad.

⁴ Vt. В. Поршнев, Мелъе, М., 1964.

A r v a m u s e d	Noor- mehed	Neiud	Kokku
Töö on elu mõtteks	36,6%	46,6%	42,9%
Töö on igapäevaste võimete avaldamise vormiks ja annab ühiskonnale aluse igapäevaste väärtuste hindamiseks	28,7%	28,8	28,8
Töö on kohustuseks ühiskonna ees	8,4%	8,9	8,7
Töö on vajalik elatusvahendite saamiseks	22,8%	12,7	16,4
	100 % (670)	100 % (1163)	100 % (1843)

Olenevalt sellest, milline tähtsus antakse oma elukutses - tööle -, kujuneb ka inimese elu. Töö võib kujuneda inimese elu sisuks.

Möödunud sajandi lõppaastatel töötas Poolas visalt üks tütarlaps selleks, et koguda raha Pariisi sõiduks. Seal ootas teda elu külmas katusekambris. Tuli ette paaripäevaseid nälginisi ja kaaslasteks oli pidev rahapuudus. Kuid tütarlaps oli õnnelik, sest ta sai tegelda teadusega. 1895.a. kroonis tööd Pariisi ülikooli diplom. Teaduslik tegevus jätkus: "Me olime tol ajajärgul ülepea sukeldunud uute nähtuste valdkonda, mis avanes meie ees... Vaatamata rasketele töötingimustele tundsimme end õnnelikena. Kõik meie päevad möödusid laboratooriumis... Me elasime ühises

töös nagu unelmate maailmas..."⁵ Nende titaanlike pingutuste viljadeks oli polooniumi ja raadiumi avastamine ning puhta raadiumi eraldamine. Kõike seda hinnati kahe Nobeli preemiaga. Marie Curie nimi on jäädvustatud inimkonna ajalookroonikasse. Marie Curie kogu elu oli seotud teadusega ja seetõttu suutis ta endast jätta väga sügava jälje.

Elukutse valimisega määrab noor oma k o h a ühiskonnas. Loomulikult omab kutsevalik igapäevasele isikupärasele tähendust, kuid alljärgneva analüüsi aluseks on võetud elukutse (töö) koht ja osa inimese kui ühiskonna liikme määramisel.

1. Kutsealane töö on sotsialistlikus ühiskonnas e k - s i s t e e r i m i s e a l u s e k s . Ühiskond ei ole veel nõnda rikas, et ta võiks kehtestada kommunistliku jaotusprintsipi: igapäevast tema võimete kohaselt ja igapäevasele tema vajaduste järgi. Vastavalt põhimõttele - kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma - toimub ühiskonnas ka materiaalsete hüvede (palk, korterid, ühiskondlikud fondid jne.) jaotamine. Tänu vanemate suhteliselt heale materiaalsele kindlustatusele jääb ülaltoodud elukutse aspekt sageli noorte mõttemaailmast välja. Vanemate püüd

⁵ М.Кюри, Пьер Кюри. Е.Кюри, Мария Кюри, М., 1959, lk. 53.

maksimaalselt edasi lükata aega, mil lapsel tuleks ise enda eest hoolitsema hakata (toitu, riideid, peavarju muretsema), süvendab veelgi hoolimatust elu selle külje vastu. Tagajärjeks võib olla, et kui tegelikkus sunnib noorukit ise ennast toitma, katma ja perekonna eest hoolitsema, langeb kogu maailm kokku ja jääb vaid "leivateeni-mine". Niisuguse pettumuse ärahoidmiseks on vaja, et noorel oleks kindel arusaamine sellest, mida tähendab töö. Meie ühiskonnas on töö eelkõige iga inimese kohus, mis ta-gab vajaduste rahuldamise. Sellise arusaama kujundamine on eesmärgiks ka miljardäride perekonnas. Mitte ihnsus ei sunni Mellonitel oma võsule piiratud koguses raha andma, vaid arusaamine, et laps ei suuda hoida nende positsioo-ni, kui ta ei õpi ise teenima ja raha väärtust hindama. Just see sunnib Ameerika eliidi järeltulijaid suvevaheajal posti, piima või leiba laiali vedama. See peab saama alu-seks "tugeva isiksuse" kujundamisele. Kui kapitalistlikus ühiskonnas niisugune kasvatus seostatakse kodanluse eesmär-kidega, siis meie ühiskonnas on töökasvatus **vajalik arene-nud isiksuse kujundamiseks**. Kasvatus, kus laps teenib en-dale raha, mille eest ta hiljem ostab maiustusi, suusad, uisud või kleidi, on see alus, mis aitab juba noorelt ku-jundada arusaama: igaühele vastavalt tema tööle. See on loo-mulikult hoopis midagi muud kui raha või materiaalse kind-lustamise muutumine eesmärgiks omaette. Põhimõtteliselt

on meie ühiskonnas asetatud piirid rahakogumisele. Võimaluse puudumine raha abil eksploateerima hakata viib raha väärtuse langemisele koguja silmis. Samal ajal iga töö kindlustab inimese eksisteerimise (primaarsete vajaduste rahuldamise) ühiskonnas. Kuid iga töö leiab erinevat taustamist ja loob küllalt erinevad võimalused vajaduste rahuldamiseks.

2. Elukutse annab vastava s e i s u n d i ühiskonnas. Tutvudes võõra inimesega on meie esimeseks huviks teada saada tema elukutse. Just elukutse on see, mis lubab meil teha esialgseid üldisemat laadi oletusi selle kohta, kellega meil on tegemist. Kõigepealt on inimene meie jaoks kas arst või põllumees ja alles hiljem, lähemal tutvumisel hakkame teda hindama tema isikupäraste omaduste järgi.

Olenevalt ajaloolistest traditsioonidest ja antud ühiskondlikust korrast tulenevatest põhjustest kujuneb ühiskonnas erinevate elukutsete hierarhia.⁶ Üldreeglina on selle hierarhia kujunemisel määravaks antud tegevuse osatähtsus ühiskondlike suhete taastootmisel.⁷ Sellest tule-

⁶ Д. Врум, Социальная дифференциация и стратификация. Социология сегодня, М., 1965, лк. 477-492; К. Сваластога, Prestige, Class and Mobieity, Copenhagen, 1959.

⁷ Vt. antud aspektist nõukogude ühiskonna klassistruktuuri analüüsi: Классы, социальные слои и группы, М., 1968; Раздел 3. Классовая структура советского общества. Социология в СССР, т. I, М., 1965, лк. 337-432.

neb kutsealase tegevuse tasustamine ühiskonnas. Erinevate hüvituste osatähtsus kutsetöö tasustamisel kujundabki elukutse seisundi ühiskonnas (materიაalne kindlustatus, poliitiline kaal, ühiskondlik arvamus tema suhtes). Elukutse seisund on objektiivne ja inimeste arvamustest sõltumatu. Tavaliselt selle seisundi peegelduseks on vastava elukutse prestiiž inimeste silmis, s.t. ühiskondliku teadvuse erinevatel tasemetel. Sageli on see prestiiž otseselt elukutse valimise aluseks. Nii võib noort inimest meelitada arsti valge kittel, aplaus näitlejale jne. Seetõttu püüaksime pisut lähemalt käsitleda elukutse prestiiži.⁸

Elukutse prestiiž kujuneb ühiskonnas kõigi nende kriteeriumide alusel, mis määravad antud kutsealal töötava inimese sotsiaalse seisundi. Tihti me ei tunneta otseselt neid faktoreid, mis tegelikult on otsustavad ühe või teise elukutse prestiiži kujunemisel. Toome näite Ameerika sotsioloogide tegevusest. Tekkis probleem, miks mõningad avalikes käimlates töötavad töölised ei soovinud töötada tänavapuhastajatena. Linnaisadele tundus, et palk, töötin-gimused, prestiiž teiste silmis - kõik olid uuel töökohal paremad. Milles on asi? Osutus aga, et võimalus suhelda

⁸ Вт. Г. М. Кочетов, Е. Д. Карпов, В. Н. Шубкин, Престиж профессий у выпускников средних школ. Количественные методы в социологических исследованиях, Новосибирск, 1964.

inimestega, omada teatavat võimu (lubada kasutada teatud käimlakohti, nõuda korda, teha märkusi jne.), kaalus üles kõik uue töökoha eelised.

Kahjuks on neid võimalikke faktoreid, mis kujundavad kutse prestiiži, uuritud võrdlemisi vähe ja sageli taandatakse nad mõnele üksikule hüvitusele, mida ühiskond rakendab ühe või teise kutseala suhtes. Tegelikult on aga vahel määravamad hoopis teised faktorid. Näiteks võib innustada see vastutus, mida töötaja tunneb töökaaslaste ees, informatsioon, mida antud töökohal töötamine annab (külas on üks informeeritumaid inimesi kindlasti keskjaama telefonist), võimalus suhelda noormeestega (meestejuuksur) või neidudega (naistejuuksur). Arvestada tuleb seda, et kutsealad moodustavad ühtse terviku. Teatud kutseala esiletõstmine ühes või teises suhtes vähendab paratamatult teiste kutsealade prestiiži. Rõhutades näiteks, et reaal- ja tehnilised alad on äärmiselt tähtsad rahvamajandusele, tuleb arvestada humanitaaralade prestiiži langemisega selle kriteeriumi alusel. Prestiiž saab tõusta vaid teiste arvel, ta ei saa tõusta abstraktselt. Väites, et üks elukutse on parem või halvem, peame kindlasti lisama, mille poolest või missugusest elukutsest, kusjuures tuleb arvestada, et isa, kes teeb maha elukutset, mis omab väga suurt prestiiži lapse silmis, riskib kaotada oma autoriteeti. Sama juhtub ka õppejõu või komso- molitöötajaga. Järelikult on äärmiselt ohtlikud väited,

kus kategooriliselt kinnitatakse, et nõukogude võimule (parteile, rahvamajandusele jne.) on tähtsad või kasulikud just need elukutsed ja mitte teised. Kui me väidame noormehele, kes tahab hakata õppima keeleteadust, et inseneri või traktoristi amet on ühiskonnale kasulik, siis me põhjustame ühiskondliku kasulikkuse kui elukutse valiku kriteeriumi tähtsuse vähenemise selle noormehe silmis. Seda kinnitab ka keskkoolilõpetajate uurimine. Lõpetajad, kes kavatsesid õppida humanitaaralasid, tahtsid ülejäänud vastajatest tunduvalt vähem olla kasulikud rahvamajandusele.

Elukutse prestiiž formeerub keeruka mehhanismi abil, kus otsustav on antud kutseala tegelik seisund. See tähendab, et kestva prestiiži loovad vaid need hüvitused, mis tegelikult sisalduvad antud kutsealases tegevuses. Näiteks seoses raalide kasutuselevõtmisega levis arusaam, et töö neil on äärmiselt loominguine. Tegelikult osutus, et suurem osa tegevusest, mida tuleb sooritada raalimisel, ei sisalda mingit loomingu. Seega ei määra sotsiaalne tegelikkus (elukutse seisund) otseselt elukutse prestiiži. Prestiiž, olles vormilt subjektiivseks peegelduseks, võib olla ka sisult mitteadekvaatne peegeldus. Seda kasutatakse oskuslikult ära uute elukutsete nimede väljamõtlemisel. Ainuüksi kõlav nimi võib märgatavalt tõsta eriala veetlevust (automaatika, telemehaanika jne.), kuid niisugune kunstlik prestiiž, mis baseerub nimetusel, on lühiajaline.

Elukutsete prestiižiskaala funktsioneerib ühiskondliku teaduse erinevatel tasemetel,⁹ omades seejuures igal tasemel erineva sisu ja mõnikord ka tekkemehhanismi. Nii on põllumajanduslike elukutsete prestiiž maanoormees- te ja -neidude hulgas suhteliselt kõrge, linnanoorte hulgas aga äärmiselt madal.

3. Kutsetöös esinevad väga erinevad hüvitused.¹⁰ Hüvitusena toimib selline väline põhjus, mis kutsub esile teatud inimese käitumise regulaatori (vajaduse, väärtuse) toime. Välised stiimulid ja sisemised käitumise regulaatorid eeldavad üksteist ja toimivad vastastikku. On selge, et Pirital liivateri lugeva inimese suhtes te- kiks kahtlus tema vaimses tervises. Inimtegevus saab olla põhjustatud vaid ühiskondlikult mõttekatest eesmärkidest eespool kirjeldatud tegevus ei ole aga ühiskonnale ega inimesele endalegi vajalik.

Inimühiskonna arengu esimestel etappidel oli käskijaks see, kelle käes oli toit, peavari ja kehakate.¹¹ Kõike

⁹ Vt. A.Gorjatsova, Ühiskondliku teadvuse struktuur. Aja- looline materialism, Tln., 1970, lk. 150-181.

¹⁰ Vt. В.П.Грузинов, Материальное стимулирование труда в странах социализма, М., 1968.

¹¹ Inimese käitumist sai mõjutada primaarsete vajaduste kaudu. Sotsiaalpsühholoog A.Maslov rajabki vajaduste- le kogu isiksuse teooria. Sellise ühekülgse käsitlu- sega ei saa aga nõustuda: vt. A.H.Maslow, Motivation and personality, N.Y., 1954.

seda kasutati töö tasustamisel. Arenenud ühiskonnas li-
 sandub uusi vajadusi, mille alusel võib rakendada uusi
 stiimuleid töö hüvitamisel. Rakendatavad stiimulid on
 mitmekesised. Nii kasutatakse väga laialdaselt ühiskond-
 likku tunnustust sportlase, näitleja ja baleriini ning
 mõningate teiste kutsete puhul, teatud kutsealade tööta-
 jatele nähakse ette enam vaba aega (pedagoogidel on pikem
 puhkus, kaevuritel lühem tööpäev).

4. Kutsealane töö moodustab suures osas inimese elu
sisu. Ajaliselt kestab kutsealane tegevus seitse tundi
 ööpäevas. Jättes kõrvale esmasteks vajadusteks mineva aja,
 peab nentima, et see moodustab üle poole inimese kasutu-
 ses olevast ärkveloleku ajast. Töö ajal elab inimene
 kõige intensiivsemalt, andes oma organismile maksimaal-
 se koormuse. Enamikul juhtudel käib see ka vaimse töö
 kohta. Seega võime järeldada, et kutsealane töö määrab
 suures osas meie elutoonuse ja sisu.¹² Noorena seda töö-
 siasja aga kahjuks harilikult ei arvestata. Tegutsedes
 noorena põhimõttel - ükskõik milline kõrgem kool, pea-
 asi, et diplom -, asutakse tööle, mis ei sobi ja seetõt-
 tu muutub elu äärmiselt kurnavaks, psüühiliselt taluma-
 tuks. Küllalt sageli viib rahulolematuus töö sisu ja ise-
 loomuga psüühilise kokkuvarisemiseni, mille tagajärjeks

¹²

Vt. В.А.Ядов, Ориентация - творческий труд. Общество и
 молодежь, М., 1968, lk. 128-146.

on alkoholism. (Tavaliselt vahetatakse põhjus ja tagajärg. Peetakse viina allakäigu põhjuseks, kuid enamasti on see vastupidi.)

5. Kutsetöö annab teatavaid võimalusi isiksuse arendamiseks.¹³ Hõlmates üle poole inimese aktiivsest tegutsemisajast, kujundab ta tahes-tahtmatult isiksust. Mere-meest tuntakse tema taaruvast kõnnakust, vaimse või füüsilise töö tegijat reedavad tema käed. Peale jälje, mis kutsetöö jätab meie välimusse, on tal suur mõju meie psüühikale ja vaimsele minale.¹⁴ Igaile elukutsele on omane erinev vaimne elu, mis ei põhjusta erinevust mitte üksnes teadmistes, vaid ka mõtlemisviisis. See ilmneb juba tarvitatavast sõnavarast ja keelelisest väljendusviisist. Sellest tulenebki, et küllalt tihti on erinevate kutsealade esindajatel suuri raskusi üksteise mõistmisel, kuigi räägitakse ühtedest ja samadest asjadest. Samuti võib tähele panna, et inimese sisemaailm tervikuna on oluliselt mõjustatud kutsealast. Ühe elukutse esindajatele on omane ühine professionaalne psühholoogia, mille poolest selle kutseala töötajad erinevad teiste kutsealade esindajaist. Uurimised näitavad, et noortel, kes

¹³ Vt. H.Г.Валентинова, О психических особенностях личности рабочего связанных с содержанием труда. Социология в СССР, т.2, М., 1965, lk.99-115.

¹⁴ Vt. Я.Э.Хайкин, Сущность и эволюция профессиональной морали. Ученые записки ТГУ. Труды по философии, X, Тарту, 1966, lk.106-115.

valivad sama kutse on teatud hulk ühiseid omadusi. Nii oli eneseväljendus erialases töös märgatavalt tähtsam tulevastele matemaatikutele, kunstnikele, kirjanikele ja muusikutele kui teistele noortele.¹⁵ Seetõttu ongi bioloogi, füüsiku või kirjaniku maailmapildid erinevad. Näiteks hindavad kõik need inimesed merd erinevalt olenevalt eelnevatest teadmistest ja mõttelaadist. On küllalt suur tõenäosus, et bioloog näeb ja mõtleb elu üle meres, füüsik teatud füüsikalistele nähtustele, kirjanikul assotsieerub meri aga inimeste ja laevadega, sümboliseerib elutorme jne. Elukutse arendab isiksust ühes või teises suunas. Täiesti seaduspärane on, et vaimseks tegevuseks tunduvalt suuremate eeldustega noor füüsilisele tööle asununa on kümnekonna aasta pärast vaimselt halvemini arenenud kui tema kaaslane, kes pidevalt on tegelnud vaimse tööga. Tegelemine ühe või teise tööga arendab välja ühed või teised omadused. Üldreeglina on kontoriametnik halvema muskulatuuriga kui elukutseline sportlane, orkestrant musitseerib paremini näiteks piloodist jne. Antud tegevusala, esi-

¹⁵ Vt. M. X. Титма, Влияние ценностей на предлагаемый выбор профессии выпускниками средней школы. Ученые записки ТГУ. Труды по философии, XIII, Тарту, 1969, lk. 98-99.

tades inimesele teatud nõudeid, kujundab paratamatult inimese ühtesid või teisi omadusi ja lõppkokkuvõttes kogu isiksuse struktuuri. Iga elukutse asetab inimese teatud keskkonda, mis kujundab isiksust ühes või teises suunas. Eriti tähtis on seejuures sotsiaalne keskkond. Metsatöölaine või kalur on seotud vahetult loodusega, mis soodustab enamikul juhtudel looduse sügavat tundmist kui näiteks reporteril või müüjal, kelle töö on seotud inimestega. Viimased aga suudavad palju kiiremini saavutada kontakti inimestega. Tavaliselt kujunevad sama kutseala töötajatest väikesed grupid, mis on analoogilised koolipõlves kujunevatele väikestele gruppidele, kus ühendajaks on huviala. Kutsevälise tegevus on erinevatel professionaalsetel gruppidel sageli samuti erinev. Kõige selle tagajärjel kujuneb ühel või teisel kutsealal sellele kutsealale omane isiksuse tüüp. Elukutsest olenevalt võib kutseala mõju isiksusele olla väga erinev.

6. Elukutse jätab teatava vaba aja.¹⁶ Kaugeltki mitte igale inimesele ei kujune elukutse tähtsaimaks elusfääriks. See on ka loomulik, nagu näeme edaspidi, sest

¹⁶ Vt. В.Г.Грушин, Свободное время. Актуальные проблемы, М., 1967.

ühiskonna areng ei ole veel loonud selliseid tingimusi, mis võimaldaksid igaühel tegelda sellise tööga, mis oleks talle eneseteostuseks. Aga on inimesi, kes polegi suutelised selleks või ei tahagi seda. Eriti on see nii raske füüsilise ja vaimse töö puhul, mis ei paku sageli sisetsemist elamust. Seetõttu võib vaba aeg kujuneda inimesele tähtsamaks. Vabal ajal on võimalik teha seda, milles kutsetööd kompenseerides leitakse iseennast.¹⁷ Ka vaba aja kestus ja sageli ka ajaline jaotus on erinev.¹⁸

Suurt tähtsust vaba aja jaoks omab see füüsiline ja vaimne koormus, mida antud kutsealane tegevus töötajale asetab. On selge, et pärast väsitavat transporttööd nõuab taht ja energiat tegelda veel mõne raske spordialaga või vaimse loominguga. Vähestel jätkub sellist taht nagu Martin Edenil, kes pärast väsitavat päevatööd pesumajas kirjutas öösiti artikleid ja jutustusi. Vaid üksikud jõuavad nii silmapistvate saavutusteni.

7. Iga kutsega kaasneb ka teatud enesehinnang¹⁹ ning eneseväärikus. Enesehinnangul on äärmiselt suur tähtsus,

¹⁷ Vt. Г. В. Осипов, С. Ф. Фролов, Внеурочное время и его использование. Социология в СССР, т. 2, М., 1965, лк. 225-242.

¹⁸ Vt. Д. Я. Яшин, Бюджет времени трудящихся промышленного предприятия и резервы роста производительности труда. Опыт экономико-социологических исследований в Сибири, Новосибирск, 1966, лк. 68-78.

¹⁹ Vt. Е. В. Шорохова, Проблема "я" и самосознание. Проблемы сознания. Материалы симпозиума, М., 1966, лк. 217-227; П. Р. Чамата, К вопросу о генезисе самосознания личности. Проблемы сознания. Материалы симпозиума, М., 1966, лк. 228-239.

mida on näinud paljud suured kirjanikud, kujutades eneseväärikuse kaotanud inimeste psüühilist kokkuvarisemist. Isiklik Mina, mis vastab seatud ideaalidele ja eesmärkidele, aitab inimesel hoida aktiivseks tegevuseks vajalikku toonust ja tunda ennast võrdsena teiste keskel.

Need on vaid tähtsaimad momendid, mis tulenevad kutsevalikust. Edukas ja asjatundlik valik eeldab selle arvestamist. Tihti tuleb aga alles kõrgemas koolis üliõpilasi nende momentidega tutvustada.

Elu seab noore ette pidevalt probleeme. Selles sündmuste keerises tekibki teinekord arusaamine, et mingid välised jõud juhivad inimese elu. Osaliselt on niisugune vaatekoht õige. Üksikisiku sünd ja eksisteerimine jääb ühiskonna, veel enam looduse eksistentsis suureks juhuseks. Mitte üksnes looduslik katastroof (näit. maavärisemine), vaid ka igapäevane elu mõjutab oluliselt inimelu kulgu. Eriti on see nii, kui inimene on seotud konkreetsete ülesannetega ja lahendab enda ees seisvad vahetuid probleeme. Aga otsustada tuleb pidevalt. Millist kleiti teha? Millist raamatut osta? Millist filmi vaadata? Mõningaid otsuseid tuleb teha korduvalt ja seetõttu inimene tegutseb siin lihtsalt "kulli või kirja" printsiibil. Selliste "massiliste" otsustuste puhul on see printsiip iseenesest otstarbe-

kas. Väär otsustus toob kaasa vaid väikesi ebameeldivusi, mis on hõlpsasti ületatavad. Halvem on aga olukord siis, kui noor selles pidevas valikuprotsessis ei erista valikuid, mida elu talle vaid paaril korral võimaldab. Nii-sugune olukord tekib siis, kui pole kindlat elusihiti ja selle realiseerimise programmi. Lõpetanud keskkooli, tuleb otsustada, mida edasi teha. Muidugi võivad selle otsuse teha ka vanemad. Kõrgema kooli lõpetamisel välistab suunamine isiklikud otsustused.

Teine on olukord kui inimene ise analüüsib oma elu põhiprobleeme ja ise lahendab neid. Loomulikult jääb ka siis juhusele oma osa, kuid elu tervikuna sõltub enamas-ti inimesest endast, eriti siis, kui ülesanded on püstitatud küllaldase perspektiiviga ja ühiskonna eesmärki-dest lähtuvalt. Seetõttu on kasulik otsida elu mõtet, kui-gi on väljendatud arvamust, et seda tegevust kangelane, kellel ei ole tegevust, mitte aga rügaja. Seda mõtet on kasulik otsida igas kaalukamas otsuses.

Eesmärgiks võib olla pääsemine kõrgemasse kooli. Ainult et saavutatuga - kõrgema haridusega - tuleb midagi peale hakata. Kui valik oli tehtud vaid kõrgema haridu-se omandamise pärast, siis järgmise otsustuse elukutse valimisel peab tegema eelmise baasil, lähtudes saavuta-tust kui objektiivsest reaalsusest. Täheandab, elukutse valimise protsessis on vajalik mingil määral ette kuju-

tada ka lõppresultaati, mitte aga piirduda konkreetse valikuga, mis seisab ees juba täna-homme. Loomulikult ei saa lõppresultaadist lähtudes kõiki teisi valikuid täpselt ette näha. Situatsioon muutub pidevalt, muutub ka inimene ise ja seetõttu ka see eesmärk ja plaan, mille järgi ta püüab elada. Resultaadiks on elu, mille loojaks on inimene. Looming näitab tema võimeid. Kahjuks on aga siin inimese elu üks nõrgemaid lülisid. Kui sihipäraselt suudab inimene elada? Palju on niisugust aega, mis kulub täiesti sihitult? Kui palju vaadatakse televiisorit igaks juhuks - ehk tuleb midagi huvitavat? Kõik see viitab äärmiselt ebaloomingulisele lähenemisele oma elu kavandamisel. Aga öeldakse, et iga inimene on oma õnne sepp. Kui suur looja on see sepp? See selgub enamasti just kutsevaliku käigus. Loomulikuks eelduseks selle probleemi lahendamisel on teadmised valikuprotsessi enese kohta: valikuvõimaluste ja -tingimuste ning enda kui tulevasele kutsealale tegutseja omaduste kohta. Ideaal on igal noorel, puudu jääb aga teadmistest selleni jõudmiseks.

Elukutset valides ei anna noor aru kõikidest sellega seotud asjaoludest. Kutsevaliku suunamisel on vaja noorte teadvuseni viia selle sammu tagajärjed, suurendades nii kutsevaliku tähtsust noore subjektiivses maailmas.

Üliõpilase maailmavaate kujundamisel vastavate arusaamade formeerimine aitab muuta tõsisemaks ja asjatundlikumaks suhtumist omandatavasse erialasse. Ühtlasi on selle alusel võimalik sihipärasemalt planeerida isiklikku elu nii üliõpilaspõlves kui ka pärast selle lõpetamist.

II o s a

A B I T U R I E N T

S i s s e j u h a t u s

Kogumiku käesolevas osas on toodud materjale aastail 1963-68 läbiviidud keskkoolilõpetajate kutsevaliku konkreetsotsioloogilisest uurimusest. See uurimus kujutab endast esimest etappi TRÜ kommunistliku kasvatuslaboratooriumi teadusliku uurimistöö ühest põhisuunast, kus käsitletakse vaimsete regulaatorite osa inimressursside jaotamisel ühiskonnas ning inimese käitumise reguleerimisel kutsealase tegevuse sfääris.

Uurimuse põhiülesanneteks seati:

- elukutsevaliku protsessi põhiliste vaimsete regulaatorite väljaselgitamine;
- elukutsevalikut määravate faktorite osatähtsuse ja omavaheliste seoste kindlakstegemine.

Uurimus viidi läbi nii teoreetiliste probleemide lahendamiseks kui ka materjali saamiseks, mida vajavad praktilises töös Haridusministeerium ja vabariigi kesk-

koolid, ELKNU Keskkomitee, samuti kõrgemad koolid. Niimetatud asutused aitavad ka aktiivselt kaasa uurimuse ettevalmistamisele ja läbiviimisele.

Uurimistöö ettevalmistamisel kujunes välja teatud kontseptsioon väärtustest ja nende osast inimese käitumise reguleerimisel,¹ mis on aluseks ka järgmistes samasuunalistes uurimustes, sealhulgas vabariigi kõrgemate koolide 1969. aasta üliõpilaskandidaatide uurimisel.

V ä ä r t u s t e all mõistetakse indiviidi, grupi, klassi jne. teadvuse struktuuri elemente, mis on tegevuse regulaatoriteks ja kannavad informatsiooni sotsiaalse tegelikkuse nähtuste vastavusest indiviidi, grupi jne. vajadustele, huvidele, eesmärkidele. Inimese käitumist reguleerivad kutsealase tegevuse sfääris e l u - k u t s e v ä ä r t u s e d , mis kujunevad kutsealase tegevuse erinevate aspektide baasil.

Elukutseväärtusi võib jagada nelja rühma:

- 1) elukutseväärtused, mis on seotud eneseavaldamisega kutsealase tegevuse sfääris;
- 2) elukutseväärtused, mis on seotud ühiskonnapoolse hüvitusega kutsealase tegevuse eest;
- 3) kutsealase tegevuse teatud aspektid, mis on muutunud väärtusteks;
- 4) Kõrgemad väärtused, mida kasutatakse elukutsevaliku

¹ Vt. lähemalt: M. X. Титма, Проблема свободы выбора профессии. Автореф. канд. дисс. М., 1967.

juhtimiseks ühiskonnas.

Elukutseväärtuste mõõtmist teostatakse eelkõige neisse nelja gruppi kuuluvate konkreetsete väärtuste mõõtmise kaudu. Mõõtmiseks kasutatakse intensiivsus- ja valikuskaalasid, mõõdetavateks suurusteks on seejuures subjekti poolt teadvustatud väärtused.

Elukutseväärtuste ja reaalse käitumise seost uuritakse sotsiaalsete faktide kaudu, mis iseloomustavad eelnevat elukutsevaliku protsessi. Sotsiaalsete faktide kindlakstegemisel tuleb kasutada vastaja subjektiivset informatsiooni, sest (allpool on sellest pikemalt juttu) algandmete kogumisel on kasutatud anonüümset ankeeti.

E l u o r i e n t a t s i o o n i k s nimetatakse teatud ühtset väärtussüsteemi, mis tingib inimesel kindla tegevussfääri kujunemise, mis rahuldab teda kõige enam elus ja kus ta tunneb oma isiksust kõige enam avalduvat. See orientatsioon suunab kõige üldisemalt inimese aktiivsust.

Eluorientatsioon avaldub inimese poolt teatud tegevussfääride eelistamises, mille alusel eristatakse orientatsioone elukutsele, perekonnale, väikesele grupile, hobile, ühiskondlikule tegevusele, "eneserahulduse" mitmesugustele vormidele. Eluorientatsioon mõõdetakse põhiliselt hinnangute kaudu oma tegevusele kui orien-

tatsioonide reaalsele teostusele.

Enne uurimuse põhiosa juurde asumist viidi läbi prooviuurimused vabariigi keskkoolide komsomoliaktiivi ja Tartu Riikliku Ülikooli 1964. aasta üliõpilaskandidaatide seas. Need olid vajalikud probleemide täpsustamiseks ja meetodika väljatöötamiseks. Jõuti järeldusele, et kutsevaliku algetapi uurimisel on kõige sobivamaks uurimisobjektiks keskkoolilõpetajad ja algandmete kogumise võtteks anonüümne ankeet.

1966. a. talvel koostati vabariigi keskkoolide XI klasside õpilaste nimekiri. Kahjuks tuli uurimusest välja lülitada vene õppekeelega koolid, kuivõrd puudusid võimalused ankeedi venekeelseks paljundamiseks. Samuti jäid kõrvale kaugõppe-keskkoolid, sest nende lõpetajatel on kutsevaliku algetapp juba seljataga.

Sellisel piiritletud põhimassiivis tehti 50 % väljavõte.² Anketeerimine toimus väljavõttesse sattunud koolides 1966. a. kevadel.

Aketeerimise "objektina" on keskkoolilõpetajail teatud iseärasused, mille arvestamine oli suuremaid probleemse objektiivse informatsiooni saamist tagavate algandmete kogumise protseduuride väljatöötamisel. Tege-

² Vt. lähemalt M. X. Титма, Техника проведения конкретно-социологического исследования проблемы выбора профессии. Сборник научных трудов Эстонской сельскохозяйственной академии. Труды по философии 2 /54/, Тарту, ЭСХА, 1967.

mist oli õpilastega, kellelt uurimismaterjali kogumine toimus koolimiljões. Kooli, õpetajaisse ja nende institutsioonide kaudu antavatesse teadmistesse suhtumises kujunenud stereotüüpide mõjul võisid õpilased anda ankeedi küsimustele tegelikku suhtumist moonutavaid vastuseid. Nad võisid püüda vastata nii, et nende poolt antavad hinnangud oleksid vastavuses eelkõige kooli poolt esitatavate seisukohtadega (n.-ö. "ametliku suhtumisega") või ka mingi teise institutsiooni (näiteks väikese grupi) poolt antud hinnanguga. Selle vältimiseks rakendati järgmisi võtteid:

- ankeedi täitmine toimus mitte tavalises klassiruumis, vaid aulas, võimlas, vabas õhus või mujal;
- anketeerimise juures viibis ainult uurimisgrupi esindaja, kes selgitas uurimise eesmärgi ja ka seda, et ankeete kasutatakse ainult ülikoolis teaduslikuks tööks ja kellelgi (ka õpetajatel) pole võimalust rikkuda vastajate anonüümsust ning ankeedis kirjapandut nende kahjuks kasutada;
- iga ankeeditäitja istus võimalikult eraldi teistest, et kaasõpilased ei näeks, mida ta kirja paneb ning andis täidetud ankeedi isiklikult ära.

Nendel ja teistel rakendatud abinõudel oli ilmselt ka tulemusi. Vestlused, mis anketeerijatel olid keskkoolilõpetajatega pärast ankeedi täitmist, kinnitasid noorte üldiselt tõsist suhtumist ankeedisse. Sama näitavad ka need märkused, mis olid kirja pandud vastus-

tena ankeedi viimasel leheküljel esitatud küsimusele:
"Mida sooviksite meile veel öelda?"

Kõige rohkem sõnastuselt üsna sarnaseid arvamusi väljendab vastajate positiivset hinnangut, kusjuures on selgitatud, et ankeedi täitmine pani elu üle järele mõtlema, ankeediküsimused avasid varemgi arutusel olnud elukutsevaliku probleemide uusi aspekte jne. Iseloomulik on veel arvamus, et niisuguseid ankeete tuleks sagedamini korraldada. Seda seostatakse noorsoo hulgas valitseva avaliku arvamuse teadasaamise ja arvestamise vajadusega.

Ankeedi kohta on tehtud ka mitmesuguseid kriitilisi märkusi, mis toovad esile enamasti küsimuste ja etteantud vastusevariantide sõnastuses esinevaid ebatäpsusi.

Eraldi seisavad töölisnoorte keskkoolide lõpetajate hinnangud, milles üldiselt suhtutakse ankeedisse positiivselt, kuid märgitakse küsimuste sobimatust sellele õppevormile või arvatakse, et töölisnoorte probleeme puudutavaid küsimusi pidanuks ankeedis rohkem olema. Ei saa märkimata jätta, et arvamused - mida polnud küll kuigi palju -, nagu poleks sellistest uurimustest üldse kasu, ankeedivastused ei peegelda noorte tegelikke seisukohti jne. pärinevad praktiliselt kõik töölisnoorte keskkoolide lõpetajailt. Selliste hinnangute andmine on muidugi tingitud selle koolitüübi lõpetajate seisundi erinevusest

päevakoolide lõpetajate omaga võrreldes: suurem elu-
praktika, kutsevalik juba teatud määral sooritatud jne.

Algandmete kogumise protseduuride väljatöötamisel
tuli lahendada veel üks üsna keeruline probleem. Kesk-
koolilõpetajate uurimust planeeriti algusest peale kui
üht etappi kutsevaliku probleemide ja üldse elukutse
sfääris käitumist reguleerivate isiksuse struktuuri ele-
mentide g e n e e t i l i s e s uurimises. Sellele
esimesele etapile järgneb samade noorte küsitlemine rea
aastate järel, kui nad on jõudnud kutsevaliku järgmis-
tesse etappidesse. Sellisel juhul tekib aga vajadus si-
duda keskkooli lõppklassis anonüümsele ankeedile antud
vastused selle informatsiooniga, mida kogutakse sama-
delt noortelt, kui nad on jõudnud kõrgema kooli III kur-
susele, asunud tööle jne.³

ELKNU Keskkomitee kooliosakonna ja vabariigi kesk-
koolide direktorite abiga koostati kõigi ankeedi täit-
nud keskkoolilõpetajate nimekiri. Selle alusel on või-
malik edaspidi, uurimistöö järgmistel etappidel uuri-
misandmeid kogudes kindlaks teha, kes küsitletutest on
astunud kõrgemasse kooli või kellele on vaja uus ankeet
saata elu- või töökohta.

³ Selline uurimus praegu käib ja tulemused avaldatakse
meie kogumiku järjena ilmuvais raamatuis.

Igal keskkoolilõpetajal paluti ankeedi esimesele leheküljele kirjutada märgusõna ja see endale ka meelde jätta. Iga kooli jaoks olid ette antud teatud märgusõna tüübid: ühes koolis pidi märgusõnadeks olema näiteks kolmekohalised arvud, teises linnanimed Euroopast, jne. Püüti vältida ka ühesuguse märgusõna valimist sama kooli õpilaste poolt. Loomulikult andis anketeerija enne seletuse: märgusõna on vajalik, et siduda keskkoolilõpetamise eel antud hinnanguid nende andmetega, mida samadel noortel palutakse anda oma elukäigust ja arvamustest uuritavate probleemide kohta mõne aasta pärast, kui neist on juba saanud töötavad noored või üliõpilased. Rõhutati seda, et märgusõna kasutamine ei vähenda kuigi-võrd ankeedi anonüümsust.

Ülaltoodud protseduure rakendades töödeldi täidetud ankeedid TRÜ arvutuskeskuses elektronarvutil. Kasutati spetsiaalselt sotsioloogiliste ankeetide töötlemiseks koostatud arvutusprogrammi.

Tuleb veel märkida, et uuritava noorte kontingendi määratlemisel ja meetoodika väljatöötamisel arvestati võimalust võrrelda saadavaid tulemusi mõnede teiste samalaadsete uurimuste tulemustega. Nii tehti analoogiline uurimus Novosibirski ülikooli majandusmatemaatiliste uurimuste laboratooriumis V.Šubkini juhendamisel, samuti Leningradi ülikoolis (V.Jadov, V.Vodzinskaja).

Huvitavaid järeldusi võimaldab Nõukogude Eesti kesk-
koolilõpetajate uurimisel saadavate andmete kõrvutami-
ne samasuguste probleemide uurimise tulemustega, mida on
saanud Ameerika sotsioloogid (M.Rosenberg, E.Ginzberg,
A.Eskola).

1. ABITURIENDI EESMÄRKIDEST

Eesmärk, kuuludes teadvuse nähtuste valdkonda, on tegelikkuse inimteadvuses peegeldumise üheks vormiks. Psühholoogilises tähenduses on ta seotud huviga "... kui isiksuse tunnetustegevuse teatud tendentsi väljendusega, mille teostamine viib rahuldustundele"¹. Eesmärgi püstitamine on seotud tarvidustega, mille tähendusest (nii isiklikus kui ka ühiskondlikus mõttes) inimene on aru saanud. Inimese vajadusi väljendavad eesmärgid on põhiliselt stiimulid, mis määravad isiku tegevuse kogu tema arenguprotsessis. Muidugi võib eesmärgi püstitamise ning sellega seotud tegevuse põhjustajana esineda ka väline sund, nii materiaalne kui moraalne.² Ka ei tarvitse eesmärk väljendada isiku vajadusi alati otseselt, adekvaatselt: ta võib peegeldada neid hoopis moonutatult. Lähtudes omaenda soovidest ja vajadustest, võib inimene püstitada enda jaoks eesmärke, mis ei arvesta küllaldaselt objektiivsest maailmast sõltumise tingimusi

¹ M. Makarov, Eesmärk ja vahendid, Tln., 1966, lk. 7. Eesmärgi ja vahendi kui filosoofiliste kategooriate, nende omavahelisesuhte eetilise aspekti kohta vaata samast.

² Ibid.

või siis konkreetseid asjaolusid, olemasolevaid vahendeid. Sellisel juhul pole eesmärgid saavutatavad, lootuste purunemine võib aga teinekord inimese jaoks olla traagilise tähendusega. Seega siis, olles seadnud endale mingi eesmärgi, loodab inimene oma praktilise tegevuse kaudu jõuda nii või teisiti sihile, loodab edule, edasijõudmisele püstitatud eesmärgi suunas.

Edu ning edasijõudmise mõistesse võib asetada vägagi erineva sisu. See oleneb inimese senistest elukogemustest, töökspidamistest, individuaalsetest iseärasustest. 1966.a. kevadel vabariigi keskkoolides läbiviidud ankeedis oli võimalik küsimusele: "Kui tähtis isiklikult Teile on elus edasi jõuda?" anda kuus vastust, millest tuli valida üks (vt. tabel 1). Elus edasijõudmist võidi tõlgendada positiivselt (elu sisu, ühiskonnapoolne tunnustus) või negatiivselt (eelkõige isikliku edu tunnetamine ja karjerism). Enamik abiturientidest seostas edasijõudmise elu mõttega, võimalusega sisukalt elada ning täita sellega oma kohust ühiskonna ees (vt. p. 1 ja p. 6). Neist kahest variandist oli esimene sõnastatud abstraktsemalt, teine aga oli abiturientidele konkreetsema tähendusega, vaadeldes edasijõudmist kui oma väärtustele osaks saavat ühiskonnapoolset tunnustust. Siin olid ka protsendilised näitajad kõige kõrgemad (noormeeste osas - 39,9, neidudel - 43,5). Nende arv, kes nägid "edasijõudmises" eelkõige auahnuse ja karjerismi ilmingut, oli suhteliselt väike (vt. p.3 ja p. 5), kuid p. 2 on ilm-

Tabel 1

Elus edasijõudmise tähtsusest noortele

Kui tähtis isiklikult Teile on elus edasi jõuda?	M %	N %
1. Tähtis, sest see annab elule sisu, on kohuseks ühiskonna ees	25,9	32,6
2. Tähtis, sest muidu ei saa elult midagi	27,4	17,5
3. Ei ole tähtis, see viib paratamatult karjerismi	1,2	0,4
4. Ei ole tähtis, sest see on seotud suure pingutusega ja parem elada rahulikult ja tagasihoidlikult	0,7	1,7
5. Las püüavad need, kes on auahned, mina piirdun oma kohuse täitmisega isiklikus elus ja elan nii nagu enamik	3,7	2,7
6. Tähtis, sest see peegeldab minu kui inimese väärtust ühiskonnas ja annab mulle võimaluse elada sisukalt	39,9	43,5
7. Vastamata	1,7	1,6

selt samuti egoistliku ellusuhtumise väljenduseks, seejuures küllaltki kõrge näitajaga (vastavalt 27,4 ja 17,5%).

Eesmärgi saavutamine pole mõeldav ilma vastavate vahendite kasutamiseteta. Vahendina võivad laiemas tähenduses esineda kõik inimese toimingud "... niivõrd kui nad vastanduvad eesmärkide ja mõjutamise objektidega"³. Teatavas mõttes väljendub vahendite valik suhtumises neisse eetilisi-

³ M. Makarov, op. cit., lk. 11.

tesse põhimõtetele, mis võiksid olla aluseks eesmärkide saavutamisele suunatud tegevusele. Tabelis 2 ja 3 on antud kokkuvõtted abiturientide hinnangutest mitmesugustele sellistele põhimõtetele.

Tabel 2

Abituriendi hinnang põhimõtetele, mis viib inimest elus edasi

On avaldatud mitmeid arvamusi selle kohta, mis viib inimest elus edasi. Millisega Teie ühinete (märkige üks)?	
1. Tuleb olla printsipiaalne ning alati võidelda töö ja õiguse eest	39,4
2. Tuleb olla puhta südametunnistusega	16,7
3. Tuleb igahüega hästi läbi saada	7,6
4. Tuleb omal jõul püüda, teistele ei maksa loota	28,5
5. Tuleb osata inimest panna tegutsema oma tahte järgi	2,1
6. Ei tohi olla liialt hella südamega vahendite valikul	3,0
7. Vastamata	2,7

Rohkem kui pooled vastajaist leidsid, et tuleb olla puhta südametunnistusega, printsipiaalne ning võidelda alati töö ja õigluse eest (p. 1 ja 2). Selle kõrval on 7,6% neid, kes eelistavad kompromissivaimu - elada kõigiga heas läbisaamises, ilma tülide ja pahandusteta (p.3). Negatiivset tähendust kandvaiks olid ka variandid 5 ja 6 (kokku 5,1%). 28,5%

abiturientidest leidis, et edasi tuleb püüda eelkõige omal jõul, ilma teistele lootmata.

Abituriendil tuli langetada hinnang selle kohta, mis tema arvates on tuttavate, sõprade ja üldse noorte käitumise aluseks (vt. tabel 3). On selge, et vastused peegeldavad sel moel ka abituriendi enda suhtumist, väljendavad tema enda seisukohti antud küsimustes, selle täpsem eristamine ei ole meil aga võimalik.⁴ Ankeedis esitatud üheksa variandi üle tuli otsustada intensiivsuskala alusel.

Esimese kahe vastusevariandi kaudu (vt. p.1 ja 2) püüti määrata abituriendi altruismi, kusjuures esimene neist väljendas seda abstraktsemalt ("Soov tuua võimalikult palju kasu inimestele"). Teine variant oli esimesele sisult lähedane, kui suhtlemise tunnetusliku aspekti rõhutamisega leidis vastajate seas hoopis suuremat poolehoidu (vt. intensiivsuskala äärmisi punkte, mis olid vastavalt 30,4 ja 10,3 ning 61,0 ja 3,2)⁵. Egoistliku suhtumise määramiseks tuli variandid formuleerida samuti erineva "tugevusega" (vt. p. 5, 6,

⁴ Üldiselt tuleks aga märkida, et verbaalset väljendust leidnud ning tegelik käitumine kaugeltki mitte alati vastavuses pole. Sageli võivad nad oluliselt erineda. Sellekohastest uurimustest võiks nimetada: R.T. La Pierre, Attitudes versus Action. Attitude Theory and Measurement, ed. by M. Fishbein, N.Y., 1967.

M.R. De Fleur, E.R. Westie, Verbal attitudes and overt acts. "American Sociological Review", Vol. 23, 6, 1958.

М.С. Неймарк, О соотношении осознаваемых и неосознаваемых мотивов в поведении, характеризующем направленность личности школьника. "Вопросы психологии", 1968, № 5, к. 103-110.

⁵ Üldiselt väljendavad intensiivsuskala äärmised punktid suhtumist alati selgemalt, sisaldades suuremat emotsionaalset pinget. Hinnangute, suhtumiste keskmine on tavaliselt üldisem ning raskemini tõlgendatav.

Tabel 3

Abituriendi arvamus noorte käitumise aluseks olevate põhimõtete kohta

Mis on Teie arvates tuttavate, sõprade ja üldse nooruse käitumise aluseks?	Just täpselt	Eks natuke ikka	Ei, nii see küll ei ole
1. Soov tuua võimalikult palju kasu inimestele	30,4	54,1	10,3
2. Teha ümbritsevate elu huvitavaks, rõõmsaks	61,0	32,3	3,2
3. Soov võita ümbritsevate inimeste lugupidamist ja armastust	37,9	52,8	5,0
4. Kohusetunne	49,3	39,5	5,9
5. Soov korraldada isiklikku elu	37,2	50,3	5,9
6. Auahnus, karjerism	1,8	14,8	77,8
7. Püüd elada lõbusalt ja mitmekesiselt	39,5	46,7	8,4
8. Soov alati käituda oma põhimõtetest lähtudes	46,9	40,2	4,1
9. Olla alati puhta südame-tunnistusega	76,6	15,7	2,9

7,8). Muidugi oli siingi oht, et vastaja ei väljenda mitte niivõrd tuttavate või enda arvamust, vaid koolis ning üldiselt kujunenud stereotüüpi.

Senine elu võib noored meelestanud olla optimistlikult või pessimistlikult. Tabelist 4 näeme, et vastajate seas on enam optimistlikult meelestatuid, neid, kes leiavad oma elu-

käigu sõltuvat eelkõige neist endist (p.3). 3% abiturienti-dest näeb tulevikku süngemates värvides (p.4), 0,7% "ei oota elult midagi head", on pessimistid.

Tabel 4

Abituriendi üldisest ellusuhtumisest

Missuguse arutlusega elu kohta Te nõustute	Absoluutarvust %-des
1. Ei oota elult midagi halba	0,5
2. Elus on nii halba kui head, aga head siiski rohkem	18,4
3. Inimesest endast oleneb, miä tema elus on rohkem, kas halba või head	76,4
4. Elus on nii halba kui head, aga halba siiski rohkem	3,0
5. Ei oota elult midagi head	0,7

Inimese üldine ellusuhtumine avaldub teatud määral kõigis tema tegevusvaldkondades. Nii võib nõrk õppeedukus, halb edasijõudmine koolis aja jooksul kujundada noores inimeses veendumuse, et ka eelseisvas elus, töös ei küüni tema võimed ja saavutused kuigi kõrgele. Selline, sageli täiesti alusetu arusaam võib viia noore rahuldumisele keskpärasusega, passiivsusele ning teinekord tõsise alaväärsuskompleksi väljakujunemisele.

Milline on siis õppimise tähendus abiturientidele? Kas leiab õppimisprotsess tervikuna hindamist lähtudes tunnetus-

likust seisukohast või on selle aluseks mingi muu kriteerium, sellest annab ülevaate tabel 5.⁶

Tabel 5

Abituriendi hinnang õppimisele

Õppimine on vajalik...	M	N
1. ...selleks, et luua uut ja mõista maailma	48,8	52,2
2. ...elus edasi jõudmiseks ja oma võimetele vastava positsiooni omandamiseks	25,1	22,4
3. ...lihtsalt selleks, et olla ühiskonnale kasulik	6,0	6,1
4. ...lihtsalt kohusetundest, sest muidu tuleks sekeldusi ja ebameeldivusi	1,0	0,7
5. ...selleks, et saada intelligentseks lugupeetud inimeseks	9,7	12,8
6. ...selleks, et saada tasuvat, puhast ja teiste poolt hinnatud tööd	6,4	2,9

Õppimise motiivide selline liigendamine ei välista muidugi mitme motiivi üheaegse esinemise võimalust. Kuna aga tegemist on valikuskaalaga, siis tuleb abituriendil märkida ainult üks variant, selline, mis ta leiab enda jaoks kõige "sobivama" olevat.

⁶Erinevalt eelmistest andmetest on tabelis 5 toodud ainult päevakoolide abiturientide hinnangud. Just selle abiturientide kategooria puhul, kellel üldiselt puudub tööpraktika, peaks hinnangud õppimise tähenduse kohta avalduma kõige ilmekamalt.

Tabel on koostatud 1833 abituriendi vastuse põhjal, kellest neidusid oli 1163, noormehi 670.

Nagu selgub, on vastajate absoluutne enamus õppimise vajalikkuses vaandanud, ainult tühine osa teeb seda selleks, et vältida sekeldusi ja ebameeldivusi. Pooltele abiturientidest on õppimine tähtis tunnetuslikust seisukohast. Veerand näeb õppimises vahendit elus edasijõudmiseks ja parema positsiooni saavutamiseks, mis vastaks ühtlasi isiku võimetele. Osale noortest on eesmärgiks hariduse omandamise teel saada intelligentseks, lugupeetud inimeseks (noormeestest 9,7%, neidudest 12,8%) või puhta, tasuta ning teiste poolt hinnatava töö tegijaks (vastavalt 6, 4 ja 2,9%).

Loomulikult jätkuks õpinguile on töö. Abiturientide arvamused töö kohta on küllaltki erinevad (vt. tabel 6). Töö on abiturientidele ühtlasi valdkonnaks, millega ta seni on suhteliselt vähem kokku puutunud.

Tabel 6
Abituriendi hinnang tööle

Mis on Teie arvates peamine (märkige üks)	M %	N%
1. Töö on elu mõtteks	36,6	46,6
2. Töö on igapäevaste võimete avaldamise vormiks ja annab ühiskonnale aluse igapäevase väärtuse hindamiseks	28,7	28,8
3. Töö on kohustuseks ühiskonna ees	8,4	8,9
4. Töö on vajalik elatusvahendite saamiseks	22,8	12,7

Ilmneb selgelt erinevus noormeeste ja neidude hinnanguis tööle. Kui noormehed näevad töös rohkem vahendit primaarsete

vajaduste rahuldamiseks, elatusvahendite saamiseks, siis neid kalduvad töö idealiseerimisele (vrd. p. 1 ja 4).

Ühtlase hinnangu osaliseks nii neidude kui ka noormeeste poolt said vastusevariandid 2 ja 3. Veerand vastajaist näeb töös võimalust oma võimete avaldamiseks, andes sellega ühiskonnale aluse igäühe väärtuse hindamiseks.

Arvestades esitatud materjali kõige üldisemat iseloomu, on muidugi raske teha mingeid konkreetseid järeldusi. Eeldab ju nähtuste sisuline analüüs faktide vaatlemist tegelikkuses esinevate seoste keerukuses ning rohkuses. Sotsiaalsete nähtuste puhul on see eriti oluline. Eesmärk, peegeldades objektiivset tegelikkust inimteadvuses, on ühtlasi välismaailma poolt determineeritud. Põhjuslik determineeritus on siin isikliku kogemuse läbi vahendatud, mille kaudu eesmärk peegeldabki teda esilekutsuvaid välistingimusi. Seejärel tuleks vaadelda eesmärgi küsimust seoses konkreetsete sotsiaalsete faktoritega, mis teda tekitavad, võtta vaatluse alla selle kujunemise objektiivsed ja ka subjektiivsed momendid.

2. ELUKUTSEVALIKUL ARVESTATAVAD ASJAOLUD

Kutsevalikut mõjutavate tegurite tundmine on loomulikult vajalik. Esmalt analüüsitaksegi keskkoolilõpetajate informeeritust mõjurite suhtes.

ENSV 1966.a. keskkoolilõpetajatele esitati teiste küsimuste hulgas ka selline: Mida tuleks arvestada kutsevalikul? Tabelis 1 on toodud nende vastused. Viimased sisaldavad endas nii teadmisi kui ka hinnanguid kutsevaliku erinevate aspektide suhtes (Noor võib küll teada, et tähtis on oma võimete arvestamine elukutse valimisel, kuid hinnata ikkagi tähtsamaks huvi elukutse vastu). Keskkoolilõpetajad pidid hindama kaheksat kutsevalikul arvestatavat asjaolu. Toodud andmed näitavad keskkoolilõpetajate arvamuste vastuolulisust erinevate faktorite hindamisel. Allpool analüüsime neid arvamusi lähemalt.

1. Autoriteetide osa ühe või teise küsimuse otsustamisel on äärmiselt suur. Tavaliselt pöördume kompetentse organi või isiku poole ja teeme nii, nagu see isik

(organ) soovitab. Näiteks, isa või poeg saavad turule minnes nõuandeid hindade kohta vanaemalt või emalt. Paljude igapäevaste toimingute puhul arvestame nende inimeste nõuandeid, kes asja paremini tunnevad. On aga küsimusi, mille otsustamisel on ohtlik niisuguste autoriteetide kujunemine. Üheks sääraseks on elukutsevalik. Selle otsustuse mõju edaspidisele elule on liiga suur, et inimene võiks toimida ilma sisemise veendeta. Elu kui terviku suhtes ei saa inimene toetuda autoriteetidele. Niisugune inimene, kellel ei ole oma eesmärki, on selgrootu. Ema, surudes tütrele peale oma ideaale, võib selle (kogu eluks) õnnetuks teha. Uurimus näitab, et keskkoolilõpetajatele ei ole vanemad ja õpetajad enam otsustuste järgi. Huvitav on, et suures osas langevad meie ja Itaalia keskkoolilõpetajate arvamused antud küsimuses kokku. Itaalia keskkoolilõpetajatest 13 % konsulteeris antud küsimuses vanematega, 44% aga ei konsulteerinud kellegagi.¹ Ligi pooled Eesti NSV keskkoolilõpetajatest leiavad, et antud küsimuses tuleks konsulteerida vanemate ja õpetajatega, mis on midagi muud, kui antud küsimuse nende otsustada jätmine. Nõupidamine on loomu-

¹ Vt. "L'Unita", 14.VI 1967.

lik vahekord antud küsimust otsustava lapse (nooruki) ja oma elukogemustele ning teadmistele toetuva vanema (õpetaja) vahel.² Liiga kriitiliselt ei saa hinnata ka üle 40% lõpetajate seisukohta, et vanemate ja õpetajate arvamust ei tuleks arvestada elukutse valikul. See võib enamasti johtuda liigsest nooruslikust enesekindlusest nagu ka vastused antud küsimusele. Samal ajal aga mõned vanemad ei suudagi sellistes küsimustes asjalikku nõu anda, osal lõpetajaist võib selline seisukoht olla kujunenud kahevõitluses "hoolitsevate" vanemate ja õpetajatega, kes iga hinna eest püüavad otsustada antud küsimust noore eest.

Vanemate (õpetajate või konsultandi) püüe olla vääramatuks autoriteediks, veel enam aga sellise autoriteedi kujunemine, on negatiivne nähe.³ See kujundab ilma iseseisva mõtlemis- ja tegutsemisvõimeta noori. Isegi valiku enda seisukohalt on see vastuvõtmatu. Võimete järgi võib tõesti kõige enam sobida noorele teatud elukutse, kuid kui ta ei saa seal realiseerida oma eesmäärke, põhjustab see rahulolematust ja vastu-

² Vanema ja lapse vahekorda on põhjalikult käsitletud F.Kartasova: vt. Ф.Картасова, Авторитет родителей в воспитаний детей в семье, Казань, 1957.

³ Loomulikult ei eitata sellega üldse autoriteeti. Vt. lähemalt antud küsimuses: Ф.Энгельс, Об авторитете. К.Маркс и Ф.Энгельс, Сочинения, т. IБ, М., 1961.

meelsust kutsetegevuse suhtes.

2. Keskkoolilõpetajad leiavad üksmeelselt, et elukutse valimisel tuleb arvestada huvi valitava eriala vastu. Huvi all mõistetakse harilikult inimese tähelepanu ja tegevuse teatud suunda.⁴ Lõpetajad aga asetavad mõistesse "huvi" tunduvalt rikkama sisu, kui seda tehakse psühholoogias. Lõpetajad hindavad huvi kaudu suurt hulka inimese käitumise sisemisi regulaatoreid (väärtusi, vajadusi ja võimeid), mis võivad põhjustada elukutse eelistamise. Vastajate arvamust tuleb seega tõlgendada nii, et elukutse peab sisemiselt olema vastuvõetav mingil motiivil (meeldib).

Huvi geneesis võib esile tuua kaks taset: passiivne kaemuslik huvi (selline on näiteks poksivõistlusi jälgivate ja "Anna!", "Löö!", "Pane!" hüüdvate eksalteeritud daamide huvi poksi vastu) ja aktiivne tegevuslik huvi (nooruki huvi poksi vastu, kellele poks ei ole veriseks vaatamänguks, vaid spordiks, mis tugevdab ja karastab organismi. Kahjuks näitavad andmed, et enamiku anketeeritute huvi teatava elukutse vastu on passiivse huvi tasemel.⁵

⁴ Г.М.Гак, Учение об общественном сознании, М., 1960, lk. 60.

⁵ Vt. kutsehuvi probleeme: D.L. MacKaye, The Fixation of Vocational Interest. "American Journal of Sociology", Vol. 33, (1927), lk. 333-370.

See viitab, et vastajad ei arvesta elukutse valikul töö tingimusi ja iseloomu antud alal. Passiivne huvi võib aga tekkida äärmiselt juhuslikult, olles inimese psüühilise struktuuri pindmisi osasid. Täiesti ilmne on ka, et tootmisõpetus ei ole stimuleerinud huvi tekimist (77,7% vastajatest). Seega pealtnäha vastajate väga passiivne seisukoht - huvi arvestamine elukutse valimisel - osutub lähemal vaatlemisel küllalt problemaatiliseks.

Tabel 1

Kutsevalikul arvestatavad tegurid (%-des)

Elukutse valikul tuleks arvestada järgmisi asjaolusid	Kindlasti tuleks	Tuleks	Ei tuleks	Ei vastanud
Vanemate ja õpetajate arvamust	3,8	49,1	42,3	4,6
Huvi teatud eriala vastu	91,5	6,5	0,2	1,7
Oma võimeid ja andeid eelkõige hinnata	53	34,4	9	3,5
Tuleb asuda tööle keskkoolis omandatud erialal ja hiljem, kui ei meeldi, vaadata paremat eriala	4,2	13,1	77,7	5,8
Töötamine antud alal, et veenduda ala toelises võimalustes	25,3	57,3	12,9	4,5
Töö iseloom ja tingimused	23,3	55,4	16,2	5,1
Tulevikuala (perspektiiviga ala)	22,1	61,1	10,5	5,7
Tuttavate ja teiste inimeste arvamust antud ala või töö kohta	2,2	27,1	66,3	4,4

3. Keskkoolilõpetajatele hindamiseks antud teiste vastusevariantidega võrreldes, on tabelis kolmandana toodule uurijate poolt antud positiivne hinnang (eelkõige). Selle variandi aktsenteerimine oli tingitud sellest, et võimed⁶ peaksid kutsevalikul igal juhul arvesse tulema. Kesiste füüsiliste eeldustega noorukil on raske õppida treeneriks, konservatooriumisse ei pääse see, kes ei pea lauluviisi. Ükskõik millist eesmärki me ka ei taotleks, peame arvestama nii enda omadusi kui ka neid, mida nõuab tegutsemine tulevasel kutsealal. Peale selle võib oma võimete ja annete edukas realiseerimine kutsuda esile teatud elukutse valimise. See toimub tavaliselt siis, kui erakordsed anded ilmnevad lapse juures juba varakult.

Lõpetajate vastused sisaldavad endas nii võimete hinnangut elukutse valimise peamise alusena kui ka selle juures arvestatava asjaoluna, mis tagab eduka kutsetegevuse. Üldreeglina vastajad arvestavad, et mingi eesmärgi saavutamise kutsetegevuses nõuab heade eelduste olemasolu, kuid ei sea võimeid valiku aluseks.

⁶ Vt. lähemalt võimete probleemi: В.И. Мясичев, Склонности и способности, Л., 1962. "Võimed - need on suhteliselt püsivate, kuigi kasvatusel mõjul muutuvate, isiksuse omaduste kogum. Nad moodustavad sellise dünaamilise struktuuri, mis isiksuse ühete omaduste kompenseerimisega teiste arvel määrab teatud töötegevuse omandamise edukuse, tema täitumise ja arengu temas." - Личность и труд, М., 1965, lk. 50.

Vaid veidi üle poole lõpetajaist kavatseb valikul arvestada eeldusi. Püüd luua, rahuldada oma esmaseid vajadusi, võita tunnustust jne. peaks kaasnema otsuse langetamisel ühe või teise elukutse kasuks, kuid kõige olulisem on oma eelduste arvestamine. Eeldused on selleks kriteeriumiks, mis määravad noore võimalused eesmärgi realiseerimisel. Pole võimalik saada kirjaniikuks, kunstnikuks, inseneriks, arstiks, pedagoogiks, kui ei ole eeldusi. Ligi kümnedik keskkoolilõpetajaid leiab, et eeldusi ei tuleks elukutse valimisel üldse arvestada ja üle 34 % leiab, et võimed ei oma esmast tähtsust. See näitab, et osa keskkoolilõpetajaist ei osuta küllaldast tähelepanu kutsevaliku olulisele momendile.

4. Noored, kes lõpetasid keskkooli 1966. aastal, õppisid veel õppeplaani järgi, mis sisaldas ka tootmisõpetust. Nende võrdlemisi ühtlane negatiivne suhtumine keskkoolis omandatud erialal tööleasumisse, näitab, et tootmisõpetus otsest efekti kutsevaliku suunamisel ei omanud. Ainult 3 % päevaste keskkoolide lõpetajaist leiab, et tuleks asuda tööle keskkoolis omandatud erialal. 82% leiab selle olevat mittevajaliku. Tootmisõpetus mitte üksnes ei soodustanud teatud elukutse valimist, vaid kutsus esile negatiivse suhtumise kooli niisugusesse eesmärki. Seega tuleks lahendada õpilas-

tele materiaalse tootmispraktika andmise küsimus mitte kindla kutseala omandamise kaudu õppetöö käigus, vaid üldisema iseloomuga ettevalmistusena. Perspektiivsem on õppeprotsessi ümberkorraldamine nii, et see oleks õpilasele terviklikuks tegevuseks.⁷

5. Töötamist antud alal, et veenduda elukutse tõelistes võimalustes, pidas valikul arvestatavaks momentiks neljandik keskkoolilõpetajaid. Veidi üle poole vastajaist leidis, et eelnevat praktikat võiks arvestada. Seega peab enamik noori piisavaks informatsiooni, mida saavad vahendatult (kaudselt) elukutsete kohta. Ühiskonna arengu üldist tendentsi arvestades on see loomulik. Inimene omandab järjest suurema osa teadmistest mitte oma aktiivse tegevuse ja kogemuse abil, vaid vahendatult. Samal ajal toob niisugune situatsioon elukutse valimisel kaasa ebasoovitavaid tagajärgi. Isegi siis, kui inimene saab küllaldased ja õiged teadmised elukutse kohta, mida ta kavatseb valida, on ilma

⁷ Tegelikult kujutab õppeprotsess praegu üht osa terviklikust tegevusest. Tegevuse enese jaotumine on selle tegevuse immanentsete momentide lahutamine, milleta ta ei saa enam kanda tegevuse kui niisuguse nime: eesmärkide püstitamine ja nende realiseerimiseks vajalike vahendite kasutamine, ideaalse kujundi loomine ja tema materiaalne kehastamine, reaalne loodusaine ümberkujundamine: - Г.С.Ватищев, Деятельная сущность человека как философский принцип. Человек в социалистическом и буржуазном обществе, М., 1966, lk.263.

praktikata tegelikult raske otsustada, kuivõrd eeldused vastavad kutsetöö nõuetele (ja kuivõrd meelepärane see töö on). Sellest ka eksimuste suurenemine kutsevalikul, mis väljendub töökohtade ja kutsealade suures vahetamises (arvestades loomulikult ka seda, et vabades kutsevalikul pidevalt kasvab, mis suurendab kutsealade vahetamist - inimesel on suurem võimalus parandada eksimust). Eksimine on inimlik, kuid pole sugugi vajalik, eriti kui eksimisvõimalus on ääretult suur (üle 20000⁸ elukutse) ja eelnev eksimus annab uue valiku jaoks suhteliselt vähe.

6. Igale elukutsel on teatud sisu ja temaga kaasnevad vastavad töötingimused⁹, kus tööprotsess antud kutsealal toimub. Töötingimused ja iseloom määravad aga eelkõige selle, milliseks kujuneb töö mõju inimesele. Päev päeva kõrval tuleb teha just seda tööd. Järelikult ei saa mingil juhul nõustuda nende lõpetajatega, kes elukutse valimisel ei kavatse arvestada töö iseloomu ja tingimusi. Faktiliselt veidi vähem juhuse hooleks jäta-
vad oma tulevase elu sisu pooled vastajad, kes kavatse-

⁸ Vt. International Standard Classification of Occupations, Geneva, 1958.

⁹ Lähemalt käsitleb seda probleemi A.A. Zvorõkin: A.A. Зворыкин, Наука производство труд, М., 1965, lk. 81-120.

vad vaid arvesse võtta antud elukutse valiku aspekti. Lõpetajate arvamused näitavad nii nende vähest informeeritust kutsevaliku antud aspekti suhtes kui ka selle alahindamist. Taoline hinnang johtub lõpetajaid ümbritsevast tegelikkusest, mis annab äärmiselt vähe informatsiooni elukutse sisu kohta. Pedagoogilises töös asetatakse peaarõhk teistele kutsevaliku aspektidele. Ka ajakirjanduses, raadios ja televisioonis tuuakse esile teisi külgi, mistõttu töö sisust kujunebki arusaamine kui mingisugusest teisejärgulisest asjaolust.

7. Tulevikuperspektiiv huvitab iga noort, sest noorte ootused on seotud kindlasti tulevikuga. Selle kaab noor sageli ka nähtustele, mille suhtes ta peab seisukohta võtma. See kujunebki kriteeriumiks, mille alusel mõõdetakse elukutset. Vajadus spetsialistide järele uutel kutsealadel kasvab kiiremini kui teiste kutsealade töötajate järele. Sellega kaasneb ka suurem ühiskondlik tunnustus tegevusele vastavas sfääris. ¹⁴Ende kahe asjaolu väljenduseks ongi keskkoolilõpetajate hinnang kutseala perspektiivi suhtes.

Lõpetajad on andnud kutseala uudusele liialt suure tähenduse elukutse hindamisel. Üle viiendiku lõpetajaist arvab, et valida tuleks kindlasti nn. tulevikuala. Kutseala perspektiivi tuleks aga silmas pidada üle 60% küsitletute arvates. Noorte taolise suhtumise tõttu tekib

traditsioonilistel aladel suur defitsiit tööjõu järele. Maalri, müürsepa, krohvija töö on füüsiliselt väsitav ja mustki, mis teatud määral seletab antud tegevusalade vähest valimist. Probleemid ehitusinseneri, agronoomi jt. ees pole vähem loomingulised kui näiteks arvutusmatemaatika probleemid. Kuid see, et arvutusmatemaatika on elukutse, kus tuleb töötada ühiskonna jaoks uudes tegevusvaldkonnas, määrab noorte tunduvalt suurema tungi antud alale. Ühiskonna tähelepanuorbiiti on tulevikualal kergem pääseda kui alal, kus on juba ammu formeerunud oma tase, töörütm, stiil ja tegevusprintsipiibid. Saavutusteni jõudmisel on juhuse osatähtsus siin suurem, nagu see on iga uue asja puhul. Nii mõnigi antud kutseala valija seada arvestabki. Õnneotsijad ei ole aga kaugeltki alati see tööjõud, mida vajab uus eriala või kutsetegevuse sfäär. Hoopis enam oleks siisugusele alale vaja tõsisemaid töömehi. Neile aga ei ole uus tööala oma alles kujuneva sisu ja ülesannetega eelistatumaks vanadest tegevusaladest.

Tulevikualale orienteerumine ei tohiks olla niivõrd arvestatav elukutse valimise kriteerium, kui ta seda oli 1966.a. keskkoolilõpetajatele. Tähtsam peaks olema isegi kuulsusele, aule või muule ühiskondliku tunnustuse vormile orienteerumine, töö sisu ja oma võimete arvestamine. Ka uuel alal saavutatakse edu üldreeglina vaid siis, kui

on vajalikke eeldusi antud tööalal tegutsemiseks.

8. Igal elukutsel on teatav prestiiž ümbritsevate inimeste silmis. Just indiviidi ümbritsev inimeste ring on minevikus olnud põhiliseks käitumismõrme ja nõuete esitajaks.¹⁰ Vaid üksikud on suutnud ignoreerida keskkonna normistikku. Nii näiteks oli ümbritseva keskkonna arvamus üheks regulaatoriks, mis kindlustas põlvest põlve edasiantavate elukutsete süsteemi. Suureks häbiks oli käsitöölise perekonnale, kui poeg hülgas isa kutseala. Keskkoolilõpetajad ei kavatse teist arvamusel valitava kutse suhtes arvestada. See näitab antud regulaatori mõjujõu vähenemist meie ühiskonnas. Niisugune kutsevaliku väline regulaator on sotsialistlikus ühiskonnas teisejärgulise tähtsusega. Inimestele on tähtis elukutse ise, mitte aga see, kuidas suhtuvad antud elukutsesse tuttavad.

Lisaks igale vastusevariandile eraldi antud hinnangule avaldasid keskkoolilõpetajad oma arvamusel sellegi suhtes, milline neist on kõige tähtsam ja tähtsusel järgmine elukutse valimisel. Andmed on toodud tabelis 3.

Kunstlikult tekitatud konfliktsituatsioonis (võimalus valida kaheksast variandist vaid kaks) pidid vas-

¹⁰ Ka praegu omab kollektiiv suurt mõju inimese enesehinnangule. Selle kohta vt.: В.Н.Шубкин, Методика социально-психологического исследования роли коллектива в профессиональном самоопределении личности. Социологические исследования, Новосибирск, 1966, lk. 267-288.

tajad otsustama, millist kutsevaliku aspekti tähtsaimaks peavad. Esitatud variandid ei peegeldanud kõiki kutsevaliku aspekte. Siiski esindavad nad kutsevaliku erinevaid külgi. Keskkoolilõpetajad leiavad üksmeelselt, et keskkoolis omandatud erialal nad tööle asuda ei kavatse. Kui tuli hinnata vaid seda võimalust, siis 4,2 % arvas, et kindlasti tuleks tööle asuda keskkoolis omandatud erialal, aga konfliktsituatsioonis leidsid nemadki, et tööleasumine antud erialal ei ole siiski kõige tähtsam. Sama üksmeelselt eitatakse kutsevaliku kriteeriumina antud kutseala prestiiži tuttavate (ja teiste inimeste) silmis. On ilmne, et valija seisukohalt need kaks kriteeriumi ei tohikski esimeses järjekorras kõne alla tulla.

Ülejäänud vastusevariandid on keskkoolilõpetajate seisukohalt juba omavahel konkureerinud. Ootuspäraselt on valdav enamik leidnud, et kutsevaliku kõige tähtsaimaks kriteeriumiks on huvi elukutse vastu. Me näitasime juba eespool, et keskkoolilõpetajad mõistavad huvi all igasugust sisemist positiivset suunitlust teatud elukutse suhtes.

Keskkoolilõpetajad on tähtsuselt teiseks valikukriteeriumiks pidanud oma võimeid ja andeid. Viimased on üks kutsevaliku põhialuseid, sest kogu ühiskonna elukutsete jaotusmehhanism püüdleb selle poole, et anda

eelis ühe või teise kutse valimisel neile, kellel on vastavaks kutsetegevuseks enam eeldusi.

Tabel 2

Kutsevalikul arvestatavad tähtsaimad tegurid

Elukutse valikul tuleks arvestada järgmisi asjaolusid	Kõige tähtsam asjaolu	Tähtsuselt järgmine asjaolu
Vanemate ja õpetajate arvamust	0,1%	3,9%
Kuvi antud elukutse vastu	76,6	10
Oma võimeid ja andeid hinnata	9,3	29,5
Tuleb asuda tööle keskkoolis omandatud erialal; kui ei meeldi, siis leida parem eriala	0,1	1
Töötada antud alal, et veenduda elukutse tegelikes võimalustes	1	15,3
Töö tingimusi ja iseloomu	0,8	7,4
Tulevikuala	1,8	20
Tuttavate ja teiste inimeste arvamust antud elukutse suhtes	0,1	1,1
Ei määratlenud oma arvamust	10,2	11,8

Kolmandale kohale on vastajad asetanud nõude, et valitav eriala oleks tulevikuala. Tegelikult peaks see vastusevariant ülejäänud kuue hulgast omama kõige väiksemat kaalu. Ei tohiks olla olulist vahet, kas inimene töötab erialal, mis on tuhandeid aastaid vana, või uuel, alles nüüd sama inimeste poolt loodud tegevussalal.

Tähtsuselt järgmiseks kriteeriumiks on vastajate arvates kutsevaliku protsessis omandatud kogemused (töö antud alal, et veenduda elukutse tegelikes võimalustes). Antud vastu-

sevariantide hulgas on alahinnatud töö tingimuste ja iseloomu osatähtsust. Tervikuna aga on keskkoolilõpetajad nn. konfliktsituatsioonis tunduvalt õigemini hinnanud ühe või teise kutsevaliku aspekti osatähtsust, kui nad seda tegid iga valikuaspekti eraldi hinnates.¹¹

Päris täpset ettekujutust kutsevalikul arvesse tulevatest asjaoludest eelnev käsitus ei andnud. Selleks tuleb probleemi käsitleda tunduvalt sügavamalt, kui seda keskkoolilõpetajate vastuste alusel on võimalik teha.

Valikusituatsiooni teoreetilise analüüsi tulemusena võib välja tuua järgmisi aspekte:

A. Igasuguse valiku puhul võib alati eristada v a l i - j a t . Enamikul juhtudel on valijateks inimesed, kes ise edaspidi vastaval kutsealal tööle asuvad. Järelikult tuleb täielikult nõustuda keskkoolilõpetajate seisukohaga, et vanemate ja õpetajate arvamus ei saa olla valiku suhtes määrav.

E,S.Kuzmin ja A.L.Sventsitski toovad andmed 300 14-aastase nooruki kohta, kellest 194 vastasid, et tegid valiku vanemate ja sõprade nõuande järgi. An-

¹¹ See viitab ka sellele, et kõigil keskkoolilõpetajatel ei ole välja kujunenud kindlat suhtumist kutsevalikul arvestatavatesse asjaoludesse.

tud uurimus "räägib 15-18-aastaste noorte ebakindlatest kutsealastest huvidest".¹² Seda tõendab ka 1347 Glasgow' keskkoolilõpetaja uurimine 1950.a. Kolme aasta pärast jäi neist oma esialgsetele töökohtadele vaid 137. 533 noort leidsid teise töö ja 50 olid juba kolmandal või neljandal töökohal.¹³

Selline varajane elukutse valik määratakse kindlaks perekonna poolt ja see viib sotsiaalsele ebavõrdsusele, sest selle kaudu ilmneb sotsiaalne päritolu. Ei saa pakkuda valikut indiviidile, kes põhimõtteliselt ei saa olla antud valiku subjektiks. "Keegi pole suuteline kindlaks tegema, kui palju potentsiaalseid andeid jääb välja arendamata Saksamaal, Prantsusmaal, Itaalias ja Šveitsis noorte varajase valiku tõttu, mille sageli määrab Euroopa maade klassisüsteem."¹⁴

Õpetaja ja lapsevanem, kes seab end lapse käitumise ja mõtlemise ("Ta mõtleb nii nagu mina", "Ta teeb täpselt nii, nagu ma tahan" jne.) mõõdupuuks, on üks kahjulikumaid nähtusi sotsialistlikus ühiskonnas. Kommunistliku

¹² Э.С. Кузьмин, А.Л. Свенцицкий, Формирование отношения к труду. Человек и общество, вып. I, Л., ЛГУ, 1966, lk. 25-34.

¹³ Vt. T. Ferguson, J. Cunnison, The Young Wage-earner, London, 1951.

¹⁴ J. B. Conant, The American High School Today, N.Y., Toronto, London, 1958, lk. 2.

kasvatuse pearõhk antud aspektis on asetatud noore kui kutsevaliku subjekti kujundamisele. Keskkoolilõpetajate vastused näitavad, et enamasti kujunevad meie noored koolitee lõpuks isiksusteks, kes teostavad valiku iseseisvalt.¹⁵ See ei tähenda loomulikult asjatundlikku otsustust. Noor lihtsalt on saavutanud sellise arengutaseme, et suudab antud valdkonnas juhtida oma käitumist iseseisvalt. Noor valib teatud eesmärgil, teatud kriteeriumide alusel. Harilikult nimetatakse neid kutsevaliku subjektiivseteks kriteeriumideks.¹⁶ Need kriteeriumid kuuluvad ühe komponendina maailmavaatesse. Hästi on maailmast arusaamise tähtsust kutsevalikule näidanud kirjanik Jack London oma raamatus "Martin Eden". Jälgides Martin Edeni eluteed võib imetleda seda äärmuslikku eneseületamist, mille tulemusena lihtsast kaubalaeva madrusest saab kuulus kirjanik. Ja ometi lõpetab see raudse tahtega inimene enesetapuga, sest eesmärk, mille nimel ta kõike seda tegi (võita väikekodanliku naise armastus), ei väärinud kogu seda tööd. Töö ja selle tulemus muutus mõttetuks.

¹⁵ Nagu näitavad uurimused ei suuda nooruk enne seda iga teha perspektiivsemat otsustust.

¹⁶ Neid kriteeriume on uurinud mitmed Nõukogude sotsioloogid. Vt. V.N.Šubkini, V.A.Jadovi, N.A.Aitovi, L.A.Margolini, V.V.Vodzinskaja jt. sellekohaseid töid.

Laiemalt on niisuguste tragöödiate aluseks enda ja ühiskonna vaheliste suhete ebaõige lahtimõtestamine ja ühiskondlikult tähtsusetu elueesmärgi püstitamine. Teatud ajalooetapil ühiskonna seisund sunnib inimest oma eesmäärke siduma ühiskonnaga. Nii näiteks sotsiaalse revolutsiooni tingimustes Venemaal 1917. aastal ei saanud ükski nooruk mõelda kutsevalikule, vaid pidi mõtlema, kelle poole asuda poliitilises võitluses. Seetõttu oli Pavel Kortšagini tee mitte erakordne, vaid üks selles situatsioonis peamise maailmavaate (võitlus õigluse, võrdsuse ja teiste sotsialismi ideaalide eest) realiseerimise teid. Igapäevane kutsetöö muutub poliitilises võitluses mõttetuks.

Hoopis teine on olukord, kus ühiskonnas poliitiline võitlus ei toimu niivõrd teravates vormides. Möödunud sajandi 80.-90. aastatel oli tsarism Venemaal veel täiesti elujõuline ning ei olnud veel näha küpsevat sotsiaalset jõudu, kes oleks suutnud tsarismi kukutada. Niisuguses olukorras hakkas 18-aastane Vladimir Uljanov, ajendatuna vend Aleksandri saatusest, elukutseliseks revolutsionääriks, asudes aktiivselt organiseerima olemasolevat ühiskonnakorda muuta suutvat jõudu. Sellest kujunes tema elu eesmärk ja elukutse. Juba 23-aastaselt oli ta pealinna marksistide juhiks. Ainult üksikud isiksused suudavad niisuguses ajaloolises situatsioonis oma maail-

mavaate keskpunkti asetada olemasoleva sotsiaalse korra muutmise (oma geniaalsete võimete juures võinuks V.I.Uljanov kujuneda väljapaistvaks isiksuseks ohutumas tegevussfääris). Olukorras, kus ühiskond otseselt ei nõua poliitilist enesemääratlemist, nõuab revolutsionääri elukutse valimine suure sotsiaalse enesetunnetuse ja vastutustundega isiksust.

Ka praegu ei aseta sotsiaalne tegelikkus noorukile nõuet poliitiliste võitluse kujunemiseks peamiseks tegevuseks. Järelikult on võimalik püstitada elueesmärk ühiskonna kui tervikuga otseselt seostamata. Alati ei ole inimesel terviklikku maailmapilti, kus suhtumine ümbritsevasse kujuneb välja ühtse veendumuste süsteemi alusel. Mida enam aga isikliku elu ja ühiskonna vahelised seosed jäävad läbi mõtlemata, seda suurem on tõenäosus, et hiljem võib osutada, et eesmärgid - teiste tähelepanu, reisimine, sport, nooruslik elurõõm jne. - on liiga tühised selleks, et täita elu tervikuna. Siis toimub murrang, kus oma elu enam ei püütagi juhtida ja alistutakse saatusele. Tundu, et kõik on elus ette määratud ja jääb üle vaid alistuda paratamatusele. Tegelikult sooritatakse nüüdki valikuid, mis kujundavad inimese elutee.

Selline situatsioon võib tekkida pärast kõrgema kooli lõpetamist. Selle aluseks on noore suunitlus haridusele, mitte aga elukutsele. Kutsetöö võib kujuneda mittemidagi-

andvaks leivateenimiseks pensionini välja. Kõrgema kooli kasvatustöö üheks põhiprobleemiks ongi seetõttu üliõpilase elukutse hindamise subjektiivsete kriteeriumide muutmine. Spetsialisti kutsetöö peaks olema tema eneseavalduse peamisi vorme. Mitte alati ei ole see nii olnud. Võtame näiteks sõjajärgse perioodi Eestis. Juhtivatele ametikohtadele määramisel oli tol ajal peamiseks kriteeriumiks inimese poliitilised veendumused, sest rahvavaenlane, olles küll hea spetsialist, võis ametikohta kasutades teha kahju uuele ühiskonnale. Kutsealane tegevus ei ole alati peamiseks inimese elus. Meie ühiskond ei ole loonud veel sellist olukorda, kus kutsealane tegevus võiks olla igähele enese-teostamise sfääriks. On veel küllaldaselt töid, "mis oma sisult on ebameeldivad ning ei võimalda arendada loominguliseks tegevuseks vajalikke võimeid ja eeldusi".¹⁷ Transporttöölisele, abitöölisele, maaparandajatele ja mõnel teisel kutsealal töötavatele inimestele ei ole alati nende töö sugugi tegevuseks, kus nad tunnevad enda inimlikku olémust kõige enam avalduvat. Aga seegi töö on vajalik. Ja eks igal erialal leidub tööd, mis ei paku rahuldust. Ega K.Marx asjata ei öelnud, et isiksuse areng toimub eel-

¹⁷ Человек и его работа, М., 1967, lk. 157.

kõige vaba aja suurenemise arvel, mitte aga kutsetöö naudinguks muutumise teel. Viimasest saab rääkida alles arenenud kommunistliku ühiskonna tingimustes.¹⁸ Järelikult on normaalne, kui kutsetöö on vahendiks teatud teiste eesmärkide saavutamisel. Üle ühe neljandiku 1966.a. keskkoolilõpetajatest arvaski, et elukutse ei ole peamiseks tegevuseks (tähtsamaks peeti perekonda, armastust, sõprade keskel viibimist, sporti jne.). Tuleb arvestada, et mitte kõigile 72 % 1966.a. keskkoolilõpetajatele, kes arvasid elus peamise olevat kutsealase töö, ei ole kutsetöö tegelikult seda.

Väga palju elutarkusi kuulleb noor koolis, kodus või mujal. Ta arvab, et hakkab neid elus tõesti järgima, samastades oma veendumused nendega, mida õppis või kuulis. Tegelikud eesmärgid võivad aga oluliselt erineda neist, mida nooruk ise arvab järgivat. Väär arusaamine oma tegevuse tegelikust mõttest oli näiteks vastajatest neidudel, kes arvasid end orienteeruvat ühiskondlikule

¹⁸ Selle ja esimese osa neljandas peatükis elukutse kohta väidetu (on elu sisuks) vahel ei ole vastuolu. Tegelikult on kutsealane tegevus, naiste puhul ka laste kasvatamine objektiivselt inimese olemuse avaldamise tähtsaimaks vormiks ühiskonnas, mille alusel inimest hinnatakse. Sugugi alati ei püstita inimene endale niisugust eesmärki.

tegevusele. Tegelikult rahuldab neid ühiskondlik tegevus seetõttu, et siin oli võimalik suhelda noormeestega. Need neiud võivad ühiskondlikus tegevuses, oma tegeliku eesmärgi realiseerimise puhul (näiteks abielludes), pettuda. Inimese elu mõtteks kujuneb kutsealane tegevus siis, kui ta püüdleb selle kaudu eneseavaldamisele.¹⁹ Eesmärgiks võib olla ühiskonna progress, looming, eneseteostus kutsealases tegevuses, ühiskonna tunnustus ühes või teises vormis ja muud.

Seega võime esimese momendina kutsevaliku analüüsimisel välja tuua valija nõuded elukutse suhtes, mis suures osas sõltuvad üldisematest eesmärkidest.²⁰ Olevalt nendest eesmärkidest on elukutse kas vahendiks või elu sisuks, mille kaudu ta teostab oma põhilisi eesmärke. Sellest aga sõltub, milliseid nõudeid esitab inimene kutsele. Nii võib noor ema vahetada mitte üksnes töökohta, vaid ka kutset selleks, et hoolitseda rohkem oma lapse eest. Tahtes mõista kutsevaliku või vahetamise motiive,²¹ peame kindlasti lähemalt tundma õppima neid kriteeriume, mille alusel inimene hindab elukutset.

¹⁹ К.Маркс и Ф.Энгельс, Немецкая идеология. К.Маркс и Ф.Энгельс, Сочинения, т.3, М., 1955, lk.30-32.

²⁰ Vt. noorte eesmärke lähemalt: Общество и молодёжь, М., 1968; Молодёжь, её интересы, стремления, идеалы. М., 1969; Молодёжь и труд, М., 1970.

²¹ Vt. Т.Шибутани, Социальная психология, М., 1969. Часть вторая. Мотивация.

Edaspidi peatume noorte väärtustel, plaanidel ja hinnangutel lähemalt, sest kõrgema kooli kasvatustöös omab õige suhtumise kujundamine erialasse suurt tähtsust.

B. Kutsevaliku o b j e k t i d j a r a a m i d on selleks valijast sõltumatuks maailmaks, kus tuleb valida. Üheks valikutingimuseks on kindlasti valikuobjektide arvukus. Inimkond, tungides järjest sügavamale looduse, ühiskonna ja inimese olemuse saladustesse, loob järjest uusi kutsealasid.²² Kui osutus võimalikuks sõita maavälisesse ruumi, tekkis terve hulk uusi elukutseid. Ajapikku muutuvad need elukutsed võrdlemissiliks. See juhtub kiiremini, kui me ette kujutame. Lennunduse levik on toimunud 60 aasta jooksul ja võime rääkida juba laialt levinud elukutsetest lennunduses: komandörid, mehhaanikud, stjuuardid, lennuväljade personal jne. Kosmoselaevades näeme juba tsiviliste, s.t. inimesi, kelle ülesandeks ei ole kosmoselaeva piloteerimine. Kosmosearst, kosmoseinsener, kosmoselaeva piloot - see kõik on muutunud reaalsuseks vähem kui kümne aastaga. Palju on aga tekkinud uusi elukutseid maal seoses kosmoseuurimisega. See on loomulik protsess, mis toimub igas uues tegevussfääris.

²² Vt. kutsealade leviku muutumist USA-s 1870-1940.a.ni: H.D. Anderson, P.E. Davidson, Occupational Trends in the United States, Stanford University, California, 1940, lk. 16-17.

Harilikult ei ole valikuobjektiks konkreetne elukutse. Valik toimub vahendatult. Alles konkreetne töökoht võib teinekord lõplikult määrata noore elukutse. Järelikult võib eristada valiku lähemat ja kaugemat objekti. Küllalt sageli piirduakse valikul vaid lähema objektiga näiteks kõrgema kooliga, ilma et seejuures oleks selge kaugem eesmärk.

Elukutsete territoriaalses levikus on väga suuri erinevusi, mistõttu mitte kõik elukutsed ei ole valikuobjektiks teatud piirkonna noortele. On selge, et Eestis on suur vajadus põllumajandusega seotud elukutsete järgi, suhteliselt väike on aga vajadus geoloogide, tuumafüüsikute või teiste meil mittelevinud alade töötajate järele. Tähendab, et suur osa elukutseid, mida ENSV rahvamajandus ei vaja või vajab väga väikeses ulatuses, on raskesti omandatavad. Valikuobjektideks on vabariigis levinud elukutsed rahvamajandusele vajalikus ulatuses.

Selleks, et kindlustada rahvamajanduse vajaduste rahuldamine, on kujunenud teatud regulatsioonimehhanism, mis tagab kõigi vajalike elukutsete valimise. Ühiskonna kaasaegseks eksisteerimiseks ja arenemiseks vajalike tingimuste loomiseks on kasutusele võetud teatud abinõud, mis tagavad tööjõu soovitava liikumise. Väljatöötatud kriteeriumide alusel saab teatud aladel tööle asuda kindel hulk inimesi. Selline juhtimine on vajalik, sest

isiklikud soovid ja ühiskondlikud vajadused ei lange kaugeltki alati kokku. Näiteks on aastaid mõnes Moskva kõrgemas koolis teatud erialadele konkurss 450 inimest kohale, samal ajal kui ehitustöolistest on pidevalt puudus. Olukorra normaliseerimiseks ongi loodud teatud valikusüsteem. Kriteeriumiks, mis määrab eriala valimise võimaluse sotsialistlikus ühiskonnas, on nõudmised, mida esitab kutseala. Olenevalt konkursi suurusest ja eriala tähtsusest ühiskonnale on need nõuded ka vastavalt piiritletud. Näiteks kinonäitlejale, operilauljale või kosmonaudile esitatakse väga konkreetseid ja detailsed nõuded. Need nõuded on väga lähedal antud kutseala tegelelikele nõuetele. Teatud aladel aga, kus konkurss ei ole suur ja kus isiklikud eeldused ja võimed pole olulised, sellist täpsust ei taotleagi. Enamik meie kõrgemates koolides õpetatavatest erialadest on näiteks niisugused.²³ Enne nende omandamisele asumist tuleb sooritada eksamid, mis küll näitavad, kui võrd hästi on omandatud keskkooliprogramm, kuid väga kaudselt selgitavad noore sobivust antud alale. Kui inimene üldse ei vasta eriala nõuetele, siis ta eksmatrikuleeritakse juba kõrgemas koolis õppimise käigus. Edaspidi aga nende töö vastaval erialal, kel-

²³ See ei tähenda, et ei tuleks parandada vastaval erialal konkureerivate noorte hulgas teostatavat selektsiooni ja eriti selle alust - sisseastumiseksameid. Praegu on võimalik välja selgitada vaid keskkooliprogrammi paremini omandanud.

le omadused vastavad enam esitatavatele nõuetele, annab paremaid tulemusi. Selleks, et mõõta inimese vastavust antud elukutse²⁴ poolt esitatavatele nõuetele, tuleb need nõuded ümber arvestada nii, et võiksime mõõta inimese omadusi. Siis võib neid omadusi mõõtes üsna suure tõenäosusega hakata hindama tema valikuvõimalusi. Seejuures ei saa hindamise aluseks olla mingi abstraktne mõõdupuu. Objektiivseks kriteeriumiks on vastavate omaduste esinemine teistel inimestel. Potentsiaalselt võivad ju kõik teisedki noored tahta omandada sama elukutset. Seega tuleb alati kõrvutada noori omavahel.

Loomulikult mitte kõik noored ei taha ühel või samal

24 "Elukutseks me nimetame koolisisesest või koolivälisest väljaooppe teel omandatud spetsiaalsete tööharjumuste kogumit teatud isikul, mis ühendatakse üldise nimetuse all, näiteks tislari, viiuldaja. Lähedased elukutsed võivad olla ühendatud mitmesuguste nimetuste all üldisematesse gruppidesse, näiteks metallistid, puidutöötajad, muusikud". - С.Г.Струмилин, Избранные произведения в пяти томах, т.3, М., 1922.

Tunduvalt põhjalikumalt avab elukutse olemuse J.Szczepanski. "See /elukutse - M.T./ on omavahel sisemiselt harmooniliselt ühendatud tegevuste süsteem, mis baseerub kindlatel teadmistel ja oskustel ja on suunatud teatud eseme või hüve loomisele, mille ülesandeks on vajaduste rahuldamine (laiemas mõttes);... nende tegevuste täitmine on eksisteerimise majanduslikuks aluseks nii töötajale endale kui ka tema perekonnale. Me ei puuduta elukutse ühiskondliku kasulikkuse küsimusi, mida rohutatakse mõnedes määrangutes arvamusel, et rõõvli elukutse, kuigi ta ei oma ühiskondlikku tunnustust, on samuti eksisteerimise aluseks (eriti kui täidetakse professionaalselt). Lõpuks need tegevused ja nende poolt tingitud sotsiaalsed tulemused on töötaja prestiiži ja ühiskondliku positsiooni aluseks". J.Szczepanski, Sociologia Zawodow. Pod redakcia Adama Sarapati, Warszawa, 1965, lk. 16.

kutsealal töötada, kuid noore võimaluste väljaselgitamiseks on päris kasulik läbi teha järgmist tüüpi arvestus. Väga üldiselt võiks noore võimalusi kaaluda kas või järgmiselt: klassis on kakskümmend viis õpilast. Kui nad kõik kavatseksid õppida inseneriks, mitmest noorest võiks saada antud noortest parem spetsialist. Oletagem, et neid on viis. Tähendab, et 100 lõpetaja hulgas saaks teatud tõenäosusega 20 inimesest spetsialist. Oletagem, et viis neist hakkabki inseneriks õppima. Arvestades, et keskkooli lõpetab vabariigis 5000 õpilase ringis, on selge, et nende hulgast tuleks 250 antud noortest paremat inseneri. Järelikult, sansse inseneriks õppima minna on, sest TPI-sse võetakse vastu üle 1000 üliõpilase. Nii võib arvestades kutseala poolt esitatavaid nõudeid, juba eelnevalt kaaluda noore võimalusi ühe või teise kutseala valimisel.

Kolmandaks momendiks kutsevaliku juures, mille määrab valijast sõltumatult ühiskond, on teatud valikusüsteem. Paljud inimesed on nooruses unistanud sellest, et saada kinonäitlejaks, teadlaseks, lenduriks, elukutseliseks sportlaseks või mõne muu erakordse elukutse esindajaks. Enamikul on see jäänudki unistuseks ja sageli mitte seetõttu, et ei oleks olnud eeldusi, vaid hoopis oskamatus tõttu realiseerida antud eesmärk. Kõik eelpool toodud kutsealad nõuavad pikemaajalist ettevalmistust

ja terve rea valikute teostamist. Kui levinenumate ja lihtsamate elukutsete puhul on see valikusüsteem võrdlemisi lihtne ja üldiselt kõigile teada, siis keerukama ja haruldasema kutsetöö puhul on see küllalt komplitseeritud. Nii oli see viimase ajani vabariigis näitlejakutse omandamisega: näitlejaks saadi enamasti kutsetöö kõrvalt n.-ö. isetegevuslikus korras. See oli tingitud sellest, et näitlejaid meie vabariigis lavakunsti kateedri avamiseni ette ei valmistatud. Niisuguse küllalt pikaajalise ja keerulise selektsiooni nendel kutsealadel tingib ettevalmistuse äärmiselt suur maksumus. Esialgu võis jääda mulje, et ameeriklased päästsid helikopteriga oma raskepommitajate lendureid Vietnami Rahvavabariigi territooriumilt suurest humaansusest. Põhjus oli hoopis selles, et sellise sõjaväelenduri ettevalmistamine on pikaajaline ja kallis protsess. Mõningate arvestuste järgi maksab see enam kui lennuki valmistamine.

Valija enda jaoks on kõik kolm eespool toodud kutsevaliku aspekti - valiku objekt, kriteeriumid ja süsteem - objektiivsed valiku raamid. Iga valija jaoks on need teemast sõltumatud momendid, mida ta peab arvestama. Kõrgema kooli juhtkonnale on need aga instrumendiks, mille abil on võimalik suunata noori õppima ühtesid või teisi erialasid. Seejuures, tundes noorte võimeid, võib saavutada teatud võimetega noorte suundumine vastavatele erialadele. Niisugune regulatsioon omab aga

kindlat tagasimõju noorte maailmavaatele, mida tuleb arvestada juba kõrgema kooli kasvatustöös. Suurendades konkurssi õppeasutuses spordivõimaluste, stipendiumi suuruse ja vaba aja veetmise võimaluste esiletoomise kaudu, peame arvestama mitte üksnes seda, et konkursile tulevad noored, kes antud asjaolusid hindavad. Tagajärjeks on see, et teistel noortel kujunevad need faktorid senisest tähtsamaks elukutse hindamisel. Faktiliselt nii kujundataksegi noorte kutsevaliku kriteeriume ja edaspidises kasvatustöös on küllalt raske noori ümber orienteerida. Kutsevaliku raamid on seega kasvataja käes vahendiks, mille abil võib muuta noort ümbritsevat ühiskondlik-poliitilist situatsiooni ja selle abil ka maailmavaadet.

C. O m a d u s e d , mida tuleb evida, et töötada antud alal. Elukutsed esitavad teatud nõudeid. Üeldakse, et kirurg peab omama head kätt ja närvi. Selleks aga, et hävituslenduriks hakata, peab olema hea tervis. Valides elukutset, veel enam - püüdes omandada teatud elukutset, tuleb endale selgeks teha, milliseid omadusi peab evima, et antud kutsealal edukalt tegutseda.

Üldlevinud seisukohaks on eelkõige võimete kui eduka kutsetöö aluse rõhutamine. Seejuures seostatakse viimaid viimasel ajal üha enam inimese pärilike omadustega. Viimased aga kujutavad praegu inimese jaoks muutmatut

suurust. Teadus ei tunne veel inimese pärilikkuse mehhanismi nii hästi, et oleks võimalik muuta neid omadusi, s.t. geneetilist informatsiooni, mida vanemad lastele annavad. Võib aga päris kindlasti öelda, et veel selle sajandi jooksul osutub see võimalikuks.²⁵ Praegu aga vaatleme geneetilist informatsiooni kui antud suurust. Loomulikult on igal inimesel individuaalsed eeldused arendada ennast ühes või teises suunas. Annete jaotuvus inimeste vahel on võrdlemisi ühtlane ja enamik inimesi on keskmiselt andekad mingi inimtegevuse suhtes. Mingis suhtes väga andekaid on suhteliselt vähe, samuti ka andetuid. Võrdlemisi harv on juhus, kus inimene on andetu valdava osa inimese tegevusalade suhtes. Väga tähtis on seega noore potentsiaalsete eelduste õige määratlemine, et arendada just kõige enam arendatavaid omadusi. Teoreetiliselt on see äärmiselt selgepiiriline ülesanne, kuid praktiliselt raskesti teostatav. Isegi väljapaistev anne (talent) ei ole alati äratuntav. Paljud kuulsad poliitikud ja matemaatikud on koolis olnud võrdlemisi kesise edasijõudmisega. Nii mõnedki suurkujud on aga oma tõelised anded ära tundnud alles küllalt soliidises eas. Peaaegu 100 % inimeste juu-

²⁵ Maaailma juhtivad geneetikud asusid antud küsimuses võrdlemisi ühtsele seisukohale. Vt. Я.С. Иврин, Будущее биологии и общество. "Вопросы философии", № 9, 1966, кн. 169-177.

res jääb aga potentsiaalne võimalus oma võimete arendamiseks realiseerimata ka kõige enam arendatavas suunas, rääkimata siis nendest võimalustest, mille arendamiseks ei pöörata erilist tähelepanu. Eelduste realiseerimise tulemuseks ongi teatud võimed. Terve rida võimeid kujuneb aga inimesel eranditult sotsiaalsete mõjutuste tulemusena, kusjuures ka päritavad eeldused realiseeruvad ainult tegelikus arenguprogrammis, mis kujuneb nii geneetilise kui ka sotsiaalse informatsiooni baasil.²⁶ Eeldused matemaatikuks saada võivad olla suured, kuid ilma vastava hariduseta teadlaseks - matemaatikuks ei saa. Isegi niisugused näitajad nagu pikkus ja näokuju on sõltuvad sotsiaalsest keskkonnast (paljud arenenud rahvad on sajandi jooksul märgatavalt pikenenud). Enamik andeid või võimeid on enamarendatavad teatud eas ja arenguprogrammi osaline realiseerimatajätmine toob kaasa ka terve rea teiste võimaluste realiseerimatajäämise. Lapsed, kes ei omanda kõneoskust esimese viie eluaasta jooksul, ei korva seda ka hilisema õppimisega.²⁷ Sisuliselt on nad niisugusel juhul välistatud

²⁶ Vt. sotsiaalse ja bioloogilise vahekorra inimese arengus: Г.В.Карсаевская, О соотношении социального и биологического в индивидуальном развитии человека. Автореф. канд. дисс., Л. ДГУ, 1966.

²⁷ Vt. taolisi fakte: E.H.Bell. I.Sirjamaki, Social Foundations of Human Behavior, N.Y.Evanston, and London, lk. 17-21.

inimese kui sotsiaalse olendi arengust. Seega on õige-
aegne võimete väljaarendamine väga tähtis.

Kutseala aga ei nõua harilikult ainult ühte või
paari võimet, vaid mitmeid. Tihti nõuavad teatud elu-
kutsed peaaegu ühtesid ja samu võimeid, kuid erinevates
proportsioonides. Võtame näiteks juhi - organisatori.
On selge, et ükskõik millisel tasemel juhtimiseks on va-
ja omada head organiseerimisvõimet. Komsorgile - organi-
saatorile - on tähtsusest järgmiseks nõudeks võime saavu-
tada kontakt grupikaaslastega, olla hea seltsimees ja kaas-
lane. Linna ja rajooni komsomolisekretärile on aga äär-
miselt tähtis osata juhtida komsomolikomitee tööd. Vaba-
riigi komsomolijuhtidele on ilmselt tähtsaks omaduseks
teadmised, loogiline mõtlemisvõime ning oskus otsustada
ja planeerida. Nendel tuleb ju otsustada väga tähtsaid
küsimusi: on vaja, et nad teeksid seda õigesti. Kõiki
märgitud omadusi evida on väga raske ja seetõttu ongi
raske leida isikut, kes sobiks ükskõik millisele ees-
pool toodud kohale. Seega juba ühe elukutse piires on vä-
ga erinevaid nõudeid, mida kutsetöö esitab. Kõik see tin-
gib seda, et kutsevalikul tuleb arvestada kõiki isiksuse
omadusi nende arendamise võimalusi ja tegelikku arengut.
Isiksuse struktuuri terviklikku arvestamist tingib ka
see, et enamikul tööaladel on vajalik olla kontaktis ini-
mestega. Nii võib osutada määravaks teadusliku töö
juures inimese psüühilis - moraalised

omadused. Inimene, kes ei suuda teaduslikus kollektiivis ennast ühisesse töösse rakendada, ei suuda ka tulemusteni jõuda. Liigne närvilisus või kärsitus ei luba edukalt töötada mitte üksnes konveieril, vaid ka ükskõik millisel eksperimendilisel tööl, kus on vajalik pidev tähelepanu kontsentratsioon. Järelikult on väär taandada elukutse valimisel kutsetöö poolt esitavad nõuded mingile ühele võimele või andele, veel enam aga ettevalmistus ühe võime väljaarendamisele. Inimesel võivad olla näiteks harukordsed muusikalised eeldused, kuid väga vaevarajane ühekülgne ettevalmistus, kus põhilisema osa päevast nõuab harjutamine teatud muusikariistal, võib viia traagiliste tagajärgedeni. Füüsilise arengu kängumise tõttu võib eluiga lüheneda märgatavalt.

Inimese omadused aga muutuvad pidevalt, eriti niisugused nagu teadmised, oskused, kogemused ja väärtused. Ühest küljest toimub ühtede omaduste järjest täielikuks väljaarendamine, teisalt aga teatud omaduste hääbumine. Nooruses arenevad peaaegu kõik omadused ja seetõttu ei pööra noor elukutse valimisel teisele tendentsile mõnikord küllaldast tähelepanu. Nii mõnigi noor ei mõistnud, miks niisugused jooksukuulsused nagu H.Elliot ja P.Snell lõpetasid spordiga tegelemise oma võimete tipul. Põhjus oli aga küllalt loomulik. Sportida võib kolmekümne-neljakümne eluaastani. A.Moore oli isegi ligi viiekümneselt elukutseliste maailmameister poksis. Inimene elab seitse-

kümmend-kaheksakümmend aastat ja enamgi. Aga kolmekümne - neljakümne aastaselt on hilja hakata mõtlema elukutse omandamisele. Ka noore võimete hindamisel ei saa lähtuda omaduste arengust teatud momendil, vaid tuleb arvestada perspektiivi kogu eluks. Tore võib olla teha sporti alal, mis huvitab ja samal ajal õppida ebahuvitava eriala. Tuleb aga arvestada, et spordi harrastamisele tuleb ükskord lõpp ja õpitaval erialal tuleb tööleegi asuda. Tähendab, noore omadusi tuleb hinnata kogu elu võimaluste seisukohalt. Vahel võib kohata olukorda, kus inimesel on kõik vajalikud eeldused edukaks kutsetöökse olemas, ometi jääb ta oma kutseala keskpäraseks esindajaks. Näiteks: taskus on diplom cum laude arhitektuuri eriala lõpetamise kohta, on vajalik erialane eruditsioon, laiad teadmised nii arhitektuuri ajaloost kui tänapäevast, vajalik mõttelend, joonestusoskus jne. Kuid midagi originaalset, uut luua ei suudeta. Segab asjaolu, mida tihti omaduste hindamisel arvesse ei võeta - suhtumine elukutsesse. Sageli osutub just see omadus määravaks edu saavutamisel kutsetöös, eriti kui viimane nõuab uue loomist. Elukutses, kus ei ole peamine uue loomine, ei ole suhtumine kutsetöösse nii määrav. Ka siis, kui tegevus ise on vastumeelne, võib teatud omaduste olemasolu korral seda edukalt sooritada. Loominguline töö aga nõuab suurt kiindumist erialasse.

Seega noore kui tulevasel kutsealal tegutseja juures tuleb arvestada mitte ainult ühte või paari võimet, vaid isiksuse struktuuri tervikuna, kusjuures kõik inimese omadused muutuvad elu jooksul. Hinnang tuleb aga anda elu kui terviku perspektiivi seisukohalt.

Ülaltoodud kolm kutsevaliku aspekti - valiku subjekt, valiku objektid ja raamid ning noore kui potentsiaalse kutsealal töötaja omadused - sisaldavad endas kõiki asjaolusid, mida tuleks arvestada elukutse valimisel. Neist lähtuvalt keskkoolilõpetajate arvamus analüüsides ilmneb teravalt valiku objektide ja raamide vähene arvestamine noorte poolt, mis põhjustab ka teatud "idealismi" ja pealiskaudsust antud küsimuse otsustamisel.

Kõrgemas koolis on loomulikult väga raske tagantjärele formeerida noore veendumusi ja teadmisi selles suhtes. Ilmselt aga vajab pealiskaudselt teostatud valik edasist kristalliseerumist kuni oma eriala entusiastiks kujunemiseni või siis eriala vahetamiseni. Eriala valimine ei tähenda veel subjektiivset veendumust valiku õigsuses ja eriala hindamist. Seda peab alles saavutama, kuigi oleks normaalne, et kõrgemasse kooli astuksid noored, kes oma otsustusi teevad asjatundlikult ja vajaliku vastutustundega. On ilmne, et mõned noored võivad oma erialast loobuda ka asjatundlikul lähenemisel. See ei tohiks mingil juhul tingida aga loobumist vastavast kasvatustööst. Noor, kes ei suuda aru anda kõigist kutsetöö aspektidest, ei suuda olla väga heaks spetsialistiks ka oma alal.

3. ELUKUTSETE PRESTIIŽ JA MEELDIVUS

Elukutse prestiiž¹ on ideaalne nähtus, mis peegeldab antud elukutse tegelikku seisundit² ühiskonnas. See peegeldus võib vastata tegelikkusele, võib olla ka tugevasti moonutatud. Moonutusi soodustab asjaolu, et prestiiž ei ole lihtne tegelikkuse peegeldus, vaid on alati seotud terve rea peegeldavate objektidega. Viimaste vahel kujuneb prestiižiskaala. Noor hindab füüsiku elukutset mitte abstraktselt omaette, vaid võrreldes arsti, inseneri, pedagoogi jne. kutsega. Peegeldatava tegelikkuse keerukuse ja peegelduse abstraktsuse tõttu on prestiiž niisugune ühiskondliku teadvuse sfääri kuuluv nähtus, mis on suhteliselt iseseisev peegeldatavast tegelikkusest. Eriti on

¹ Vt. lähemalt elukutse prestiižist: K. Svalastoga, Prestige, Class and Mobility, Copenhagen 1959, lk. 10-131. Ühtlasi on lehekülgedel 62-67 antud probleemi käsitlevate kodanlike sotsioloogide tööde nimestik.

² Taani teadlane Kaare Svalastoga toob välja 7 eringvat seisundi komponenti, mis mõjutavad kutseala prestiiži kodanlikus ühiskonnas: majanduslik, poliitiline, intellektuaalne, kultuurialane, füüsiline, kutsealane, perekondlik seisund. Loomulikult ei saa neid erinevaid seisundeid prestiiži aluseks mehaaniliselt üle kanda meie ühiskonnale. Vrd. K. Svalastoga, op. cit., lk. 12.

see nii elukutsete suhtes. Inimene, sealhulgas eriti noor, omab äärmiselt ligikaudset ettekujutust elukutsete tegelikust seisundist ja eelistest ühiskonnas.³ Järelikult on tal raske ka hinnata nende tegelikku väärtust omavahel. Suur osa elukutseid ei leia endale üldse kohtagi noore prestiižiskaalal⁴, kuivõrd ta ei tea isegi nende õiget nimetust.

Ülalöeldust on näha elukutsete prestiiži sõltuvus tema kandjast. Prestiiž eksisteerib mingi kindla grupi teadvuses. Ei ole olemas kandjast sõltumatut objektiivset prestiiži. Vaid oma sisult võib ta olla elukutse seisundi adekvaatsiks peegelduseks. Tegelikult vastab aga erinevate gruppide teadvuses see peegeldus rohkem või vähem sellele seisundile. Mida suuremat gruppi prestiiži kandjana vaatleme, abstraherudes antud grupi liikmete hulgas eksisteerivatest erinevustest prestiiži hindamisel, seda lähemal tegelikule elukutsete seisundile on üldreeglina ka peegeldus. Tõeselt püüab elukutsete tegelikku seisundit ühiskonnas uurida juba teadus.

³ Ameerika teadlane T. Caplow annab kaheksa faktorite ringi, mis mõjutavad elukutse prestiiži: vastutuse ulatus, kutsetöös, töö olemus, haridus, mida nõutakse, ettevalmistuse pikkus, autoriteet (alluvate arv), kutseala klassikuuuluvus, sissetulek, iseseisvus kutsetöös. Vt. T. Caplow, The Sociology of Work, Minneapolis, 1954, lk. 52-57.

⁴ T. Caplow jõuab andmete analüüsi teel järelduseni, et elukutsed ei moodusta ühtset prestiižiskaalat, vaid on seonduvad omavahel gruppidena. Vt. T. Caplow, op. cit., lk. 40-58.

Prestiiži kandjana võime vaadelda juba kõige väiksemat inimgruppi: perekonda, väikseid sotsiaalseid gruppe, klassi-kollektiivi jne. Prestiiži funktsioneerimisele selle kandja teadvuses avaldavad mõju erinevad mehhanismid, mis on aluseks prestiiži tekkimisele. Tervikuna elukutsete prestiiž kui ühiskondliku teadvuse sfääri kuuluv nähtus sõltub tootmissuhetest, laiemalt aga ühiskondlikust olemisest. Tegelikud suhted tööprotsessis⁵ ja ühiskonna poolt töö eest saadav hüvitus⁶ on määravad ühe või teise elukutse prestiiži kujunemisel. Töö iseloom, sisu, tingimused, elukutse levik nii arvuliselt kui ka ajaliselt jne. - kõik need faktorid leiavad kajastamist kriteeriumides, mille alusel formeerub elukutsete prestiiži skaala. Siiä lisandub veel grupp stiimuleid, mille abil teadlikult on võimalik muuta elukutsete prestiiži. Kui töö sisu, tingimusi, iseloomu on raske või mõne elukutse puhul võib-olla isegi võimatu muuta, siis hüvitusi - materiaalseid, ühiskondlikku tunnustust, vaba aega, enesetäiendamise võimalusi jne. - on võimalik suurendada või vähendada.

⁵ Just see on määrav prestiiži kujunemisel T. Caplow' tulemuste alusel. Vt. T. Caplow, The Sociology of Work, Minneapolis, 1954, lk. 30-58.

⁶ Ei ole õige vaadelda määravana ainult palka prestiiži kujundajana. Isegi kodanlikus ühiskonnas ei ole see nii. Vt. L. Thomase andmeid: L. Thomas, The Occupational Structure and Education, Englewood Cliffs, 1956, lk. 181.

Selle tulemuseks on ka elukutse prestiiži muutumine. Loomulikult ei toimu see otsekohe ja adekvaatselt, sest elukutsete prestiiž mingi konkreetse inimeste grupi teadvuses sõltub nende prestiižist teiste gruppide juures. Näiteks noorte silmis ühtede või teiste elukutsete prestiiž kujuneb suures ulatuses neid ümbritseva vahetu sotsiaalse keskkonna teadvuses eksisteeriva prestiižiskaala alusel.⁷ Seejuures tuleb arvestada, et ühiskondliku teadvuse sfääris toimuvad muutused võrdlemisi aeglaselt. Tähendab, elukutsete prestiiž ajalooliselt omab küllalt suurt mõju ka nende prestiižile käesoleval ajal.⁸ Väljakujunenud stereotüübid ja käibetõed elukutsete prestiiži suhtes muutuvad väga aeglaselt ja seetõttu peab elukutsete prestiiži muutmist ette planeerima võrdlemisi pika aja peale. Vahendid, mille abil tundub olevat kerge muuta elukutsete prestiiži ja meeldivust, võivad esile kutsuda raskeid tagajärgi. Nii

⁷ Maaõpilaste poolt antud prestiižihinnangud erinesid märgatavalt linnaõpilaste poolt antutest. Vt. B. A. Калмык, Ф. М. Бородин, И. Н. Спесивцева, Об оценках привлекательности профессий. Социологические исследования, Новосибирск, 1966, lk. 247-266.

⁸ Seda tõestab A. Inkeles'i ja P. Rossi' poolt läbi viidud võrdlev uurimus, mis hõlmas USA-d, Uus-Meremaad, Inglismaad, SFV-d, Jaapanit ja NSVL (emigrandid). Kuid vastajad andsid elukutsetele suhteliselt ühesugused hinnangud. Ühtlasi ilmnesisid siin ka erinevused. Eriti terav oli vahe meie emigrantide ja teiste riikide kodanike poolt antud hinnangutes. Isegi emigrandid hindasid tööliste kutsealasid märgatavalt kõrgemalt ülejäänud vastajatest. Vt. A. Inkeles, P. H. Rossi, National Comparisons of Occupational Prestige. "American Journal of Sociology", Vol. 61 (1956), lk. 329-339.

toob püüe reguleerida palga kaudu elukutsete prestiiži endaga kaasa inimese sisemaailma vaesestumise. Elukutse hindamine võib taanduda ainult ühele kriteeriumile - rahale, samal ajal väheneb teiste elukutse hindamise aluste osatähtsus. Prestiiži kujunemisel on otsustava tähtsusega need kriteeriumid, mille alusel elukutseid hinnatakse. Luues situatsiooni, kus otsustava tähtsusega on mõni üksik kriteerium, muudame prestiiži ümberkujundamise väga raskesti teostatavaks. Tüüpiline on selles suhtes situatsioon kodanlikus ühiskonnas, kus raha on kõikide asjade mõõt. Niisugune kriteerium on sotsialistlikule ühiskonnale võõras ja elukutsete prestiiži kujunemise aluseks peab olema eelkõige kutseelase tegevuse enda sisu. Saavutada prestiiži kujunemine sel alusel noorte teadvuses on võrdlemisi raske. Noorte eneste aktiivne praktika kutsetöö sfääris on äärmiselt piiratud. Urbaniseerumine on vaesestanud lapse tegevust, mis praktiliselt on taandatud õppimisele, samal ajal terviklikku inimtegevust, mis võimaldaks hinnata elukutseid objektiivsemalt, jääb järjest vähemaks. Materiaalne tootmine jääb kõrvale lapse vaateväljast: linnalapsel ei tule puid lõhkuda ega vett tuua jne.; isegi põllud ja tehased jäävad temast järjest kaugemale. Informatsiooni tootmistevusest saavad nad vahendatult, eelkõige vanematelt. Uurimused näitavad, et noorte elukutsete hindamisalused on suu- resti mõjustatud vanemate hindamiskriteeriumidest.⁹

⁹Vt. Количественные методы в социологии, М., 1966, кн. 182-231.

Tähendab, elukutsete prestiiž noorte silmis on eelkõige peegelduse peegeldus, s.t. kujunenud neid ümbritsevate inimeste teadvuses eksisteeriva elukutsete prestiižiskaala alusel. Nende endi hindamiskriteeriumid on võrdlemisi nõrgalt seotud elukutsete prestiižiskaalaga, kuivõrd puudub aktiivne praktika ja kogemus kutsealase tegevuse suhtes. Ometi on see prestiižiskaala noortele küllalt suure tähtsusega kutsevaliku otsustamisel. Sellest lähtudes püüdsime määratleda ka 14 ENSV-s enamlevinud kõrgemat haridust nõudva elukutse prestiiži keskkoolilõpetajate silmis. Elukutsete prestiiži määdeti viiepillilise skaalaga (5 - elukutset hinnatakse väga; 4 - hinnatakse; 3 - suhtutakse ükskõikselt; 2 - suhtutakse halvustavalt; 1 - lausa irooniliselt).

Saadud andmed on toodud tabelis 1. Analüüsi teostamiseks grupeerime elukutsed rühmadesse: reaalaralade (insener, füüsik, matemaatik, teadlane reaalaralal), humanitaaralade (kunstnik, muusik, ajakirjanik, pedagoog, jurist, majandusteadlane, teadlane humanitaaralal), põllumajanduslike alade (agronoom, zootehnik, maaparandaja) valdkonda kuuluvad elukutsed ja ülejäänud. Peale selle koondasime ühte elukutset, mis on kujunenud traditsioonilisteks intelligentsi elukutseteks (arst, insener, jurist, kirjanik, muusik, kunstnik, pedagoog).

Analüüsidest vastuseid, peame arvestama, et neis kajastub teatud määral vastajate kavatsus asuda õppima üht või teist eriala. Oma elukutset peetakse üldreeglina prestiiži-

kamaks, kui see ühiskonnas tegelikult on. Seega enamlevinud elukutsed on eelisolukorraa, kuivõrd neid kavatsevad valida paljud noored.

Andmed näitavad seejuures, et antud elukutsete prestiiž on suuresti erinev (vastajate keskmine hinnang kõigub 3,49 - 4,67).¹⁰ Tähendab, prestiižiskaala on võrdlemisi laia ulatusega, kui juba kõrgemat haridust nõudvad omavad keskkoolilõpetajate silmis niivõrd erinevat tähendust. Võimalus elukutsete prestiiži kaudu noorte kutsevalikut suunata on seega olemas. Seda kinnitab ka hinnangute ebaühtlus mingi elukutse suhtes. Täiesti seaduspäraselt kasvab vastuste dispersioon vähemprestiižikate elukutsete juures. Moored, kes kavatsevad sellist kutset valida, on pidanud seda ka prestiižikamaks, kuna teised on aga avaldanud vastupidist arvamust. Suur dispersioon vastustes (0,63 - 1,01) näitab, et keskkoolilõpetajatel ei ole ühtset

¹⁰ K. Svalastoga poolt uuritud 75 elukutse prestiižiskaalas hinnati 16 märgatavalt kõrgemalt ja 12 märgatavalt madalamalt. Meie uurimus näitab tunduvalt ühtlasemaid vahesid. See näitab, et klassierinevuste kadumine on oluliselt ühtlustanud elukutsete gruppide prestiiži meie ühiskonnas. Samal ajal toob K. Svalastoga ära võrdlevad andmed Hollandi, Inglismaa, Uus-Meremaa, Jaapani, Austraalia ja USA kohta ning nendib, et arsti, õpetaja, lihttöölise prestiiž on kõigis neis maades ühesugune. Vt. K. Svalastoga, op. cit., lk. 124.

Tabel 1

Elukutsete prestiiž

Jrk. nr.	Elukutse prestiiž ¹¹	Eriala tähis ¹²	Keskmine Hinne	Dispersioon
1.	Arst		4,67	0,63
2.	Insener	R	4,52	0,63
3.	Kunstnik, muusik, kirjanik	H	4,42	0,71
4.	Füüsik	R	4,33	0,71
5.	Teadlane reaalaralal	R	4,26	0,75
6.	Matemaatik	R	4,24	0,77
7.	Pedagoog	H	4,15	0,86
8.	Jurist	H	4,12	0,80
9.	Teadlane humanitaaralal	H	4,07	0,80
10.	Majandusteadlane	H	3,84	0,83
11.	Bioloog		3,71	0,86
12.	Agronoom	P	3,69	1,01
13.	Zootehnik	P	3,59	1,01
14.	Maaparandaja	P	3,49	1,01
	Reaal-tehnilised alad		4,34	0,72
	Humanitaaralad		4,05	0,80
	Põllumajanduslikud erialad		3,59	1,01
	Traditsioonilised ¹³ intelligentsi elukutsed		4,38	0,73

¹¹Elukutsete prestiiži hinnatakse 5-pallise skaala alusel 5 - hinnatakse väga, 4 - hinnatakse, 3 - ükskõikselt, 2 - halvustavalt, 1 - lausa irooniliselt.

¹²Elukutsed on grupeeritud nelja rühma, mis on tähistatud järgnevalt: R- reaal-tehnilised alad, H - humanitaaralad, P - põllumajanduslikud erialad.

¹³Siia gruppi kuuluvad arsti, inseneri, pedagoogi, juristi, kunstniku, muusiku, kirjaniku elukutse.

suhtumist elukutsetesse. Nende hinnangud jagunevad veel väiksemateks gruppideks. Nagu näitab edaspidine analüüs, on üheks taoliste gruppide tekkimise aluseks vastaja sooline kuuluvus.

Arvestades suuremaid elukutsete gruppe, võime täheldada intelligentsile traditsiooniliselt omaste elukutsete kõrgemat hindamist. See on üks tegureist, mis tervikuna stimuleerib noorte kõrgema hariduse omandamise kavatsust. Intelligentsi erialad on prestiižikad - asjaolu, mis tingib ka kõrgema hariduse prestiiži. Ühtlasi kinnitab nn. traditsiooniliste intelligentsi alade kõrgem prestiiž ka seda, et prestiiž omab suhtelist iseseisvust, sõltudes eelmiste põlvkondade teadvuses eksisteerinud elukutsete ja prestiižiskaalast.

Seaduspäraselt on vastajad väga kõrgeks pidanud reaalaralade prestiiži. On ju pikema aja jooksul rõhutatud nende alade tähtsust rahvamajanduse arengule. Loomulikuks resultaadiks taolisele lähenemisele on olnud ka teistesse valdkondadesse kuuluvate kutsealade prestiiži vähenemine. Eriti madal on põllumajanduslike elukutsete prestiiž (3,59). Üheks sellise hinnangu põhjuseks on maalt pärinevate keskkoolilõpetajate väike arv ankeeditäitjate hulgas (1/4). Ilmselt ei oma ankeeditäitjad õiget ettekujutust kaasaegse põllutöö ja karjakasvatuse olemusest. 0,75-palline vahe reaalaralade ja põllumajanduslike alade prestiižis on, arvestades rahvamajanduse struktuuri meie vabariigi tingimustes, ebanormaalne.

Lähtudes üleliidulisest tööstuse osatähtsusest ja sellega seotud reaalaralade prestiižist, ei arvestatud prestiižiskaala muutumise tagasimõju. Teatud alade prestiiž saab tõusta vaid teiste alade arvel. Rõhutades tööstuse osatähtsust rahvamajanduses, teeme seda põllumajanduse arvel. Seostades ühiskonna arengu reaalteaduste saavutustega (kosmos jne.), tõstame nad esile põllumajandusteaduste ja ühiskonnateaduste hulgast, suunates võimekamate noorte huvi nendele aladele. Tähendab, aktsentides kas vahetutest arenguraskustest (kemiseerimine, arvutustehnika juurutamine) või tehnilistest saavutustest (kosmos) lähtuvalt teatud inimtegevuse valdkonda, peame arvestama noorte võimalikku reaktsiooni sellele. Üheks reaktsiooniks on võimekamate noorte püüd valida kutsealasid, mis on seotud ühiskonna tulevikuga. Kõige laiemalt saabki muuta elukutsete prestiiži noorte teadvuses ühe või teise inimtegevuse valdkonna esiletõstmisega. Toodud andmed näitavad, et nii see ongi toimunud. Elukutsed jagunevad gruppidesse oma prestiižilt ka vastavalt inimtegevuse valdkondadele: reaal-tehnilised (2,4 - 6)¹⁴, humanitaaralad (3,7 - 10), põllumajanduslikud (12-14). Ühtlasi viitab sellele ka suur vahe reaalarala teadlase (4,26) ja humanitaarala teadlase (4,07) prestiižis. Tähtis ei ole elukutse - teadlane, vaid tegevusvaldkond - reaal-, humanitaarala.

¹⁴ Vastavate erialade järjekorranumbrid on toodud tabelis 1.

Vaadeldes üksikute elukutsete prestiiži, peab märkima arstikutse kõrget prestiiži (4,67), mis on lähedal absoluutsele (5). Niisuguse kõrge prestiiži põhjusi on palju: elukutse traditsiooniline prestiiž, humanistlik olemus jne. Ometi tundub vahe arsti ja teiste elukutsete prestiižis (lähim elukutse - 0,15 ja kaugeim - 1,18) liialt suurena. Prestiižilt järgmise elukutsete grupi moodustavad reaaltehniliste alad. Inseneri kui kõige enam levinud elukutse prestiiž on kõrgeim toodud elukutsete hulgas. Imestama paneb matemaatiku tagasihoidlik prestiiž, ehkki 1966. aastal oli see ühiskondliku tähelepanu keskpunktis.

Viie meie vabariigile iseloomulikuma humanitaarala suhtes olid vastajate hinnangud võrdlemisi erinevad. Teistest märgatavalt kõrgema prestiižiga on loominguline intelligents. Selline kõrge prestiiž on välja kujunenud ajalooliselt. Nii kõrge prestiiži kõrval on majandusteadlase prestiiž (3,84) ilmselt madal. Täiesti õigustamatu 0,58-palline vahe viitab majandusteadlase elukutse alahindamisele, mis tuleneb selle elukutse tegelikust seisundist veel hiljaaegu. Ometi pole majandussuhete korraldamine ühiskonnas sugugi väiksema tähtsusega kui loomingulise intelligentsi tegevus. Kuigi 1965. aastast alates on pööratud majandusteadlase elukutsele suuremat tähelepanu, ei andnud see 1966. aastaks veel märgatavat efekti. Säilis ettekujutus majandusteadlase elukutsest kui paberlikust asjaajamisest ja askeldamisest, mis ei paku

võimalusi eneseväljendamiseks. Eriti madal on vastajate silmis põllumajanduslike elukutsete prestiiž. Maaparandaja on esitatud elukutsete seas kõige väiksema prestiižiga (3,49). Silmas pidades võrdlemisi suuri hüvitusi, mida vastav kutsetegevus annab, saab madal prestiiž johtuda vaid kutseala sisu väärast hindamisest ja põllumajanduse osatähtsuse üldisest alahindamisest.

Ajalooliselt on jaotus naiste ja meeste tööaladeks võrdlemisi terav. See peaks tingima ka erinevusi vastavate elukutsete hindamisel neidude ja noormeeste poolt.

Tabelis 2 on toodud neidude ja noormeeste hinnangud elukutsete prestiižile. Üldiselt on neidude silmis elukutsete prestiiž kõrgem kui noormeestel⁵, välja arvatud vaid maaparandaja elukutse prestiiž. Eriti märgatav on kõrgem hinnang traditsiooniliste intelligentsi elukutsete suhtes. Kõige kõrgemalt on neidud hinnanud neid elukutseid, kus töötavad enamasti naised: arsti, pedagoogi, bioloogi ja zootehniku elukutset (0,19 - 0,22 palli kõrgemalt kui noormehed). Sama on vahe vaid loominguilise intelligentsi hindamisel.

Seega on vahe neidude ja noormeeste poolt erinevate kutsealade prestiiži hindamisel võrdlemisi terav, kusjuures aga vahed erinevatesse tegevusvaldkondadesse kuuluvate elukutsete gruppide hindamisel ei ole eriti suured, välja arvatud humanitaaralad, mis on enamasti naiste tegevusvaldkonnaks.

¹⁵ See on üldine seaduspärasus, mis ilmneb ka teistes uurimustes. Vt. K. Svalastoga, op. cit., lk. 84.

Tabel 2

Socliised erinevused elukutsete prestiiži
hindamisel

Jrk. nr.	Elukutse	Epialatähtis	Neiud	Norme- hed	Hinnangu- te vahe
1.	Arstiteadus		4,74	4,53	0,21
2.	Insener	R	4,55	4,46	0,09
3.	Kunstnik, muusik, kirja- nik	H	4,47	4,25	0,22
4.	Füüsik	R	4,35	4,28	0,07
5.	Matemaatik	H	4,33	4,18	0,15
6.	Teadlane reaalaralal	R	4,29	4,18	0,11
7.	Pedagoog	R	4,22	4,01	0,21
8.	Jurist	H	4,16	4,05	0,11
9.	Teadlane humanitaaralal	H	4,15	3,93	0,22
10.	Majandusteadlane	H	3,84	3,81	0,03
11.	Bioloog	H	3,78	3,56	0,22
12.	Agronoom	P	3,71	3,62	0,09
13.	Zootehnik	P	3,65	3,46	0,19
14.	Maaparandaja	P	3,48	3,52	0,04
	Reaalaralad		4,38	4,28	0,10
	Humanitaaralad		4,17	4,01	0,16
	Põllumajanduslikud		3,61	3,53	0,08
	Traditsioonilised intelli- gentsi elukutsed		4,43	4,26	0,17

Noormehed on kõrgemalt hinnanud vaid üht traditsioonilist meeste tööala - maaparandaja elukutset. See näitab, et neid kalduvad lisaks kõigi elukutsete kõrgemale hindamisele ülehindama ka elukutseid, mis on seotud naiste tööga.

Keskmine prestiiž annab meile üldise pildi vastajate hinnangutest.¹⁶ Tähtsam kui üldine prestiiž, mille muutmine on teatud eriala stimuleerimise üks viise, on noormeeste või neidude arv, kes hindavad teatud elukutset väga prestiižikaks. Nad peaksid olema selle elukutse potentsiaalsed valijad.

Tabelist 1 selgub, et suurema prestiižiga elukutsete hinnang on homogeensem. Tabelis 3 on toodud elukutsetele maksimaalse (5- hinnatakse väga) hinnangu andnud vastajate absoluutarv ja protsent vastajatest nii üldkogumi kui ka noormeeste ja neidude arvu suhtes. Vastajate hulk, kes on üht või teist elukutset hinnanud maksimaalselt, erineb oma absoluutarvult neli kuni viis korda. Niisugune erinevus on täiesti loomulik, arvestades elukutsete levikut ühiskonnas. Vahed prestiiži hindamisel on põhiliselt samad, mis keskmiste puhul, ilmnedes vaid reljeefsemalt. Mõningal määral on tõusnud agronoomi elukutset prestiižikaks pidavate keskkoolilõpetajate hulk. See viitab selle elukutse kõrgemale prestiižile maanoorte hulgas.

¹⁶ Meie andmed on väga lähedased V.N. Šubkini poolt saadud tulemustele. Vt. В.Н.Шубкин, Об устойчивости оценок привлекательности профессий, Социологические исследования, Новосибирск, 1968, лк.247-266.

Tabel 3
Elukutseid väga prestiižikaks pidanud
vastajate arv

Jrk. nr.	Elukutse	Kri-ala	Üld-kogum	%-des üldko-gumist	Neiud	%-des nei-ducedest	Noor-mehed	%-des noor-meestest
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	Arst		1495	66,2	1007	71,2	478	58,2
2.	Insener	R	1157	51,2	750	53,6	387	47,1
3.	Kunstnik jne.	H	1068	47,3	693	49,0	366	44,5
4.	Füüsik	R	909	40,2	580	41,0	322	39,2
5.	Teadlane rea-aalalal	R	829	36,9	545	38,5	284	34,5
6.	Matemaatik	R	825	37,7	527	37,2	298	36,3
7.	Jurist	H	667	29,8	448	31,7	219	26,6
8.	Pedagoog	H	772	34,6	533	37,7	241	29,3
9.	Teadlane hu-manitaaralal	H	622	27,9	438	30,9	184	22,6
10.	Agronoom	P	442	19,8	296	20,9	146	17,8
11.	Majandusteadla- ne	H	417	18,5	264	19,9	153	18,6
12.	Zootehnik	P	373	16,7	261	18,7	112	13,6
13.	Bioloog		335	15,0	248	17,5	87	10,6
14.	Maaparandaja	P	303	13,5	207	14,6	96	10,9
	Reaalalad		934	41,3	601	42,5	323	39,3
	Humanitaaralad		715	31,6	475	33,6	233	27,1
	Põllumajandus- likud alad		375	16,6	255	18,0	118	14,4
	Traditsioonili- sed intelligent- si alad		1035	45,8	686	48,5	338	41,1

Elukutset prestiižikaks pidavate neidude ja noormeeste arv erineb kõige enam arsti, pedagoogi ja humanitaarala teadlase elukutse suhtes. Need kutsealad on enamasti naiste tegevussfääriks. Üldiselt kalduvad neid enam andma elukutsetele maksimaalselt positiivseid hinnanguid.

Vastupidine on olukord negatiivse hinnanguga, mida noormehed annavad tunduvalt kergemini, nagu nähtub tabelist 4. Kõige teravamalt väljendub negatiivne suhtumine põllumajanduslikesse elukutsetesse. Nende elukutsete suhtes on aktuaalne ühiskondliku arvamuse terviklik muutumine. Praegune suhtumine põhjustab ka nende noorte negatiivse suhtumise, kellele tegelikult meeldivad antud elukutsed (sõprade suhtumine kaalub üles oma arvamuse).

Elukutse prestiiž on üks faktoreid, mis määrab ka elukutse meeldivuse.¹⁷ Meeldivus kätkeb ka hindaja suhtumise elukutsesse kui võimalikku tulevasse tegevusalasse. Tavaliselt on noorel maksimaalselt paar-kolm elukutset, mis võistlevad oma meeldivuselt. See tingis vastajate noorte tunduvalt diferentseerituma lähenemise elukutsete meeldivuse määratlemisel. Sellest johtuvalt on ka keskmised hinnangud tunduvalt madalamad ja vastuste dispersioon suurem, samuti erinevad tütarlaste ja noormeeste vastused enam. Muus osas on meeldivuse tekkimise ja eksisteerimise mehhanism samalaadne prestiiži omaga, mida käsitlesime eespool.

¹⁷ Mõõdeti meeldivust antud kutse omandatavuse suhtes.

Tabel 4
 Elukutseid vähe prestiižikaks pidanud
 vastajate arv

Jrk. nr.	Elukutse	Eri-ala	Üldkogum	%-des üldkogumist	Neiud	%-des neidudest	Noor-mehed	%-des noor-meestest
1.	Insener	R	17	0,7	10	0,7	5	0,6
2.	Füüsik	R	21	0,9	15	0,9	5	0,6
3.	Teadlane reaallalal	R	27	1,2	16	1,1	10	1,2
4.	Arstiteadlane	L	29	1,5	13	0,9	15	1,8
5.	Kunstnik, muusik, kirjanik	H	53	1,5	22	1,6	11	1,2
6.	Matemaatik	R	35	1,6	19	1,2	16	1,9
7.	Teadlane humanitaaralal	H	44	2,0	21	1,4	23	2,8
8.	Jurist	H	63	2,8	37	2,5	26	3,2
9.	Majandusteadlane	H	84	3,7	52	3,6	32	3,9
10.	Pedagoog	H	87	3,8	44	3,1	43	4,8
11.	Bioloog	L	107	4,8	55	3,8	52	6,2
12.	Agronoom	P	211	9,5	126	8,9	85	10,3
13.	Zootehnik	P	238	10,6	134	9,4	104	13,6
14.	Maaparandaja	P	270	11,9	179	12,6	91	12,5
	Reaallalad		25	1,1	15	1,1	9	1,1
	Humanitaaralad		62	2,7	43	3,0	26	3,2
	Loodusteaduslikud alad		68	3,0	34	2,4	33	4,0
	Põllumajanduslikud alad		240	10,6	144	10,2	92	11,2
	Traditsioonilised intelligentsi elukutsed		46	2,6	25	1	19	2,3

Loomulikult pole siin arvestatud kõiki tegureid, mis mõju-
tavad noore elukutsevalikut.

Tabelis 5 on toodud meeldivuse keskmine hinne, mis on
saadud 5-pallilise skaala alusel (5- tahan väga omandada,
4 - tahaksin, 3 - ükskõik, 2 - ei taha, 1 - üldse ei tahaks)

Erinevate tegevusvaldkondade meeldivus langeb üldiselt
kokku nende prestiižiga, kui vahed erinevate elukutsete
vahel on mõnevõrra nihkunud. Humanitaaralade meeldivus on
lähedane reaaltehniliste alade meeldivusele ja meeldivad
märgatavalt enam kui põllumajanduslikud elukutsed. Põllu-
majanduslike alade meeldivus on 1,43 palli võrra madalam
nende prestiižist. Traditsioonilised intelligentsi elukut-
sed on noorte poolt eelistatumad, nagu nad olid ka prestii-
žikamad.

Erinevate elukutsete meeldivus on ilmselt seoses nende
levikuga ühiskonnas. Insenerikutse esitatute hulgast kõige
enam levinud elukutsena on oma meeldivuselt esikohal.
Loominguline intelligents on 0,35 palli võrra madalama kesk-
mise meeldivusega kui insenerikutse. Siiski ületab antud
elukutse meeldivus märgatavalt tema leviku. Kolmandaks on
tõusnud ootamatult juristi elukutse. Sellist tõusu ei ole
põhjustanud tema suur levik, vaid mingid teised tegurid.
Ebanormaalselt väike on pedagoogi ja majandusteadlase elu-
kutsete meeldivus noorte hulgas. Ilmne on vajadus muuta
suhtumist nii neisse kui ka põllumajanduslikesse elukutsetes-
se. See on aga raskem kui erinevate elukutsete prestiiži

Elukutsete meeldivus

Tabel 5

Jrk. nr.	Elukutse	Eriala	Üldkeskmine hinne	Dispersioon
1.	Insener	R	3,60	1,20
2.	Kunstnik, muusik, kirjanik	H	3,25	1,31
3.	Jurist	H	3,16	1,27
4.	Teadlane reaalalal	R	3,03	1,24
5.	Arst		3,01	1,34
6.	Matemaatika	R	2,98	1,28
7.	Füüsika	R	2,97	1,27
8.	Teadlane humanitaaralal	H	2,97	1,24
9.	Pedagoog	H	2,79	1,35
10.	Bioloog		2,74	1,22
11.	Majandusteadlane	H	2,66	1,17
12.	Agronoom	P	2,72	1,11
13.	Maaparandaja	P	2,14	1,13
14.	Zootehnik	P	2,08	1,00
Reaalalad			3,15	
Humanitaaralad			2,97	
Põllumajanduslikud alad			2,16	
Traditsioonilised intelligentsi elukutsed			3,16	

muutmine. Tabel 5 näitab, et elukutse meeldivus ei jagune nii teravalt erinevate tegevusalade järgi, kui see oli prestiiži puhul (reaaltehnilised alad on 1., 4., 6., 7. kohal, humanitaaralad 2., 3., 8., 9., 11. kohal ja põllumajanduslikud 12., 14. kohal).

Väga teravalt erinevad neidude ja noormeeste hinnangud kutsealadele, nagu näitab tabel 6. Erinevused tulevad teravalt esile juba erinevate tegevusvaldkondade hindamisel. Noormehed eelistavad märksa enam reaal-tehnilisi alasid (3,61), kuna tütarlastel on need alad meeldivuselt eelviimasel kohal. Traditsioonilisi intelligentsi alasid hinnatakse mõlemast soost vastajate poolt peaaegu võrdselt, kuid noormeeste märgatavalt kõrgem hinnang reaaltehnilistele aladele viitab meeldivuse kujunemisele tegevuse sisu alusel, mitte aga ühiskondlikust seisundist lähtudes. Ootuspäraselt on humanitaaralad neidudele meeldivamad kui noormeestele, kuna põllumajanduslike alade suhtes on olukord vastupidine.

Niisugune tegevusvaldkondade meeldivus peegeldab ka ühiskonnas reaalselt eksisteerivat tööjaotust naiste ja meeste vahel kõrgemat haridust nõudvas kutsetegevuses. Seejuures lähtub noormeeste hinnang tegevusvaldkonnast (humanitaar-, reaal-tehniliste alade jne). Olenevalt vastaja soost on üksikute elukutsete hindamine selgelt diferentseeritud. Seejuures on noormeeste valik suurema amplituudiga (vahe äärmustes on 2,07, s.t. sama palju kui kõige madalamalt hinnatud elukutse meeldivus) ning elukutsete meeldivus

Tabel 6

Soolised erinevused elukutsete meeldivuse hindamisel

Jrk. nr.	Elukutse	Eri-ala	Keskmine hinne		Hinnangute vahe
			Noormehed	Meiud	
1.	Insener	R	4,7	3,26	+0,91
2.	Füüsik	R	3,58	2,45	+1,13
3.	Teadlane reaalaral	R	3,42	2,86	+0,56
4.	Matemaatik	R	3,25	2,75	+0,50
5.	Jurist	H	3,12	3,30	-0,18
6.	Kunstnik, muusik jne.	H	2,97	3,41	-0,44
7.	Teadlane humanitaaralal	H	2,77	3,12	-0,35
8.	Majandusteadlane	H	2,72	2,47	+0,25
9.	Arst		2,72	3,14	-0,42
10.	Bioloog		2,67	2,97	-0,30
11.	Maaparandaja	P	2,45	1,65	+0,80
12.	Pedagoog	H	2,55	3,02	-0,47
13.	Agronoom	P	2,30	2,22	+0,08
14.	Zootehnik	P	2,08	2,09	-0,01
	Reaal-tehnilised alad		3,61	2,86	+0,75
	Humanitaaralad		2,83	3,06	-0,23
	Põllumajanduslikud alad		2,27	1,99	+0,28
	Traditsioonilise intelligentsi alad		3,11	3,21	-0,10

tervikuna kõrgemalt hinnatud kui neidudel. See on vastupidine elukutse prestiižiga, mis meidudel oli kõrgem. Noormeeste poolt on märgatavalt eelistatavad füüsiku, inseneri, maaparandaja, reaalala teadlase ja matemaatiku elukutse (vahe vastavalt 1,13; 0,8; 0,56). Tütarlapsed aga eelistavad enam pedagoogi, loomingulise intelligentsi ja arsti elukutset (vahe vastavalt 0,47; 0,44 ja 0,42).

Edasine uurimistöö võimaldab sügavamalt käsitleda prestiiži ja meeldivuse seost noorte tegeliku käitumisega. Toodud andmed ei võimalda teha otseseid järeldusi noorte tegeliku käitumise kohta, kuid konkurss erinevatesse osakondadesse näitab tihedat seost elukutsete prestiiži, meeldivuse ja tegeliku käitumise vahel.

4. KESKKOOLILÕPETAJATE PLAANID

"Kõige halvem arhitekt erineb parimast mesilasest algusest peale selle poolest, et enne kui teha vahast käge, on ta selle juba ehitanud enda peas".

K.Marx

Inimese tegevuse omapäraks on eesmärgipärasus, mis tavaliselt väljendub konkreetsetes plaanis.¹ Viimane kuulub teadvusse ühe osana ümbritseva maailma peegeldusest. Plaani realiseerimise abil inimene püüab saavutada oma eesmärke. Plaanina käsitleme ideaalset tegevuskava, mis on üles ehitatud kindlast eesmärgist lähtudes. Plaa-

¹ Vt. lähemalt noorte plaane puudutavaid uurimusi: Эманентные планы молодежи, Свердловск, 1966; Молодёжь, её интересы, стремления, идеалы, М., 1969.

nil on täita tähtis ülesanne inimese tegevuse juhtimisel, ehkki tervikuna reguleerib inimese tegevust tema psüühika. Perspektiivsed kavad võivad muutuda isiksuse psüühilise struktuuri olulisteks osadeks. Vahetud plaanid aga on tegelikkuse niisuguseks peegelduseks, mis on fikseeritud küll teadvuses, kuid mitte sügavamalt psüühikas. Seetõttu on plaanid tunduvalt kergemini muutuvad tegelikkuse peegeldused kui psüühikas fikseerunud väärtused, ideaalid, vajadused, huvid jne. Inimene võib oma plaane muuta küllalt kiiresti, nagu seda just nooruses sageli juhtub. Kinnituseks sellele on juulikuu viimased päevad vastuvõtukomisjonis, kus eksleb hulganisti noori paremate võimaluste otsinguil.

Plaanide kiirele muutmisele aitab kaasa nende kujunemise mehhanism. Noorte plaanid formeeruvad küllalt sageli peegelduse peegeldusena. Näiteks intelligentsi hulgast pärinevad noored, vaatamata kesistele tulemustele koolis, püüvad kõrgema hariduse poole tihti just seetõttu, et kõrgem haridus omab prestiiži ümbritsevate inimeste silmis. Täheleb noore kavatsused rajanevad teatud eluplaani prestiižile ümbritsevate seas, mitte aga elutegelikkuse ja enda võimete reaalsele hinnangule.² Seejuures

² Vt. lähemalt: Количественные методы в социологии, М., 1966, лк. 168-231.

formeerub ta tihti sõltumatult noore muust sisemaailmast. Stabiilsemad plaanid kujunevad siis, kui noor lähtub oma käitumise sügavamatest regulaatoritest. Meie ühiskonnas on niisugusteks psüühika osadeks eelkõige väärtused. Äärmuslikes situatsioonides võivad aga ka vajadused olla eluplaani koostamise aluseks. Näiteks kui tuleb asuda toetama töövõimetusid vanemaid või alaealisi õdesid-vendi. Tavaliselt lähtub noor oma elueesmärkidest. Nende eesmärkide selgepiirilisusest ja seostatusest ühiskonna ideaalidega oleneb ka kavatsuste realiseeritavus. Eelmises peatükis nägime, et keskkoolilõpetajate kutsevaliku plaanid on kujunenud eelkõige nimetatud kahel teel - arvestades erinevate plaanide prestiiži või siis väärtuste alusel. Vähe on noori, kes eluplaani koostamisel on arvesse võtnud ka elukutseid. Vähestel põhineb kutsevalik eelneval tegevusel vastaval kutsealal või siis põhjalikul informatsioonil valitavaeriala ja oma võimete kohta. Eriti on see kehtiv perspektiivsemate plaanide suhtes, kuivõrd vahetut plaani mõjutab alati selle realiseeritavusaste. On selge, et noorte plaane kõrgema hariduse suhtes mõjutab konkurss. Näiteks Leningradis, kus 1968.a. oli 24000 keskkoolilõpetajal võimalus kandideerida 26000 vakantsele kohale linna kõrgemates koolides, on kõrgema hariduse omandami-

seks loomulikult väga head eeldused. Eesti NSV-s oli iga 1969.a. keskkoolilõpetajate kohta statsionaarseid kohti kõrgemates õppeasutustes 0,33. Ka Eesti NSV-s on riiklikult ette nähtud enamuse keskkoolilõpetajate astumine kõrgemasse kooli.

Ülaltoodud mehhanismide kaudu kujunevadki noorel plaanid, mis vahetult suunavad tema käitumist kutsevaliku protsessis. Seejuures ei formeeru noorel üks plaan, vaid mitu. Tinglikult võib ühte neist nimetada perspektiivsemaks (lõppeesmärki sisaldavaks) ja teisi selle realiseerimisele allutatuiks. Iga hinna eest kõrgemat haridust omandada otsustanud noormees võib kavatsuse realiseerimiseks asuda õppima TRÜ füüsikaosakonda, kuid ebaõnnestumise korral sisseastumiseksamitel järelkonkursi korras pääseda matemaatika pedagoogiks. Sellisel juhul on perspektiivsema plaani sisuks kõrgem haridus, kuna eriala on teisejärguline. Vastupidine on olukord, kui tütarlaps on otsustanud saada pedagoogiks, ja pärast ebaõnnestunud katset pääseda TPedI-sse, asub aastaks tööle algklasside õpetajana, et järgmisel aastal uuesti üritada sisseastumist. Sellisel juhul on kava sisuks õpetajakutse, aga konkreetsemaks tegevuskavaks juba õppimine või tööleminek.

Keskkoolilõpetajate enamik, 73 %, mõistavad plaani täht-

sust enda tegevuse juhtimisel, kuid vaid 12 % on plaan täiesti kindel. Üle poolte on plaan enam-vähem kindel. Ülejäänutest pooled on kahevahel ega ole veel lõplikku otsustust teinud. Nende plaanid on seotud edasiõppimise ja tööle siirdumise kavatsustega.

Edaspidi peatumegi vaid kõrgemat kooli puudutavatel noorte eluplaanidel. Eristada võib kolme liiki plaane, mis keskkooli lõpetamisel võivad sisaldada kõrgema kooliga seotud kavatsusi:

1. eesmärgiks võib olla omandada kõrgem haridus. Sellisel juhul on tegemist eelkõige teatud sotsiaalse seisundi valimisega.³ Meie ühiskonnas võib kõrgemat haridust vaadelda kui sotsiaalset eskalaatorit. Paljud noored valivad just viimase. On muidugi võimalik, eriti noorelt, seostada sotsiaalne seisund materiaalse seisundiga ja valida elukutse, mis töötab head teenistust (milleks kulutada aastaid õppimisele, kui võib läbi saada selletagi. Niisuguse kavatsuse juures on eriala üldreeglina teisejärguline. Tähendab, hiljem tuleb perspektiivsemat plaani juba täiendada, et ta sisaldaks kutsevaliku lõppresultaati - elukutset,

2. eesmärgiks võib olla omandada kindel elukutse.

³ Vt. M.Н.Руткевич, Образование в СССР как фактор социальной мобильности. Социология и идеология, М., 1969, Ик.91-100.

Sellisel juhul ettevalmistussüsteemi (kutsekool, keskeriõppeasutus, kõrgem kool) või töökoha valik on teisejärguline ja allutatud sellele kavatsusele. Taolises plaanis juba sisaldub kutsevaliku lõppsiht,

3. eesmärgiks võib olla erandjuhul ka kõrgema kooli või konkreetse ettevõtte valik. Esialgu võib arvata, et selline kava on noorte hulgas küllalt levinud. Analüüsimisel selgub aga, et sageli on teatud kõrgema kooli valimisel allutatud ülaltoodud kahele perspektiivsele plaanile. Harilikult noor, eelistades teatud kõrgemat kooli valib kindla kallakuga erialade grupi. Ühel juhul on siin tegemist eelkõige kõrgema hariduse valikuga, millega võib kaasneda ka linna- või kõrgema kooli (teab, et siin saab sisse) valik. Teisel juhul on tegemist eriala valikuga, kuid täpsemaks kutseala määratlemiseks puudub veel alus. Konkreetse kõrgema kooli eelistamine võib toimuda vaid piiratud juhtudel (näiteks elukoha tõttu, sugulaste või tuttavate soovitusel jne.).

Empiiriliselt ei ole olemasolevate uurimuste tasemel võimalik määratleda ülaltoodud plaanide tähtsust ja omavahelist seost noorte subjektiivsetes plaanides. Analüüsimine 1966.a. keskkoolilõpetajate plaane enamlevinud vaatekoha järgi, et esmalt valitakse õppimise ja töөлamineku vahel.

A. Keskkoolilõpetajate plaane tööleasumise ja edasiõppimise suhtes on NSV Liidus ulatuslikult uuritud.⁴ Põhiliselt on uurimistööd antud valdkonnas stimuleerinud püüd aidata kaasa rahvamajanduse planeerimisele, kuid vähemtähtis pole seegi asjaolu, et need kavatsused on suhteliselt kergesti määratletavad: uurijale torkavad nad silma ja noor ise on neist plaanidest teadlik. Tabelis 1 esitame mitmete uurijate andmeid, millede alusel võib öelda, et teiste NSVL keskkoolilõpetajatega võrreldes püüdleavad ENSV keskkoolilõpetajad vähem kõrgema hariduse poole. Seda nähtust ei saa kuidagi panna hariduse vähese majandusliku stimuleerimise arvele (suhteliselt väikesed palgad kõrgema haridusega töötajatel), kuna selles suhtes meile kõige sarnasemad piirkonnad (Leningrad ja Sverdlovsk) kujundavad noortes ENSV-st oluliselt erinevad plaanid. Ka ei ole siin tegemist asjaoluga, et neis piirkondades oleks enam noori, kes jätaksid keskhariduse omandamata. Eesti NSV on NSV Liidus samaealistest noortest peaaegu kõige madala-

⁴ Vt. В.Н.Шубкин, "Молодёжь вступает в жизнь." "Вопросы философии", № 5, 1965, lk. 57-70; Н.А.Айтов, "Влияние общеобразовательного уровня рабочих на их производительную деятельность," "Вопросы философии", № 11, 1966, lk. 23-31; Изменные планы молодежи, Свердловск, 1966,

Tabel 1

Keskkoollõpetajate plaanid

Keskkoollõpetajate kavatsused Erinevad rajoonid ⁵	Õppima	Töötama ja õppima	Töötama	Ei ole veel otsustanud või ei vastanud	Vastajate arv
Sverdlovski Kirovi rajoon ⁶	92%	0,8%	2,0%	5,2%	246
Leningrad ⁷	88%	-	3		1872
Sverdlovski Ordzonikidze rajoon ⁸	84,6	-	14,2	1,2	567
Novosibirski oblast ⁹	80%	12	8		
Kaasan ¹⁰	71,5%	10,2	73		200
Ufaa	65,3%	22,5	3,7		2500
Eesti MSV	58,5%	12,04	21,45	8,48	2260

⁵ Osa autoreid on toonud puudulikud andmed. Samuti ei saa määrata täpselt uurimuste esinduslikkust.

⁶ Kirovi rajoon on asustatud enam intelligentsiga, kuna Ordzonikidze rajoon on tüüpiline tehaste rajoon.

⁷ В.В.Водзинская, Выбор профессии как социальная проблема. Автореферат на соискание ученой степени кандидата философских наук, Л., 1968, lk. 7-8.

⁸ Я.М.Ткач, Жизненные планы выпускников полной средней школы. Жизненные планы молодежи, Свердловск, 1966, lk. 89-93.

⁹ В.Н.Щубкин, Молодёжь вступает в жизнь. "Вопросы философии", № 5, 1965, lk. 62.

¹⁰ Н.А.Айтов, Образование рабочих и их труд. "Вопросы философии", № 11, 1966, lk. 23.

ma keskkoolilõpetajate protsendiga. Ilmselt on siin te-
gemist teiste kultuurist tulenevate nähtustega, eelkõige
aga hariduse devalvatsiooniga.

Utilitaarselt lähenedes võib tunduda, et Eestis on
olukord kõige parem: noorte kavatsused vastavad rahvama-
janduse vajadustele. Edasi õppida kavatseb peaaegu sama
palju, kui kõrgemasse kooli vastu võetakse. Ei saa aga
kuidagi nõustuda nende autorite seisukohaga,¹¹ kes näe-
vad noorte plaanide ja tööjõu tegeliku vajaduste vahel
valitsevas dispropertsioonis sotsiaalselt ebanormaalset
olukorda. On selge, et ühiskonnal ei ole võimalik rahul-
dada kõigi noorte soovi kõrgema hariduse järele. Ilmselt
on aga vajalik, et erialase ettevalmistuse omandaksid
selleks võimekamad inimesed. See aga selgub konkursi kau-
du. Järelikult on vaja kujundada ka noorte subjektiivsed
plaanid selliseks, et konkurss toimuks. Paremate välja-
selgitamiseks on vajalik, et püüd omandada kõrgemat ha-
ridust ületaks tegeliku võimaluse hariduse saamiseks.
Optimaalne on olukord, kus on olemas teatav dispropertsio-
on nende kahe näitaja vahel. Antud vastuolu kindlustab
progressi võimekamate inimeste täielikuma rakendamise
kaudu ühiskonnas.

¹¹ Vt. antud küsimuses toimuva diskussiooni kohta:
В.Н.Шушкин, Молодёжь вступает в жизнь. "Вопросы фило-
софии" № 5, 1965, lk. 57-70.

Subjektiivsete plaanide realiseerimatuse tõttu tekida võivad konflikti inimese sisemaailmas (praegu ei ole see teravaks probleemiks, sest enamikus ENSV kõrgemates koolides on raskusi vajaliku üliõpilaskontingendi formeerimisega) tuleks ära hoida teadmise kujundamisega, et kõrgemat haridust ei omandata enesetäiendamiseks, vaid hilisemaks rakendamiseks rahvamajanduses.

Loomulikult kergendab üldise keskkhariduse sisseviimine üliõpilaskontingendi formeerimist, kuid vajalik on ka teatud kultuuriväärtuste ümberhindamine (hariduse koht ja osa ühiskonnas) ja vastav eluplaanide kujundamine nende alusel.

Ühtedeks vaimse kultuuri elementideks, mille alusel kujunevad plaanid kõrgema hariduse ja elukutsete suhtes, on elukutseväärtused. Tabelis 2 on toodud andmed selle kohta, millised elukutseväärtused olid noortel,¹² kesjuures nähtub selgelt, et elukutseväärtused on oluliselt mõjutanud keskkoolilõpetajate plaanide kujunemist.¹³

¹² Vt. elukutseväärtuste analüüsi: M. X. Титма, Ценности, влияющие на выбор профессии, "Вопросы философии", № 4, 1969, lk. 52-61.

¹³ Vt. lähemalt elukutseväärtuste osa keskkoolilõpetajate kavatsuste kujunemisel: M. X. Титма, Планы выпускников средней школы как выражение определенной ценностной ориентации при выборе профессии. Ученые записки ТГУ, Труды по философии, XII, Тарту, 1969, lk. 77-90.

Tabel 2

Plaanide seos elukutseväärtustega

Kavat- sus pä- rast koo- li	Eriala peab voimaldama	Enesetäien- damist ja silmaringi laiendamist	Lüua ja olla ori- ginaalne	Kasutada oma voi- meid	Olla ka- sulik rahvama- jandusele	Enästi teenida	Olla sop- rade ja tuttava- te seas hinnatud	Kindlus- tada ra- hulik ja stabii- ne tule- vik	Seavuta- da po- sitsioon ja pres- tiiz ühiskon- nas	Teha pu- hast ja ajaliselt piiratud tööd
Edasi õppida		89,4 ¹⁴	51,1	75,8	38,4	17,7	31,1	-9,5	-41,2	-35,6
Töötada ja õhtuti edasi õppida		87,8	48	71,6	47,2	15,9	34,3	-5,2	-35,1	-24,4
Erialgu lähen tööle ja hiljem oppima		88,8	31,5	65,7	25,9	52,6	42,0	+3,7	-29,7	- 5,5
Tööle		85,4	35,2	64,8	49,8	14,3	22,9	-4,0	-39,1	-19,1
Tööle keskkoolis valitud erialal		79,4	25,4	71,4	30,2	27,0	44,5	+1,5	-30,7	-11,1
Armeesse seaga teenima		82,2	31,1	62,2	31,1	40,0	28,9	+4,5	-31,1	-17,8
Ei ole mõelnud		81,6	22,6	46,8	54,9	22,5	30,7	-4,9	-37,1	+ 8,1

¹⁴ Tabelis toodud keskmine on saadud järnevalt: vastajate arv, kes pidas mingit nõuet "väga tähtsaks" eriala valimisel korrutati + 1-ga, nõuet "keskmiselt tähtsaks" pidanute protsents 0-ga ja "mitte tähtsaks" pidanute protsents - 1-ga. Liites hinnangud seamegi keskmise, mis on + märgiline, kui vastajate seos on ülekaalus positiivne hinnang - märgiline, kui domineerivad negatiivsed vastused. Selliselt on võimalik kõrvutada erinevate plaanidega noorte seos ühele või teisele nõudele positiivse väärtushinnangu andnud noorte gruppe.

Tabel 3

Plaanide seos tähtsaima nõudega elukutsele

Kavat- sus pä- rast koo- li	Eriala peab ¹⁵ voimaldama	Enesetäi- endamist ja silma- ringi laien- damist	Lua ja olla originaalne	Kasutada oma voi- meid	Olla ka- sulik rahvamajan- dusele
Edasi õppida		34,7%	17,3%	15,3%	8,5%
Töötada ja õhtuti edasi õppida		36,2	12,5	15,5	8,1
Erialgu tööle ja hiljem õppima		37,0	5,6	14,8	4,6
Töötada		32,2	11,3	16,3	13
Tööle keskkoolis valitud erialal		33,3	14,3	7,9	11,1
Armeesse aega teenima		24,4	11,1	13,3	13,3
Ei ole mõelnud		22,6	8,1	10,0	19,4

¹⁵ Tabelis on toodud vastajate grupid, kes pidasid ühte või teist nõuet kõige tähtsamaks elukutse valikul.

B. Teise suurema subjektiivse plaanina võib välja tuua püüdu omandada teatud e r i a l a . Tavaliselt vastab noore väärtustele ja huvidele mitu eriala, mille vahel tal tuleb valik teha. Erialade meeldivus baaseerub ka erialade prestiižil ja noore teadmistel antud erialade kohta.

Nagu näeme, on kavatsused küllalt erinevad. Maaparan-daja ja zootehnika elukutseid ei soovita peaaegu üldse pmandada, kuna aga insenerikutsesele pretendeerivad pooled. Inseneri elukutse, laiemalt aga reaalaralad üldse on poiste poolt soovitatavamad, kuna tütarlapsi veetleb märgatavalt enam kunstniku, kirjaniku, muusiku, pedagoogi elukutse.

Tabelis 4 toodud andmete analüüsimisel tuleb arvestada erinevate elukutsete levikut ühiskonnas, mis teeb olulisi korrektiive erinevate erialade meeldivusse. Enamlevinud erialadele kavatsevad siirduda paljud keskkoolilõpetajad. Veelgi tugevamalt mõjutab noorte plaane viimaste realiseerimise võimalus (antud kutseala levik teatud piirkonnas). See määras ka keskkoolilõpetajate poolt inseneri, pedagoogi ja arsti elukutse eelistamise ENSV-s levinud kõrgemat haridust nõudvate erialade seast 1966.a. Üle ühe kolmandiku lõpetajaist (35,2%) ei olnud eriala suhtes veel langetanud lõplikku otsust.

Seega, noorte plaanid elukutsete suhtes on juba te-

Tabel 4

Omandada kavatsetav elukutse.

Jrk. nr.	Elukutse nimetus	Lõpeta- jate arv	Protsent vastajate üldarvust
1	Insener	276	12,3%
2	Füüsik	50	2,2
3	Teadlane reaalalal	54	2,4
4	Matemaatik	49	2,2
5	Jurist	48	2,1
6	Kunstnik, muusik, kirjanik	106	4,7
7	Teadlane humanitaaralal	38	1,7
8	Majandusteadlane	69	3,1
9	Pedagoog	225	10,0
10	Arst	151	6,7
11	Maaparandaja	15	0,7
12	Agronoom	24	1,1
13	Zootehnik	4	0,2
14	Mingi teine valik ¹⁶	350	15,5
15	Ei vastanud ¹⁷	791	35,2

gelike võimaluste poolt mõjustatud. Vaba tahet, otsustuse määratlematust jääb vähemaks. Elukutse plaani sisuna nõuab enam oma subjektiivse valikukriteeriumi

¹⁶ Kõiki vastuseid ei olnud võimalik elektrinärvutil materjali läbi töötades kätte saada, mistõttu osa on koondatud ühte gruppi.

¹⁷ Küllalt suur grupp vastajatest ei olnud maikuus, s.t. vahetult enne lõpueksameid määratlenud täpselt elukutset, kus tööle asuda või mida edasi oppida. Võrdlus grupiga (8,5%), kes polnud otsustanud kas edasi oppida või tööle asuda näitab, et paljud lõpetajad lähendavad selle küsimuse enne eriala või elukutse valiku otsustamist.

(tavaliselt väärtus) kõrval ka objektiivsete asjaolude arvestamist. Sellele vaatamata on elukutseväärtused suu- resti erinevad noortel, kes kavatsevad ühte või teist elukutset valida (vt. tabel 5 , 6). Noored, kes taotle- vad kutsealases tegevuses eelkõige eneseväljendust, ta- havad saada kunstnikuks, muusikuks, kirjanikuks, matemaatikuks, kuna kõige vähem veetleb neid agronoomi, majandus- teadlase, pedagoogi ja inseneri elukutse. Rahvamajanduse- le kasu tuua arvavad noored saavat aga eelkõige agro- noomi, majandusteadlase ja inseneri kutsealal. Hüvitust kutsealases tegevuses saab noorte arvates aga eelkõige humanitaarala teadlase, majandusteadlase ja inseneri erialal.¹⁸

C. Iseseisva plaanina võib esineda ka kavatsus minna õppima teatud kindlasse kõrgemasse kooli. Üldreeglina on aga niisugune plaan seotud eriala valikuga. Tabelis 7 toodud andmete kõrvutamise erinevaid elukutseid valida kavatsejate arvuga näitab, et osal lõpetajaist on siiski kavatsused kõrgema kooli suhtes, mitte aga elukutse suh- tes. Seda kinnitab asjaolu, et tööle kavatseb siirduda

¹⁸ Vt. lähemalt toodud andmete analüüsi: M. X. Тутма, Влияние ценностей на предполагаемый выбор профессии выпускниками средней школы. Ученые записки ТГУ, Труды по философии, XIII, Тарту, 1969, lk. 7.

Tabel 5

Omendada kavetatava elukutse seoa tähtsaima nõudega elukutsesele

Elu- kutse	Erjala peab ¹⁹ voimaldama	Enesetäien- damist ja silmaringi laiendamist	Lüua ja olla ori- ginaalne	Kasutada oma voi- meid	Hästi teenida	Olla sõpra- de ja tut- tavate seas hinnatud	Kindlustada rahulik ja stabiilne tulevik	Olla kasu- lik rahva- majandusele
Teadlane reaalalal		35,2%	24,1%	16,7%	5,6%	5,6%	3,7%	1,9%
Füüsik		28	20	12	2,0	2,0	6,0	4
Matemaatik		32,7	24,5	16,3	0,0	6,1	4,1	6,1
Ingener		32,2	16,3	14,5	4,0	1,8	6,9	10,9
Arst		39,7	13,9	13,2	4,0	5,3	4,6	9,3
Teadlane humaniteeralal		42,1	18,4	13,2	10,5	2,6	0,0	5,3
Kunstnik, muusik, kirjanik		30,2	47,2	11,3	1,9	0,9	0,9	1,9
Pedagoog		42,2	11,6	12,4	1,3	4,0	1,3	7,1
Jurist		39,6	18,7	8,3	0,0	2,1	4,2	6,2
Ökonomist		42,0	1,4	14,5	2,9	2,9	5,8	10,1
Agronoom		37,5	4,2	16,7	4,2	8,3	4,2	20,8
Muu		37,2	15,1	15,7	2,9	3,4	3,7	9,4

¹⁹ Tabelis on toodud vastajate grupid, kes pidasid ühte või teist nõuet kõige tähtsamaks elukutse valikul

Tabel 6

Omandatava elukutse seos elukutseväärtustega

Elukutse \ Eriala peab võimaldama	Enesetäien- damist ja silmaringi laiendamist	Luu ja oia originaalne	Kasutgada oma voimeid	Hästi tee- nida	Olla sõpra- da ja tut- tavate seos hinnatud	Olla rahulik ja stabiil- ne tulevik	Kindlusta- da rahulik ja stabiil- ne tulevik	Saavutada positiivset ja pre- s-tiivset konnas	Olla kaasu- lik rahva- majanduse- le
Teadlane reaalalal	90,7	48,2	83,3	27,8	33,3	-12,2	-59,2	25,9	
Füüsik	88	46	80	14	20	- 2	-34	36	
Matemaatik	89,8	63,3	87,8	6,1	22,4	-18,4	-40,8	38,8	
Insener	87	47,8	71,4	27,5	27,2	- 1,8	-38,4	39,5	
Arst	92,7	47,7	75,5	9,3	41,1	- 8	-44,4	41,7	
Teadlane humanitaaralal	92,1	42,1	86,8	31,6	50,0	- 2,6	-18,4	2,6	
Kunstnik, muusik, kir- janik	92,5	78,3	82,1	15,1	34	-17	-34	9,5	
Pedagoog	90,6	47,1	68,4	12,4	32,4	-15,1	-44	42,7	
Jurist	97,9	56,3	77	14,6	46,8	-29,2	-16,7	50	
Ökonomist	86,9	47,8	69,6	33,3	36,2	+ 5,8	-33,3	39,1	
Agronoom	70,8	16,7	50,0	4,2	25	- 4,2	-29,2	54,2	
Muu	90,6	40,1	74,0	14,6	27,7	- 8,3	-37,1	48,3	

²⁰ Tabelis on toodud keskmised (vt. tabel 2).

21,5 % (tabel 1) ja kõrgemasse kooli ei kavatse minna 21 % (tabel 7), s.t. kõik, kes kavatsevad edasi õppida, on valinud kõrgema kooli, kuna elukutset ei ole veel määratlenud 35,2 % vastanutest.

Tabelis 7 toodud andmed väljendavad kavatsusi, mida korrigeerib veel vahetult sisseastumiseksamite-eelne olukord ja lõplikult keskkoolilõpetajate tegevuskavad väljenduvad konkursis erinevatesse osakondadesse, kui üldkonkursist välja jätta eelmiste aastate lõpetajad.

Tabel 7

Soolised erinevused kõrgemate koolide eelistamisel

Jrk. nr.	Missuguse kõrgema kooli valiks	Neiud		Noormehed		Kokku	
		abs. arv	%%	abs. arv	%%	abs. arv	%%
1	Tallinna Polütehniline Instituut	225	15,9%	357	43,4%	582	25,9%
2	Tallinna Pedagoogiline	187	13,1%	30	3,6	217	9,6
3	EPA põllumajandusliku kallakuga alad	63	4,4	34	4,1	97	4,3
4	EPA tehnilise kallakuga alad	12	0,8	63	7,7	75	3,3
5	ERKI ja TRK	71	5,1	14	1,7	85	3,8
6	TRÜ Arstiteaduskond	133	9,3	20	2,4	153	6,8
7	TRÜ humanitaaralad	211	14,9	62	7,5	273	12,1
8	TRÜ reaalalad	118	8,3	66	8,0	184	8,2
9	Kõrgem kool väljaspool vabariiki	62	4,3	50	6,1	112	5,0
10	Ei lähe kõrgemasse kooli	333	23,9	126	15,5	472	21,0
		822		1415		2250	

Lõpetaja, kelle perspektiivseks plaaniks on kõrgema hariduse omandamine, orienteerub ümber osakonnale, kuhu sissepääsemine on kõige tõenäolisem. Keskkoolilõpetajate kavatsuste suhtes tuleb arvestada nende tegelikke vastuvõtukontingente.

Lõpetajate plaanid erinevate kõrgemate koolide suhtes oleksid ühetaolised, kui vastava aasta keskkoolilõpetajate lend kindlustaks võrdse protsendi sisseastujate kontingendist kõigisse kõrgematesse koolidesse. Nii see ilmselt ei ole, sest see protsent erineb suuresti kõigi kõrgemate koolide suhtes.

Juba ühe aastakäigu lõpetajad loovad tugeva konkursi TRÜ Arstiteaduskonnas, ERKI-s ja TRK-s, kuna TPI ja EPA suhtes on aga ilmne lõpetajate kavatsus mitte hõivata kõiki üliõpilaskohti. Suured disproportsioonid ilmnevad ka tütarlaste ja noormeeste kavatsuste võrdlemisel. Kõige feminiinsem on TRÜ Arstiteaduskonda ja TPI-sse õppima asuda kavatsujate koosseis, kus noormehi on vastavalt 12,4% ja 13,8%. Vaid TPI-sse ja EPA tehnilise kalakuga erialadele õppima asuda soovijate hulgas on ülekaalus hoormehed. Nii suured disproportsioonid noorte plaanides, mis suurel määral jäävad samaks ka kõrgemasse kooli vastuvõetute suhtes, on ilmselt kahjulikud nii mõnelegi erialale (õpetajad, arstid).

Ülaltoodud andmed iseloomustavad kõigi keskkoolilõ-

petajate plaane erinevate kõrgemate koolide suhtes. Enam suunatavad on päevaste keskkoolide lõpetajate kavatsused. Nendest ülevaate saamiseks esitame viimased tabelis 8.

Tabel 8

Soolised erinevused päevaste keskkoolide lõpetajate poolt kõrgemate koolide eelistamises

Jrk. Missuguse kõrgema nr. kooli valiksin	Noormehed		Neiud		Kokku	
	abs arv	%-des	abs arv	%-des	abs arv	%-des
1 TPI	269	40,1%	181	15,6%	450	24,4%
2 TPedI	30	4,5	161	13,8	192	10,4
3 TRÜ Humanitaaralad	153	7,9	181	15,6	234	12,7
4 TRÜ reaalaralad	64	9,6	101	8,7	166	9,0
5 TRÜ Arstiteaduskond	19	2,8	108	9,3	129	7,0
6 ERKI ja TRK	11	1,6	62	5,3	73	4,0
7 EPA põllumajandusliku kallakuga alad	31	4,6	58	5,0	89	4,8
8 EPA tehnilise kallakuga alad	60	9,0	11	0,9	71	3,9
9 Kõrgem kool väljaspool vabariiki	37	5,5	45	3,9	83	4,5
10 Ei vastanud	96	14,4	255	21,9	356	19,3
	670		1163		1843	

Tabelis 8 toodud andmeid kõigi lõpetajate kohta toodud andmetega võrreldes võime olulisi erinevusi päevaste ja

Õhtukeskkoolide lõpetajate plaanides:

1. Õhtukeskkoolide lõpetajad (eriti neiud), on vähem otsustanud kõrgema kooli kasuks kui päevaste keskkoolide lõpetajad;

2. Õhtukeskkoolide lõpetajad eelistavad enam TPI-d, päevakoolide lõpetajad aga TPedI ja TRÜ reaalaralasi;

3. Õhtukeskkooli lõpetanud noormehed soovivad tunduvalt enam astuda TPI-sse (57,9% kõigist õhtukeskkooli lõpetanud noormeestest) kui päevase keskkooli lõpetanud noormehed. Samal ajal TPedI-sse ei soovi ükski õhtukeskkooli lõpetanud noormees, TRÜ Arstiteaduskonda 1 ja TRÜ reaalaraladele 2 noormeest. Päevaste keskkoolide lõpetanud neidudest veidi enam eelistavad õhtukeskkoolide lõpetajad TRÜ humanitaaralasi.

Muid olulisi lõpetajate soost ja keskkooli tüübist jõutunud erinevusi ei esine. Ilmneb, et just päevased keskkoolid suurendavad konkursside diproportsioone. Sellise olukorra üheks põhjuseks on keskkoolilõpetajate arusamad oma eesmärkide realiseeritavusest ühes või teises kõrgemas koolis. Tabelis 9 toome andmed selle kohta, missuguseid kõrgemaid koole on ühtede või teiste elukutseväärtustega noored eelistanud.

Tabelis 9 toodud andmed näitavad mõningaid olulisi erinevusi eri kõrgematele koolidele orienteeruvate keskkoolilõpetajate vahel. Elukutse juures kõige tähtsama

Tabel 9

Eelistatava kõrgema kooli seos peamise nõudega elukutsale

Kõige tähtsam nõue ide- ¹ aalsele erialale	Täna ja olla ori- ginaalne	Hästi teeni- da	Olla sõprade ja tuttavate seas hinnatud	Kasutajda oma võimeid	Kindlustada rahulik ja stabiline tulevik	Olla kasulik rahvamajandu- sele	Pidevat eneseäri- andmist ja ilma- ringi laiendamist	Ei vas- tanud
Kõrgem kool								
TPI	12,7%	4,3%	3,3%	16,3%	6,3%	8,4%	33,9%	12,5%
TPedi	9,6%	2,8	3,6	12,4	2,8	8,7	41,3	16,5
TRU Humanitaeralad	18,3%	2,6	2,6	14,7	2,9	3,3	41,0	12,1
TRU reaalalad	29,0%	3,24	5,4	17,3	1,6	5,9	31,9	12,4
TRU Arstiteaduskond	14,3%	3,9	3,9	11,0	3,2	9,7	39,6	9,7
ERKI ja TRK	46,5%	2,3	4,7	14,0	0,0	2,3	25,6	3,5
EPA põllumajandusliku kallekuga alad	10,3%	3,1	8,2	11,3	1,0	20,6	34,0	8,2
EPA tehnilise kalleku- ga alad	12,0%	6,7	2,7	2,7	18,7	2,7	25,3	10,7
Väljaspool vabariiki	16,1%	1,8	1,8	13,4	3,6	6,2	46,4	6,2
Ei lähe kõrgemasse kooli	10,7%	6,2	5,2	15,1	5,2	10,9	27,8	17,1

¹ Tabelis on toodud vastajate grupid, kae pidasid ühte või teist nõuet kõige tähtsamaks elukutse valikul.

nõude on jätnud märkimata kõige enam neid vastajaid, kes ei kavatse edasi õppida või valivad TPedI. Peaaegu ei ole nende hulgas selliseid lõpetajaid, kes kavatsevad siirduda ERKI-sse või Konservatooriumi. Ligi pooled neist on lugenud elukutse juures tähtsaimaks loominguvõimalusi. Ka TRÜ reaali- ja humanitaaraladele siirdujad on pidanud teistest vastajatest tähtsamaks loominguvõimalusi. Teistest madalam on loomingu hindavate keskkoolilõpetajate protsent TPedI-sse ja EPA-sse siirduda kavatsejate ning kõrgemasse kooli mittesiirduvate lõpetajate hulgas. Head teenistust kutsevaliku peamise kriteeriumina on veidi rohkem hinnatud nende hulgas, kes valivad EPA tehnilisi alasid või ei siirdu kõrgemasse kooli. Sõprade hinnang elukutsele leiab kõige enam arvestamist EPA põllumajanduslikele erialadele siirdujate hulgas, kuna väljapoole vabariiki EPA tehnilistele aladele ja TRÜ humanitaaraladele minna kavatsevate noorte seas on sõprade hinnangut arvestavaid kõige enam. Võimete rakendamist erialal peavad tähtsaimaks kutsevalikul enam need lõpetajad, kes tahavad edasi õppida EPA tehnilistel erialadel ja TRÜ reaalarialadel, kuna TRÜ Arstiteaduskonda ja EPA põllumajanduslikele erialadele siirdujate hulgas on neid vähem. Rahulikku tulevikku mõtlevad lõpetajad eelkõige kindlustada kohese töölesiirdumise või TPI valimisega. Kasutoomine rahvamajandusele on kõige tähtsam kutsevaliku kriteerium

veerandile EPA-sse siirdujaist, kuna TRÜ humanitaaraladele, ERKI-sse ja TRK siirdub niisuguse väärtusega keskkoolilõpetajaid õige vähe. Enesetäiendamine on noortel kindlalt kõige tähtsamaks elukutse hindamisel, kuid väärtuse stereotüüpne vorm uurimuses ei luba oletada, et see kõigil, lõpetajatel oleks interroriseeritud väärtuseks, tegelikku käitumist suunavaks regulaatoriks kõigi lõpetajate jaoks. Teistest märgatavalt enam on enesetäiendamist hindavaid noori väljapoole vabariiki kõrgemasse kooli, TPedI-sse ja TRÜ humanitaaraladele siirduda kavatsevate noorte seas, kuna EPA tehnilistele aladele, ERKI ja TRK õppima asuvate noorte hulgas on neid ligi poole vähem.

Eeltoodu toob esile erinevaid aspekte, mis soodustavad ühe või teise kõrgema kooli eelistamist ning iseloomustab ka nende kõrgemate koolide tulevast kontingenti. Parema ülevaate saamiseks toome andmed eriala juures loominguvõimaluse hindamise erinevaid kõrgemaid koole valida kavatsevate keskkoolilõpetajate poolt (tabel 10).

Toodud andmetest ilmneb, et loominguale orienteeruvate vastajate arv teatavasse kõrgemasse kooli astuda kavatsevate seas iseloomustab viimaste üldist hinnangut sellele väärtusele. Loomingu kui elukutseväärtuse hinnang on teistest kõrgem ERKI ja TRK, TRÜ humanitaar- ja reaalaraladele õppima asuda kavatsevate seas, kuna teistest tunduvalt madalamalt hindavad neid väärtusi kõrge-

Tabel 10

Eelistatava kõrgema kooli seos hinnangu eneseväljendamisele

Eriala peab võimaldama luua ja olla originaalne	Väga tähtsaks	Keskmiselt tähtsaks	Mitte tähtsaks	Ei vastanud
Kõrgem kool				
TPI	52,7%	34,6%	9,4%	3,3%
TPedI	51,4	32,6	9,3	7,8
TRÜ humanitaaralad	60,4	30	4,8	4,4
TRÜ reaalalad	63,3	28,6	5,4	2,7
TRÜ Arstiteaduskond	55,8	35,7	3,9	4,5
ERKI ja TRK	77,9	17,4	3,5	1,1
EPA põllumajandusliku kalalakuga alad	43,3	36,1	9,3	11,3
EPA tehnilise kallakuga alad	54,7	29,3	14,7	1,3
Kõrgem kool väljaspool vabariiki	42,2	38,5	8,9	10,4
Ei lähe kõrgemasse kooli	59,8	30,4	8,0	1,8

mast koolist loobuvad keskkoolilõpetajad ja EPA põlumajandusliku kallakuga aladele siirdujad.

Veelgi kontrastsemalt ilmnevad vahed erinevatesse kõrgematesse koolidesse siirdujate vahel, kui arvestame ainult neid lõpetajaid, kes pidasid loomingut väga tähtsaks. Nende lõpetajate peamine väärtus elukutse hindamisel on ära toodud tabelis 11.

Tabel 11 näitab, et toodud erinevused süvenevad veelgi. Esimeses lahtris on toodud lõpetajate protsent, kes kõigi nende seas, kas peavad loominguvõimalusi väga tähtsaks nõudeks ideaalsele erialale, kavatsesid eelistada üht või teist valikuvarianti. Võrreldes tabelis 9 toodud andmeid erinevatesse kõrgematesse koolidesse minna kavatsesjate protsendiga näeme, et märgatavalt on vähenenud nende osatähtsus, kes ei kavatses minna kõrgemasse kooli ja suurenenud nende keskkoolilõpetajate protsent, kes valivad TRÜ reaalala või ERKI ja TRK. See kinnitab neid erinevusi, mida nägime juba tabelis 7. Sama tendentsi kinnitab ka vastajate protsent, kes peavad võimalust luua ja olla originaalne kõige tähtsamaks eriala tunnuseks ning valivad pärast keskkooli lõpetamist eelpool toodud plaanid. ERKI ja TRK siirduda kavatsesvatest noortest, kes hindavad loomingut eriala juures väga tähtsaks, orienteerub loomingule 58,2%, TRÜ reaalaladele siirduda kavatsesvatest 31,6% ja TRÜ humanitaaraladele siirduda kavatsesvatest 30,3%,

Tabel 11

Delistatava kõrgema kooli seos kõige
tähtsama nõudega elukutsele

Kõr- gem kool	Hinnang	Kokku loomingut väga tähtsaks pidavaid lõpe- tajaid arv %-des	Ideaalse elukutse juures on kõige tähtsam võimalus...			
			luua ja olla originaalne	Kasutada oma voi- meid	Olla kasulik rahvamajandu- sele	Pidevat ene- setäienda- mist ja sil- maringi laiendamist
TPI		308 24,5%	23,1%	14,3%	8,7%	32,8%
TPedI		112 9,3%	17,9%	9,8	8,9	39,3
TRÜ humani- taaralad		165 13,6	30,9	13,9	2,4	37
TRÜ reaali- alad		117 9,7	31,6	15,4	5,1	33,3
TRÜ Arsti- teaduskond		86 7,1	24,4	9,3	5,8	40,7
ERKI ja TRK		67 5,5	58,2	9,0	1,5	22,4
EPA põlluma- jandusliku kallakuga alad		42 3,5	23,8	0,0	26,2	40,5

kuna aga TPedI siirduda kavatsejatest 17,9 % ja kõrgemasse kooli mitteminejatest 22,4%. Ka teiste elukutseväärtuste hindamine lõpetajate poolt peegeldab juba tabel 7 juures osutatud tendentse.

Eelnev analüüs selgitas keskkoolilõpetajate kavatsusi pärast kooli lõpetamist. Plaanid formeeruvad küllalt keeruliste mõjutuste tulemusena ja sisaldavad endas päris mitmeid käitumisvariante. Tegemist on küllalt kiiresti muutuvate inimese käitumise regulaatoritega, mis olenevad sügavamatest isiksuse struktuuri elementidest. Mida lähemalt on plaan elukutse määratlemisega seotud, seda enam mõjustavad valijast sõltumatud asjaolud tegevuskava.

5. SOTSIAALSE PÄRITOLU MÕJU ABITURIENDI VÄÄRTUSTELE

Sotsiaalse struktuuri üldine teooria on tähtis ühiskonna teaduslikuks juhtimiseks ja ka metodoloogiliseks aluseks konkreetsetele sotsioloogilistele uurimustele. Sotsiaalse struktuuri uurimiseta pole võimalik mõista ühiskondliku arengu seadusi, valitseda tema mehhanismi.

Sotsiaalse struktuuri all mõistetakse ühiskonna jagunemist klassideks, sotsiaalseteks kihtideks ja gruppideks. Klassid on inimeste suured grupid, "kes erinevad üksteisest neile teatud ajaloolises ühiskondliku tootmise süsteemis kuuluva koha poolest, oma suhetelt (mis on enamasti fikseeritud ja vormistatud seadustes) tootmisvahenditega, nende poolt töö ühiskondlikus organisatsioonis etendavalt osalt, järelikult aga ka ühiskondliku rikkuse selle osa saamisviisilt ja suuruselt, mis on nende kasutuses."¹

Iga klassi koht ühiskondliku tootmise ja jaotamise süsteemis on tingitud eelkõige tema suhetest tootmisvahenditega.

¹ V.I. Lenin, Suur algatus, Teosed, 29. kd., Tln., 1954, lk. 388.

Sotsialistlikus ühiskonnas on klasside vahel sotsiaalsed erinevused, mis on seotud sotsialistliku omandi kahe vormi - riikliku ja kolhooslik-kooperatiivsega, samuti töö, olustiku ja kultuuri erinevate tingimustega nii linnas kui ka maal.

Sotsialismilt kommunismile üleminekul toimub sotsiaalse struktuuri muutumine täieliku sotsiaalse homogeensuse suunas.² Sotsialistlikus ühiskonnas toimub progresseeruv klasside ja sotsiaalsete gruppide lähenemine, s.o. - oluliste erinevuste ületamine "linna ja maa vahel; tootlike jõudude arenemise taseme ja töö iseloomu, tootmissuhete vormide, elutingimuste ning elanikkonna astme poolest tõuseb küla linna tasemele;³

- oluliste erinevuste ületamine vaimse ja füüsilise töö vahel, s.o. tööliklassi ja talurahva lähenemine intelligentsile. Kommunismi ajal tõusevad füüsilise töö tegijad oma kultuurilise ja tehnilise taseme poolest vaimse töö tegijate tasemele;

- erinevuste ületamine töölikklassis, kolhoositalurahvas ja intelligentsis.⁴

² Vt. M. H. Руткевич, Интеллигенция как социальная группа социалистического общества и её сближение с рабочим классом в СССР. Изменение социальной структуры социалистического общества, Свердловск, 1965, lk. 5-31.

³ NLKP programm. Tln., 1962, lk. 59.

⁴ Vt. lähemalt: A. K. Останин, Влияние научно-технической революции на изменения социально-классовой структуры советского общества. Научно-техническая революция и общественный прогресс, М., 1969. lk. 84.

Järelikult toob kommunism endaga kaasa täieliku sotsiaalse homogeensuse ühiskonnas. Üleminek täielikule sotsiaalsele homogeensusele toimub mitte ainult käesoleval ajal eksisteerivate gruppide lähenemisega ja nendevaheliste piiride kadumisega, vaid ka ühest sotsiaalsest grupist teise ülemineku kasvuga. Sotsiaalse struktuuri muutumine oleneb üleminekute ühest sotsiaalsest grupist teise. Selle protsessi mastaabid kasvavad pidevalt klasside ja sotsiaalsete gruppide lähenemisega: mida lähedasemad on sotsiaalsete gruppide töö- ja elutingimused, nende hariduslik ja kultuuriline tase, seda kergemini toimivad mainitud üleminekud ühest grupist teise. Sotsialismi eelis kapitalismi ees seisnebki järjest laienevas üleminekus ühest sotsiaalsest grupist teise, millega hõlmatakse järjest laiemaid hulki.

Üleminek ühest sotsiaalsest grupist teise ei ole tingitud niivõrd isiklikest subjektiivsetest soovidest (kuigi need, kahtlemata, mängivad tähtsat osa), kui just objektiivsetest ühiskondlikest vajadustest.

Klassideta ühiskonna tekkimise kiirendajaks on teaduslik-tehniline revolutsioon. Teaduslik-tehnilise revolutsioon tingib osa kolhoositalurahva linnaasumise, et täiendada tööliste ja teenistujate ridu. Kõik sotsiaalsed grupid suurendavad intelligentsi ridu. Sotsialistlikus ühiskonnas toimuv tööstuse, transpordi, ehituse edasine kasv koos põllumajanduses töö intensiivistumisega toob kaasa

töölise, teenistujate ja intelligentsi, linnaelanikkonna kasvuga ja kolhoositalurahva osa vähenemise (teatud piirides) elanikkonna koosseisus. Intelligentsi ja teenistujate osa kasvab ülejäänud gruppidega võrreldes kiiremini, seetõttu muutub ka kvaliteetne suhe nende gruppide ja ühiskonna põhiklasside vahel. Järelikult, teaduslik-tehniline revolutsioon mitte ainult ei aita kiirendada sotsiaalse homogeneensuse teket, vaid muudab ka ühiskonna struktuuri elementide sotsiaalse taastootmise proportsioone.

Klassideta kommunistliku ühiskonna ehitamine eeldab hulga probleemide lahendamist ühiskonna elu majanduslikus, poliitilises ja vaimses valdkonnas. Ühiskonnas toimuvate sotsiaalsete muutuste kindlakstegemiseks ja nende juhtimiseks on vajalikud sotsioloogilised uurimistööd vastavates valdkondades.

Kesksel kohal marksistlikes uurimustes sotsiaalse struktuuri kohta on klasside analüüs.⁵ Klasside uurimise kõrval tuleb tegelda ka sotsiaalsete gruppide, isiksuse, perekonna, ühiskonna struktuuri teiste üksustega.

⁵ Sotsiaalse struktuuri teiste elementide, eriti aga isiksuse uurimisele on pööratud vähe tähelepanu. Vt. За творческое развитие марксистско-ленинской этики /Передовая/ "Вопросы философии", № 2, 1963, lk.6.

Meie ühiskonna arengu käesoleval etapil nõuab kommunisti ehitamise praktika veel sügavam, süstemaatilist ja igakülgsemat ühiskonna sotsiaalse struktuuri uurimist tema erinevates läbilõigetes. Ühelt poolt tuleks uurida ühiskonna nn. "vertikaalset" läbilõiget, s.o. ühiskonna jagunemist klassideks, sotsiaalseteks kihtideks ja gruppideks, mis on tingitud erinevustest töö tingimustes ja iseloomus, kultuurilis-tehnilises tasemes jne. Teiselt poolt tuleks vaadelda ühiskonda nn. "horisontaalses" läbilõikes, s.o. erinevusi ühe sotsiaalse grupi piires, isikutevahelisi suhteid nendes üksustes jne.⁶

A. Sotsiaalse päritolu osa nooruki väärtus- struktuuri määramisel

Sotsiaalse päritolu all mõistetakse pärinemist ühest või teisest klassist, sotsiaalsest grupist. Kitsamalt tähendab see kuulumist teatud sotsiaalselt määratletud perekonda. Sotsiaalse päritolu määramisel võetakse aluseks nooruki vanemate (harilikult isa) kuulumist kindlasse klassi, sotsiaalsesse gruppi. Detailsem jaotus võimaldab uurida sotsiaalsest päritolust tulenevaid erinevusi mitte ainult klassi, vaid ka sotsiaalse grupi, professionaalse grupi piires.

6

Проблемы изменения социальной структуры советского общества, М., 1968, lk.80.

Nooruki isiksuse arengu suunamiseks on vaja tunda iga sotsiaalse grupi mõju iseärasusi. Tundes noorte subjektiivset maailma, kus tähtsal kohal on sotsiaalselt päritud väärtussüsteemid või selle osad, on võimalik suunata ja diferentseerida kasvatustööd. Sotsioloogilises kirjanduses vaadeldakse isa kui sotsiaalse päritolu referenti. Tema kaudu uuritakse sotsiaalset päritolu, sotsiaalpsühholoogias vastab tema sotsiaalne positsioon sotsiaalsele päritolule.

Kodanlikus ühiskonnas rajaneb perekonna sotsiaalne positsioon tavaliselt ainult isa sotsiaalsel positsioonil ja vastavalt sellele määratakse laste sotsiaalne päritolu.

Sotsialismi ajal töötavad sagedamini mõlemad vanemad, see juures omavad naised tihti kõrget professionaalset kvalifikatsiooni, kõrgemat haridust ja töötavad võrdsetel ametikohtadel meestega. Ema osa sotsiaalse päritolu referendina, eriti väärtuste üleandmise osas ühelt põlvkonnalt teisele on aga vähe uuritud.

Alljärgnevalt vaadeldakse noorukitele avaldatava mõju erinevust olenevalt isa ja ema elukutsest, sotsiaalsest kuuluvusest.

Meie uurimuse alusel⁷ jagunevad noored isa ja ema sotsiaalse päritolu alusel järgnevalt (vt. tabel 1):

⁷ Vt. M. X. Титма, Техника проведения конкретно-социологического исследования проблемы выбора профессии. Сборник научных трудов Эстонской сельскохозяйственной академии. Труды по философии 2 /54/, Тарту, ЭСХА, 1967.

Tabel 1

Vastajate vanemate sotsiaalne kuuluvus (%-des)

	Isa	Emm
Tööline	27,7	19,2
Kolhoosnik	22,1	26,1
Teenistuja	31,1	40,1
Ei vastanud	19,1	11,9
Kokku	100	100

Laiemas mõttes mõistetakse "teenistujate" all kõiki töötajaid, kes ei kuulu füüsilise töö tegijate hulka, s.o. nad tegelevad vaimse tööga. Mõistet "teenistuja" kasutatakse ka kitsamas mõttes, tähistades neid töötajaid, kes ei kuulu nn. spetsialistide hulka s.o. nad tegelevad vähest kvalifikatsiooni vajava vaimse tööga. Tegelikult osa teenistujatest kuulub intelligenti (spetsialistide) hulka oma töö iseloomu tõttu või vastupidiselt ka osa intelligentist kuulub töö iseloomu tõttu teenistujate hulka.

Intelligenti all me mõistame sotsiaalset kihti, mis koosneb kõrge kvalifikatsiooniga töötajatest, kes tegelevad professionaalselt vaimse tööga.

Järgnevalt eraldame teenistujad ja intelligenti (vt. tabel 2).

Tabel 2

Vastajate vanemate sotsiaalne kuuluvus (%-des)

	Isa	Emma
Töölised	27,8	19,2
Kolhoosnikud	22,1	26,1
Teenistujad	19,1	27,9
Intelligents	12,2	12,7
Ei vastanud	19,1	11,9
Kokku	100	100

Uurimiseks moodustati eksperimentaalselt 10 sotsiaalset gruppi. Erinevate sotsiaalsete gruppide osatähtsus kogu vastajate hulgast on toodud tabelis 3:

Tabel 3

Vastajate vanemate sotsiaalne kuuluvus

Sotsiaalne kuuluvus	Isa	Emma
Põllumajandustöötaja	498	588
Töölised ettevõttes alla 50 töölise	105	102
Töölised ettevõttes üle 50 töölise	520	330
Kaubandus ja toitlustustöötajad	101	222
Teenistujad	329	396
Teaduslikud töötajad	33	14
Partei, a/ü, nõukogude töötajad	35	14
Humanitaarala intelligents	89	109
Tehnilise ala intelligents	89	20
Meditšiinitöötaja	32	129

Selleks et iseloomustada tabelis 3 toodud sotsiaalseid grupe, esitame andmed vastajate vanemate haridusliku taseme kohta (vt. tabel 4 ja 5).

Tabel 4

Isa elukutse ja haridus

	Alg- hari- dus	Kesk- hari- dus	Kesk- eri- hari- dus	Lõpe- tama- ta kõr- gem	Kõr- gem	Ei vasta- nud
Põllumajandustöö- tajad	80,9	5,1	5,6	1,4	2,3	3,6
Töölised ettevõt- tes mitte üle 50 töölisega	73,3	10,5	9,5	3,1	1,0	1,9
Töölised ettevõt- tes üle 50 tööli- sega	71,5	15,0	8,7	1,7	0,8	2,3
Kaubandus- ja toitlustussüs- teemi töötajad	39,6	19,8	14,9	7,9	13,9	4,0
Teenistujad	48,9	21,9	12,8	7,9	6,1	2,4
Teaduslikud töö- tajad	6,1	9,1	0	0	81,8	3,0
Partei, a/ü ja nõukogude töötä- jad	25,7	17,1	11,4	8,6	28,6	8,6
Humanitaarala intelligents	2,3	11,5	16,1	14,9	51,1	3,4
Tehnilise ala intelligents	4,5	9,0	29,2	14,6	44,6	1,1
Meditseinitöötajad	21,9	21,9	9,4	12,5	28,1	6,2
Muud	64,5	12,9	8,1	1,6	3,2	1,7

Tabel 5

Ema elukutse ja haridus

	Alg- hari- dus	Kesk- hari- dus	Kesk- eri- hari- dus	Lõpeta- mata kõrgem Haridus	Kõrgem hari- dus	Ei vasta- nud
Põllumajan- dustootajad	87,0	7,8	3,9	0,7	0,5	2,2
Töölised ettevõttes mitte üle 50 töolisega	74,5	13,7	7,8	1,0	1,0	2,0
Töölised ettevõttes üle 50 töö- lisega	61,6	19,1	8,8	0,9	0,9	2,7
Kaubandus- ja toitlus- tugusteemi töötajad	48,2	28,8	16,7	3,6	1,4	1,4
Teenistujad	45,5	32,7	15,9	3,5	1,8	1,5
Teaduslikud töötajad	0	7,1	14,3	7,1	71,4	0
Partei, a/ü ja nõukogu- de töötajad	14,3	28,6	42,9	7,1	0	7,1
Humanitaar- ala intel- ligents	3,7	12,8	12,1	21,1	40,0	0,9
Tehnilise ala intel- ligents	0	5,0	35,0	20,0	30,0	10,0
Meditsiini- töötaja	42,6	22,4	19,4	6,2	7,8	1,6
Muud	63,9	23,0	0	4,9	4,9	3,3

Madalaima haridusliku tasemega on vanematest põllumajandustöötajad ja kõrgeimaga teaduslikud töötajad. Kaubandustöötajad, teenistujad ja meditsiinitöötajad on hariduslikult erineva tasemega, nendesse kuuluvad nii madala haridusliku tasemega töötajad kui ka kõrge kvalifikatsiooniga spetsialistid. Nõukogude töötajatest moodustavad ühe neljandiku nn. praktikud.

Tabelist 6 nähtub, et eksisteerivad perekonnad, kus vanemad kuuluvad erinevatesse sotsiaalsetesse gruppidesse:

1. põllumajandustöötajatest vanemad on põhiliselt (70%) abielus omavahel (teiseks abielupooleks võib olla ka, kuigi harva, suurettevõtte tööline või teenistuja);
2. tööline, kes töötab väikeettevõttes (mitte üle 50 töölisega ettevõttes), pole enamasti abielus samasse gruppi kuuluva töölisega. Ülejäänud juhtudel on tavaliselt üheks abielupooleks kas suurettevõtte tööline, kaubandustöötaja või teenistuja;
3. suurettevõtte tööline on enamasti abielus samasse gruppi kuuluva töölisega. Ta võib olla ka abielus teenistuja, tehnilise ala intelligentsi esindajaga või meditsiinitöötajaga;
4. kaubandustöötaja on abielus samasse gruppi kuuluva töötajaga suhteliselt harva. Rohkem on ta abielus kas teenistuja või tehnilise ala intelligentsi esindajaga;
5. teenistujad on abielus samasse gruppi kuuluva abielupoolega umbes 30% ulatuses (kõigist võimalikest abieludest nende vahel meie uurimuse põhjal). Ülejäänud abikaasadeks

Tabel 6

Vanemate sotsiaalne kuuluvus

Isa	Ema	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Põllumajandustöötaja	65,1 ¹ 76,9 ²	8,8 1,8	4,2 2,8	4,1 1,8	4,8 3,8	0,0 0,0	0,0 0,0	5,5 1,2	0,0 0,0	7,0 1,8	24,6 3,0	1,2 6,8	
2. Töölised ettevõttes mitte üle 50 töölisega	3,1 17,1	23,5 22,9	5,2 16,2	7,2 15,2	1,8 6,7	0,0 0,0	0,0 0,0	2,8 2,9	5,0 1,0	0,8 1,0	29,8 5,7	48,5 11,4	
3. Töölised ettevõttes üle 50 töölisega	8,3 9,4	24,5 4,8	60,6 38,5	23,7 11	19,7 15	0,0 0,0	7,0 0,2	9,2 1,9	15,0 0,6	28,7 7,1	23,0 2,7	17,2 8,8	
4. Kaubandus- ja toitlus- tussüsteemi töötajad	0,5 3,0	4,9 5,0	2,8 8,9	17,1 37,6	4,3 18,8	0,0 0,0	14,3 2,0	7,3 7,8	5,0 1,0	3,9 5,0	4,9 3,0	3,0 7,9	
5. Teenistujad	5,0 9,4	9,8 3,0	7,3 7,3	18,9 12,8	37,0 14,4	14,3 0,6	2,4 0,9	11,9 4,0	15,0 0,9	15,5 6,1	9,8 1,8	10,9 8,8	
6. Teaduslikud töötajad	0,2 3,0	0,0 0,0	0,3 3,0	0,5 3,0	1,3 18,2	57,1 24,1	0,0 0,0	6,4 21,2	5,0 3,0	0,8 3,0	0,0 0,0	2,6 21,2	
7. Partajad, a/ü ja nõukogu- d töötajad	0,5 8,6	0,0 0,0	1,2 11,4	2,3 14,3	3,5 40	7,1 2,9	14,3 5,7	4,6 14,3	0,0 0,0	0,0 0,0	0,0 0,0	0,4 2,9	
8. Humanitaarala intelli- gents	0,2 1,1	2,9 3,4	1,5 5,7	2,7 6,9	5,1 23,0	7,1 1,1	0,0 0,0	32,1 40,2	20,0 4,6	3,1 4,6	1,6 1,1	2,6 8,0	
9. Tehnilise ala intelli- gents	0,7 4,5	4,9 15,6	3,9 14,6	5,4 13,4	6,1 27,0	7,1 1,1	7,1 1,1	6,4 7,9	30,0 6,7	7,0 10,1	3,3 2,2	1,9 5,6	
10. Meditsiinitöötajad	0,2 3,1	1,0 3,1	0,3 3,1	0,9 6,2	1,3 15,6	7,1 3,1	0,0 0,0	1,8 3,2	5,0 3,1	13,2 53,1	0,0 10,0	0,4 3,1	
11. Muu	3,1 2,9	1,0 1,6	1,5 8	2,7 9,7	1,5 9,7	0,0 0,0	7,0 1,6	0,9 1,6	0,0 0,0	3,9 8	16,4 16,1	7,4 14,5	
12. Ei vastanud	12,9 21,2	18,6 5,3	11,2 10,3	12,6 17,8	12,9 14,2	0,0 0,0	18,6 1,1	11,0 3,3	0,0 0,0	11,3 1,1	1,6 1,1	40,2 29,8	

¹Antud rühma isade protsent, kes on abielus naistega samast sotsiaalsest grupist

²Antud rühma emade protsent, kes on abielus meestega samast sotsiaalsest grupist

on humanitaaralade või tehniliste alade intelligentsi esindajad;

6. teadlaste ja nõukogude töötajate hulk on liialt väike üldistuste tegemiseks;

7. humanitaaralade intelligentsi esindajatel on homogeen-seid perekondi peaaegu pool võimalikest juhtudest, üle-jäänud abikaasad on teenistujad;

8. tehnilise ala intelligentsi esindajate vahelised abielud ei ole eriti sagedased, sest mehi töötab nendel aladel tunduvalt rohkem kui naisi. Mehed abielluvad harilikult naistega, kes kuuluvad suurettevõtte tööliste, kaubandus-töötajate või teenistujate hulka. Naised on abielus aga sama tööd tegevate meestega;

9. vastupidine olukord eelnevale (naisi on rohkem, mehi vähem) valitseb meditsiinitöötajate seas. Naised on abielus meestega, kes on suurettevõtete tööliised, teenistujad või meditsiinitöötajad. Mehed on abielus sama tööala esindaja-tega.

Järelikult saame 22 perekonnatüüpi vanemate profes-sionaalse kuuluvuse alusel. Nendest 10 on sotsiaalses mõttes homogeen-sed, s.o. vanemad kuuluvad samasse sotsiaalsesse või professionaalsesse gruppi.

Meid huvitavad enam ülejäänud 10 tüüpi:

1. põllumajandustöötaja - suurettevõtte tööline
2. põllumajandustöötaja - teenistuja

3. väikeettevõtte tööline - suurettevõtte tööline
4. väikeettevõtte tööline - kaubandustöötaja
5. väikeettevõtte tööline - teenistuja
6. suurettevõtte tööline - teenistuja
7. suurettevõtte tööline - tennisalase ala intelligentsi esindaja
8. suurettevõtte tööline - meditsiinitöötaja
9. kaubandustöötaja - teenistuja
10. kaubandustöötaja - tehnilise ala intelligentsi esindaja
11. teenistuja - humanitaarala intelligentsi esindaja
12. teenistuja - tehnilise ala intelligentsi esindaja

Vaatleme neist perekonnatüüpidest järgmisi:

1. suurettevõtte tööline (naine) - tehnilise ala intelligentsi esindaja (mees)
2. kaubandustöötaja (naine) - tehnilise ala intelligentsi esindaja (mees)
3. teenistuja (naine) - tehnilise ala intelligentsi esindaja (mees)
4. meditsiinitöötaja (naine) - suurettevõtte tööline (mees)
5. teenistuja (mees) - humanitaarala intelligentsi esindaja (naine)

6. teenistuja (naine) - humanitaarala intelligentsi esindaja (mees)

Nendes perekondades on vanematel erinev töö, erinev professionaalne ettevalmistus, sellele lisandub ka ilmselt erinevusi kultuurilis-hariduslikus tasemes.

Tabelis 7 on toodud nende perekonnatüüpide hariduslik tase.

B. Noorukite hinnangud elukutseväärtustele.

Elukutseväärtused moodustavad osa isiksuse väärtussüsteemist, olles kõige enam seotud eluväärtustega.

Ankeedis⁸ on hindamiseks esitatud 11 väärtust, millest me vaatleme 8 meid selles seoses kõige enam huvitavat:

1. luua ja olla originaalne
2. pidev enesetäiendamise ja silmaringi laiendamise võimalus
3. kasutada oma võimeid
4. olla kasulik rahvamajandusele
5. hästi teenida
6. olla sõprade ja tuttavate seas hinnatud
7. kindlustada rahulik ja stabiilne tulevik
8. juhtida inimesi

⁸ "Teie nõuanne", Tln., 1966.

Tabel 7

Erinevatesse sotsiaalsesesse gruppidesse kuuluvate vanemate
hariduse võrdlus

Haridus Vanemad		Algharidus	Keskharidus	Kesk-arihari- dus	Lõpetamata kõrgem haridus	Kõrgem haridus	Lõpetamata kõr- gem ja kõrgem haridus
			Suurettevõtte tööliline	61,6	19,1	8,8	0,9
Ema	Kaubandustöötaja	48,2	28,8	16,7	3,6	1,4	5,0
	Teenistuja	43,5	33,7	15,9	3,5	1,8	5,3
Iisa	Tehnilise intelligenti esindaja	4,5	9,0	29,0	14,6	41,6	56,2
Ema	Meditaiinitöötaja	42,6	22,4	19,4	6,2	7,8	14,0
Iisa	Suurettevõtte tööliline	71,5	15,0	8,7	1,7	0,8	2,5
Ema	Teenistuja	43,5	33,7	15,9	3,5	1,8	5,3
Iisa	Humanitaarala intelli- gents	2,3	11,7	16,1	14,9	51,1	66,0
Ema	Humanitaarala intelli- gents	3,7	12,8	21,1	21,1	40,0	6,1
Iisa	Teenistuja	48,9	21,9	12,8	7,9	61,1	14,0

Meid huvitab eelkõige:

a) kas isa ja ema avaldavad noortele erinevat mõju elukutseväärtuste hinnangul;

b) millistes sotsiaalsetes gruppides see erinevus eksisteerib.

Järgnevalt analüüsimegi abiturientide poolt elukutseväärtustele antud hinnangute seost mõlema vanema kuulumisega teatud professionaalsetesse gruppidesse.

1. Pidev enesetäiendamine ja silmaringi laiendamise võimalus
(vt. tabel 8).⁹

Seda väärtust propageerivad nii kool kui ka massikommunikatsioonivahendid. Perekond võib aidata kaasa selle väärtuse positiivsele hindamisele või jääda selle suhtes neutraalseks.

Kõige kõrgemalt hindavad seda väärtust noored, kelle isad on töölised ja tehnilise intelligentsi esindajad, madalamalt need noored, kelle isa on teenistuja ja ema tehnilise intelligentsi esindaja.

Üldiselt perekondade puhul, kus mõlemad vanemad on ühest sotsiaalsest grupist, selle väärtuse hinnangutes suuri erinevusi ei esine. Erandi moodustavad teenistujate ja tehnilise intelligentsi perekonnad.

⁹ Tabelis 8 on toodud isa ja ema mõju noorukite väärtuste hinnangule. Väärtused on esitatud kaalutud keskmisena: väga tähtis - +1; keskmiselt tähtis - 0; ei ole tähtis - -1.

Tabel 8

Isa ja ema mõju nooruki väärtuste hinnangule (%-des)

	Looming		Enesetäien- damine		Võimete kasutamine		Rahvama- jandusele kasu toomine		Raha		Sõprade hinnang		Rahulik tulevik		Juhtida	
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N
Põllumajandustöötaja	48,6	49,3	87,4	86,7	71,8	72,5	51,6	54,9	11,0	7,8	22,8	22,9	-6,0	-7,5	-37,8	-40
Töölised ettevõttes mitte üle 50 töölisega	56,2	40,2	84,8	86,5	65,7	70,2	44,8	38,2	25,7	24,5	29,5	25,9	3,8	12,8	-46,7	-40,2
Töölised ettevõttes üle 50 töölisega	47,5	46,4	91,1	92,2	80,6	73,3	44,6	50,5	16,8	33,4	28,6	36,4	-10,9	-8,1	-50,5	-47,1
Kaubandus- ja toitlustussüsteemi töötajad	39,8	40,9	88,5	90,0	70,6	70,0	41,3	31,2	21,9	19,4	28,1	29,1	-6,2	-4,6	-50,4	-51,4
Teenistujad	46,1	50,0	89,9	75,0	74,4	65,0	25,8	30,0	33,7	20,0	43,3	40,0	-6,7	-15,0	-52,8	-75,0
Teaduslikud töötajad	44,1	48,6	88,1	89,4	75,2	75,6	37,1	33,9	20,7	25,1	35,5	35,7	-7,9	-6,3	-49,9	-47,8
Partei, a/ü ja nõukogude töötajad	59,4	48,8	82,5	88,4	87,5	76,9	12,5	26,4	31,3	24,0	18,8	26,2	0	-7,8	-56,3	-61,2
Humanitaarala intelligents	63,2	63,3	88,5	89,9	74,7	78,9	21,8	14,7	28,7	29,4	45,9	33,9	-11,5	-18,4	-48,3	-64,2
Tehnilise ala intelligents	57,1	42,9	88,6	85,7	70,6	99,9	37,1	35,7	20,0	7,1	26,5	40,0	-28,6	-49,9	-48,6	-78,6
Meditaiinitöötaja	60,6	71,4	78,6	92,9	75,9	84,6	10,2	21,4	10,2	-7,1	48,3	61,5	-18,2	-28,6	-72,7	-50,0
Muu	46,8	32,8	85,5	81,9	75,8	79,4	41,9	18,0	14,5	34,4	34,9	50,0	-29,0	1,6	-37,1	-36,1

2. Lua ja olla originaalne

Seda väärtust propageeritakse tunduvalt vähem koolis ja ka massikommunikatsioonivahendite poolt.

Selle väärtuse omandamisel avaldab perekond tunduvat mõju. Isa ja ema mõju erinevus on siin ilmekam kui eelmise hinnangu puhul.

Suurim erinevus on vanemate mõjul, kui isa ja ema on väikeettevõtete töölised ja tehnilise intelligentsi esindajad. Ühtlasemalt mõjuvad lastele põllumajandustöötajad, suurettevõtete töölised ja kaubandustöötajad.

3. Kasutada oma võimeid. Seda väärtust eriti ei propageerita, muuhulgas ka koolis mitte. Abiturient saab aga oma edaspidises elus tähtsale kohale võimaluse oma võimeid vabalt ja sõltumatult arendada.

Suuremad erinevused on isa ja ema mõjul väärtuste hindamisel tehnilise intelligentsi, nõukogude töötajate ja teenistujate perekondades. Ühtlaselt mõjutavad noorte väärtuste omandamist põllumajandustöötajad, kaubandustöötajad, teaduslikud töötajad.

Seda väärtust hindavad kõrgemalt lapsed perekondadest, kus mõlemad vanemad on tehnilise intelligentsi esindajad, meditsiinitöötajad ja nõukogude töötajad.

4. Olla kasulik rahvamajandusele. Meie ühiskond on huvitatud, et tema liikmed teadlikult juhinduksid oma tegevuses rahvamajanduse vajadustest. Elukutseväärtusena ankeedis

esitatud sõnastuses on see aga küllaltki abstraktne, peegel dades väga üldiselt ühe või teise elukutse vajalikkust ühiskonnale.

Suurim on erinevus isa ja ema mõjul abiturientidele nõukogude töötajate ja kaubandustöötajate perekondades.

Kõige ühtlasem mõju on vanematel noortele tehnilise intelligentsi ja meditsiinitöötajate perekondades.

5. Hästi teenida.

Sotsialistlikus ühiskonnas on töö kõrgemaks moraalseks väärtuseks, eluvajaduseks, mitte ainult materiaalsete hüvede saamise allikaks. Muidugi pole õige ühekülgne lähenemine toodud väärtusele, kuivõrd:

1. kõik elukutsed ei paku naudingut juba töö iseloomu ja tingimuste tõttu
2. töötasu on sotsialismi ajal vajalik hüvede saamiseks
3. töötasu väljendab ka sotsiaalset tunnustust tööle ja selle tegijatele.

Kõrgemalt hindavad seda väärtust noored, kelle isa on teenistuja või nõukogude töötaja, kõige vähem need, kelle isa on meedik, kuulub tehnilise intelligentsi hulka või on põllumajandustöötaja. Suurim erinevus isa ja ema mõjul nende noorte hinnangutele on meditsiinitöötajate (erinevus 25%) ja teenistujate (erinevus 13%) perekondades, kus vanemad kuuluvad tehnilise intelligentsi hulka (erinevus 13%). Ühtlasem on isa ja ema mõju perekondades, kus vanemad on ettevõtte töötajad, kaubandustöötajad, kuuluvad

humanitaarala intelligentsi hulka.

6. Kindlustada rahulik ja stabiilne tulevik. Põhiliselt on seda väärtust hinnatud negatiivseks, millega noorte arvates ei tuleks tõsiselt arvestada elukutsevalikul.

Kõige kõrgemalt hindavad seda väärtust väikeettevõtjad ja nõukogude töötajate lapsed. Kõige vähem on see väärtus leidnud tunnustust noorte poolt, kelle isad ja emad on tehnilise intelligentsi esindajad.

Isa ja ema mõju noorukitele erineb tunduvalt järgmistes perekondades:

- tehnilise ala intelligents
- humanitaaralade intelligents
- väikeettevõtete töölised.

Üntlasem mõju noortele on perekondades, kus vanemad on teadlased, meditsiinitöötajad või põllumajandustöötajad.

7. Saavutada positsioon ja prestiiž ühiskonnas.

Positsioon ja prestiiž on küllaltki olulised käitumise regulaatorid ühiskonnas.

Seda väärtust hindavad kõrgemalt noored, kelle isa ja ema on põllumajandustöötajad või kelle ema on väikeettevõtte tööline. Vähem hindavad seda noored, kelle emad kuuluvad tehnilise intelligentsi või teenistujate hulka või kelle isad on meedikud. Suurim on erinevus vanemate mõjul lastele teenistujate, humanitaaralade intelligentsi esindajate, tehnilise ala intelligentsi esindajate, meedikute perekondades.

Ühtlane on isa ja ema mõju, kui nad on kaubandustöötajad, teadlased, põllumajandustöötajad.

8. Olla sõprade ja tuttavate seas hinnatud. Tähtsamaks peavad seda väärtust noored, kes pärinevad teenistujate, teadlaste perekondadest. Vähe omistavad sellele väärtusele tähelepanu meditsiinitöötajate ja nõukogude töötajate lapsed. Kõige erinevamalt mõjutavad isa ja ema selle väärtuse hindamist humanitaaralade intelligentsi (13%) ja meditsiinitöötajate (13%) perekondades. Ühtlasem mõju on oma lastele põllumajandustöötajatel, kaubandustöötajatel ja teadlastel.

Nagu nägime, hindavad noored, kes pärinevad erinevatest sotsiaalsétest gruppidest, erinevaid väärtusi erinevalt. Erinevus ei ole mitte ainult suuremate rühmade (klassid, sotsiaalsed kihid) vahel, vaid ka erinevatest professionaalsetest gruppidest pärinevate noorte hinnangute vahel.

Eneseväljenduslikke väärtusi hindavad kõige kõrgemalt noored, kelle vanemad kuuluvad humanitaarintelligentsi hulka või on meditsiinitöötajad. Samu väärtusi hindavad suhteliselt madalalt noored, kes põlvnevad kolhoosnikest ja töelistest. Vastupidiselt hindavad need noored väärtust olla kasulik rahvamajandusele. Intelligentsi esindajate lapsed ei pööra sellele erilist tähelepanu, kuid hindavad, vastupidiselt kolhoosnike ja töeliste lastele, kõrgelt võimalust hästi teenida.

Eelpooltoodud võrdlustest selgus ka et isa ja ema mõju noorukitele on erinev. Järelikult pole meil küllaldast alust sotsiaalse päritolu määramisel ja selle mõju arvestamisel isiksuse kujunemisele piirduda üksnes isa sotsiaalse grupiga. Alati tuleks silmas pidada ka ema elukutset. Perekondades, kus vanemad on erinevaist sotsiaalsetest gruppidest, erinevad vastavalt ka noorte hinnangud.

Analüüsist selgubki, et kõige ühtlasemalt mõjutavad noorukite hinnanguid isa ja ema, kes on põllumajandustöötajad.

Suurim erinevus on samast sotsiaalsest grupist isa ja ema mõju vahel noorukile teenistujate perekondades. Teenistujad on ka suhteliselt harva omavahel abielus, s.o. sotsiaalselt homogeenseid perekondi on selles professionaalses grupis vähe.

Eelpool (vt. tabelid 7-8) eraldasime kuus perekonnatüüpi, millistel võrdlesime vanemate hariduslikku taset. Järgnevalt analüüsime nende vanemate mõju nooruki elukutse väärtuste hinnangule.

1. Kui isa kuulub tehnilise ala intelligentsi hulka ja ema on tööline suurettevõttes, siis:

- a) hindab nooruk võimalust loominguks isa mõjul kõrgemalt kui ema mõjul;

- b) ema mõjul hindab nooruk rohkem
- võimalust tuua kasu rahvamajandusele;
 - võimalust kindlustada rahulik ja stabiilne tulevik;
 - võimalust enesetäiendamiseks;
 - võimalust saavutada sõprade lugupidamine;
- c) vanemate mõju on ühesugune järgmiste väärtuste hindamisel:
- kasutada oma võimeid,
 - hästi teenida,
 - juhtida inimesi.

2. Kui isa on tehnilise intelligentsi esindaja ja ema on kaubandustöötaja, siis avaldavad nad nooruki väärtuste hinnangule järgmist mõju:

- a) isa mõjul hindab nooruk kõrgemalt kui ema mõjul:
- võimalust loominguks tööks;
 - võimalust tuua kasu rahvamajandusele;
- b) ema mõjul:
- võimalust kindlustada rahulik tulevik;
- c) ühesugune on nende mõju noorukile järgmiste väärtuste hindamisel:
- võimalus kasutada võimeid;
 - juhtida inimesi;
 - võimalus saavutada sõprade ja tuttavate tunnustus
 - võimalust hästi teenida.

3. Kui isa on tennilise intelligentsi esindaja ja ema on teenistuja, siis hindab nooruk väärtusi järgnevalt:

a) isa mõjul hindab nooruk kõrgemalt kui ema mõjul:

- võimalust enesetäiendamiseks;
- võimalust võimete kasutamiseks;
- võimalust tuua kasu rahvamajandusele;
- võimalust juhtida inimesi;

b) ema mõjul hindab nooruk kõrgemalt kui isa mõjul:

- võimalust pälvida sõprade ja tuttavate hinnangut;

c) vanemate mõju on noorukile ühesugune väärtuse

- võimalus hästi teenida - hindamisel.

4. Kui isa on suuretevõtte tööline ja ema on meditsiini-töötaja, siis nende laps hindab väärtusi järgnevalt:

a) isa mõjul hindab nooruk kõrgemalt kui ema mõjul:

- võimalust tuua kasu rahvamajandusele;
- võimalust hästi teenida;
- võimalust kindlustada ranulik tulevik;

b) ema mõjul hindab nooruk kõrgemalt kui isa mõjul:

- võimalust loominguks tööks,
- võimalust pälvida sõprade tunnustust;

c) vanemate mõju:

- võimalus juhtida inimesi;
- võimalus enesetäiendamiseks;

5. Kui isa on humanitaarala intelligentsi esindaja, ja ema on teenistuja, siis:

a) isa mõjul hindab nooruk kõrgemalt kui ema mõjul:

- võimalust loominguks
- võimalust enesetäiendamiseks;
- võimete kasutamist;
- võimalust juhtida inimesi;

b) ema mõjul hindab nooruk kõrgemalt kui isa mõjul:

- võimalust tuua kasu rahvamajandusele;

c) vanematel on nooruki hinnangutele ühesugune mõju:

- võimalused pälvida sõprade ja tuttavate tunnustust
- võimalusel rahulikku tulevikku kindlustada.

6. Kui isa on teenistuja ja ema on humanitaarala intelligentsi esindaja, siis:

a) isa mõjul hindab nooruk kõrgemalt

- võimalust tuua kasu rahvamajandusele;
- võimalust pälvida sõprade tunnustust;
- võimalust kindlustada rahulikku tulevikku;
- võimalust juhtida inimesi;

b) ema mõjul hindab nooruk kõrgemalt:

- võimalust loominguks;

c) vanemate mõju on ühesugune järgmistele nooruki hinnangutele:

- enesetäiendamine;
- kasutada oma võimeid.

Vaadeldud perekonnatüüpide esindajad (isa ja ema) avaldavad noorukile erinevat mõju erinevate väärtuste hindamisel. Nii on perekondades, kus isa on emast kõrgema

haridustasemega (1., 2., 3. ja 5. tüüp) on ühiseks jooneks vanemate ühtlane mõju nooruki hinnangule väärtusele "hästi teenida". Perekondades, kus ema on kõrgema haridusliku tasemega (4. ja 5.), on vanematel ühtlane mõju nooruki hinnangul väärtustele "võimalus enesetäiendamisele" ja "võimalusel võimete kasutamisele". Samades perekondades avaldab ema tugevamat mõju noorukile loomingu hindamisel kui isa.

Elukutseväärtuste hindamisel noorte poolt tuleb seega arvestada järgmisi asjaolusid:

- päritolu erinevaist sotsiaalseist gruppidest on avaldanud noortele erinevat mõju;

- samasse sotsiaalsesse gruppi kuuluvate vanemate puhul erineb isa ja ema mõju, olles nähtavasti seotud eelkõige vanemate erineva haridustasemega;

- vanemad, kes kuuluvad erinevatesse sotsiaalsetesse, professionaalsetesse gruppidesse, mõjutavad tihti lapsi erinevalt;

- sotsiaalse päritolu määramisel tuleb arvestada ka ema sotsiaalset ja professionaalset gruppi.

S i s u k o r d

Saateks 5

I osa Maailmavaate kujunemine

1. Maailmavaate sisust kasvatustöös (M. Titma) . . . 7
2. Isiksuse sotsialiseerumisest (P. Kenkmann) . . 37
3. Kasvatustsiprotsessi suunamisest (M. Titma) . . 70
4. Elukutse valik ja selle tähtsus noorukile (M. Titma) 108

II osa Abiturient

- Sissejuhatus (P. Kenkmann, M. Titma) 135
1. Abituriendi eesmärkidest (A. Juurikas) 144
2. Elukutsevalikul arvestatavad asjaolud
(M. Titma) 154
3. Elukutsete prestiiž ja meeldivus (M. Titma) 189
4. Keskkoolilõpetajate plaanid (M. Titma) 211
5. Sotsiaalse päritolu mõju abituriendi
väärtustele (I. Aimre) 239

С о д е р ж а н и е

Предисловие	5
Раздел I Формирование мировоззрения	
1.0 содержания мировоззрения в воспитатель- ной работе /М.Титма/	7
2.0 социализации личности /П.Кенкманн/.	37
3.0 направлении воспитательного процесса /М.Титма/.	70
4.Процесс выбора профессии и его значение для подростка /М.Титма/	108
Раздел II Выпускник	
Введение /П.Кенкманн, М.Титма/.	135
1.0 целях выпускника /А.Юрикас/	144
2.Обстоятельства, учитываемые при выборе профессии /М.Титма/.	154
3.Престиж и привлекательность профессий /М.Титма/.	189
4.Планы выпускников /М.Титма/.	211
5.0 влиянии социального происхождения на ценности выпускников /И.Айбре/.	239

ФОРМИРОВАНИЕ МИРОВОЗЗРЕНИЯ

В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

I

Материалы научно-практического семинара
"Проблемы воспитательной работы и педагогики
в высшей школе"

Ноябрь 1970

На эстонском языке

Тартуский государственный университет
СССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja M. Titma

Korrektor L. Laba

=====

TEU rotaprint 1970. Paljundamisele antud 27.X 1970.
Trükipoognaid 16,75. Tingtrükipoognaid 15,58. Arves-
tuspoognaid 12,14. Trükilavv 500. Paber 30x42.1/4.

MB 09521. Tell. nr. 824.

Hind 85 kop.

A
1628

Hind 85 kop.